

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Biró Zsófia

**HATALOMMEGOSZTÁS A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY FÉNYÉBEN:
BÍRÓI HATALOM A MAGYAR TRADICIONÁLIS JOGBAN**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Béli Gábor
egyetemi docens

**Pécs
2022**

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet szeretném kifejezni Dr. habil. Béli Gábor témavezetőmnek a doktori értekezés elkészítése során nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért, valamint graduális és doktori tanulmányaim alatt tanúsított mérhetetlen támogatásáért! Köszönöm a Jogtörténeti tanszék minden tagjának, hogy megteremtették számomra a tökéletes közeget a doktori értekezésem elkészítéséhez! Köszönet illeti továbbá a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karát és a Doktori Iskolát, amiért anyagi forrásokkal hozzájárultak az értekezés megvalósulásához!

Támogatások

Az értekezés alapjául szolgáló egyes kutatások az alábbi támogatások segítségével valósultak meg:

AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-18-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-I KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-20-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-3-II KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSA

ÖSSZEFOGLALÓ

Az országalapításkor, egészen a 12. század elejéig a király volt az egyetlen hatalmi tényező, minden hatalom, így a bírói hatalom letéteményese is, egyedül ő hozhatott jogos ítéletet alattvalói felett. A 12. századtól a királyi udvar kialakulásával és az előkelők, királyi lekötelezettek, valamint az egyház erősödésével az uralkodó körül egy királyi tanács kezdett el formálódni, ami a 13. századtól kezdődően részt vett a királlyal a döntéshozásban, igaz, ekkor a végső döntést még változatlanul az uralkodó maga hozta meg. Az ítélkezésben az ügyek sokasodása miatt az 1222-es Aranybullával először a nádort majd az országbírókat delegálta a király, mint olyan méltóságokat, akik helyette az udvarban ítéletet hozhattak. A nádor bíraskodási tevékenysége később vidékre tevődött át.

1301-ben viszont férfiágon kihalt az Árpád-ház és megkezdődött az Anjou uralom Magyarországon: I. Károly és fia, I. Lajos az igazságszolgáltatási szervezet központosítására törekedtek, létrehozták a különös, majd a személyes jelenléti bírói fórumokat; előbbinek az élére a kancellár állt, majd a két fórumot 1462-ben I. Mátyás egymásba olvasztotta és a szerv élére a személynököt állította. Az Anjou-korban 1342-ben a királyi kúriába visszatért a nádor és mint a királyi kúria rendes bíróját, az országbíróval együtt ítélkezett a fórum ügyeiben, de emellett saját bírói széket is fenntartott magának az udvaron belül. I. Lajos 1351-ben megerősítette az 1222-es Aranybullát, ami nem csak az említett bírói tisztségekkel kapcsolatban volt fontos mozzanat, hanem mert az Aranybulla egyfajta rendi hatalommegosztást deklarált a király és a nemesség között, ami ezzel 1351-ben megerősített, és a későbbiekben a történeti alkotmány egyik legalapvetőbb dokumentumaként szolgált.

A 15. században I. Zsigmond uralkodása alatt a királyi tanács végletekig erősödött, a német-barát politikája miatt még az uralkodót is őrizet alá helyezte, saját hatalmát a Szent Koronából eredeztette, kimondta, hogy a Szent Koronából ered az ország főhatalma, s minthogy a nemzeti királyválasztás okán a nemesség egyeteme tesz királlyá, ezért a főhatalmon a nemesség osztozik az uralkodóval. A 15. század végére, 1495-re azt is elérték, hogy az ország, azaz a Szent Korona ellen irányuló legfőbb bűnök: a hűtlenség kapcsán az országgyűlés ítélkezhesen. Mindeközben a 13. század elejétől a 16. század elejéig az ország rendes bírójának: a nádornak, az országbírónak, a kancellárnak, majd a személynöknek a felemelkedése következő nyomon a királyi kúria bírói fórumain, amikből végső soron kialakult a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla.

A 16. század elején részben az Aranybulla rendelkezései, részben az organikus államelmélet és a koronaeszme alapján Werbőczy István megfogalmazta a Szent Korona-tant, aminek legfontosabb tételei, hogy a nemesség egyeteme tesz királlyá, a király pedig nemessé, illetve, hogy együtt osztoznak a főhatalomból eredő törvényhozói hatalmon is. Ez a rendek és a király közti hatalommegosztáshoz vezetett, ami végső soron a bíraskodásra is hatást gyakorolt.

A mohácsi vést követően, mivel a Habsburg uralkodó nem tartózkodott Magyarország területén, életre hívták a helytartó tisztségét, amit, ha volt az országnak nádora, akkor az, egyébként pedig az országbíró töltött be, aminek következtében e tisztségek tovább erősödtek és a többi rendes bíró hatalma megerősítésre szorult, ami az 1537. és 1542. évi országgyűléseken meg is valósult. Ugyanakkor az országgyűlés 1495-ben elnyert rendkívüli bíraskodási joga a hűtlenségi ügyek kapcsán háttérbe szorult és osztrák delegált bíróságok jártak el helyette, nem egyszer a kincstár javát szolgálva. A török kiűzését követően a Habsburg uralkodók centralizációs kísérletei következtek, a helyzetet végül az 1723-as felsőbírósági reformmal sikerült konszolidálni.

A modern értelemben vett igazságszolgáltatás alapjait az 1848-as alkotmány volt hivatott rendezni, de a szabadságharc, majd annak leverése miatt a törvényeknek nem volt lehetősége tényleges hatást gyakorolniuk. Az 1849 és 1861 közötti időszakban az osztrák bírósági rendszert vezették be Magyarországon, de az 1861-es országbírói értekezlet hatására visszaállították a tradicionális alapokon nyugvó magyar központi bíraskodási rendszert, majd végül a kiegyezést követően az 1869. évi 4., továbbá az 1871. évi 8. és 9. törvénycikkkel megteremtették a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlenségének modern, alkotmányos feltételeit, amit mai korunk Alaptörvénye a történeti alkotmány vívmányaként ismer el. Ez pedig bizonyítja e disszertáció témájának relevanciáját napjainkban is, aminek célja, hogy a történeti alkotmány dokumentumainak milyen hatása volt közvetlenül és közvetetten – a törvényhozói hatalommegosztás által – a bírói hatalom fejlődésére, megosztására, elkülönülésére és végül függetlenedésére a tradicionális magyar jogban, kitekintéssel az 1848-1869-es időszakra.

SUMMARY

At the foundation of the country, until the beginning of the 12th century, the king was the only authority, the depositary of all power, including judicial power, and the only one who could pass just judgement on his dependants. From the 12th century onwards, with the emergence of the royal court and the strengthening of the nobility, the royal dependants and the clerics, a royal council began to form around the monarch, which from the 13th century onwards participated with the king in decision-making, although the final decision was still invariably taken by the monarch himself. Because of the growing number of the cases, the Golden Bull of 1222 delegated first the *palatinus* and then the *comes curiae regiae* to pass judgements in the royal court instead of the king. Later, the arbitration of the *palatinus* was transferred to the countryside.

In 1301, however, the House of Árpád died out and the Angevine rule began in Hungary: Charles I and his son Louis I sought to centralize the judicial organization, creating the *specialis praesentiae regiae* and then the *personalis praesentia regiae* judicial forums; The chancellor headed the former, and in 1462 the two forums were merged into each other by Matthias I and put the *personalis* at the head of the organ. In the Angevine period, in 1342 the *palatinus* returned to the royal court and, as a regular judge of the *Curiae Regiae*, judged the court's affairs together with the *comes curiae regiae*, but he also reserved his own judicial chair within the court. In 1351 Louis I confirmed the Golden Bull of 1222, which was an important moment not only in connection with the aforementioned judicial posts, but also because the Golden Bull declared a kind of division of power between the king and the nobility, which was confirmed in 1351 and later served as one of the most fundamental documents of the Hungarian historical constitution.

In the 15th century, during the reign of Sigismund I, the royal council was eminently strengthened, moreover, because of his German policy, it even placed the ruler under guard, then derived its own power from the Holy Crown, declared that the supreme power of the country derives from the Holy Crown, and since the university of the nobility makes and appoints the king through the national election, the nobility shares the supreme power with the ruler. By the end of the 15th century, by 1495, it was also achieved that the diet could judge the main crimes against the country, against the Holy Crown: infidelity. Meanwhile, from the beginning of the 13th century to the beginning of the 16th century, the rise of the country's ordinary, grand judges: the *palatinus*, the *comes curiae regiae*, the chancellor, and then the

personalis, were appointed to the court forums of the *Curia Regia*, from which the *Tabula Regia* and the *Tabula Septemviralis* were ultimately formed.

At the beginning of the 16th century István Werbőczy formulated the Doctrine of the Holy Crown, based partly on the provisions of the Golden Bull and partly on the organic theory of the state and the Theory of the Crown, the most important tenets, of which were that the nobility as a whole makes and appoints the king and the king makes a noble, and that they share the legislative power derived from the supreme power. This led to a division of power between the orders and the king, which ultimately had an impact on the judiciary power as well.

After the Battle of Mohács, since the Habsburg ruler was not present in Hungary, the position of the *locumtenens* was established, which, if there was a *palatinus* of the country, then the position was filled by himself, and otherwise it was filled by the *comes curiae regiae*, as a result of which these positions were further strengthened, so the power of the other ordinary judges needed to be strengthened as well, which was granted to them at the diets of 1537 and 1542. At the same time, the extraordinary right of the diet – which was awarded in 1495 – was replaced by Austrian delegate courts in connection with infidelity cases, more than once for the benefit of the treasury. After the expulsion of the Turks, attempts at centralization of the Habsburg rulers followed, and the situation was finally consolidated with the reform of the High Court of 1723.

The foundations of justice in the modern sense were intended to be settled by the Constitution of 1848, but due to the struggle for freedom and its subsequent defeat meant that the laws were unable to have any real impact. In the period between 1849 and 1861, the Austrian court system was introduced in Hungary, but as a result of the conference of the country's judges in 1861, the Hungarian central judicial system based on traditional foundations was restored, and finally, after the compromise, the modern constitutional conditions for the organizational and personal independence of the judicial power were established with Articles 4 of 1869 and 8 and 9 of 1871, which is recognized by the Fundamental Law of our time as an achievement of the historical constitution. This proves the relevance of the topic of this dissertation even today, which aims to examine the direct and indirect impact of the historical constitutional documents - through the division of legislative power - on the development, division, separation and finally independence of judicial power in traditional Hungarian law, with a glancing out on the period 1848-1869.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés	3
1.1. Az értekezés célja és tárgya.....	3
1.2. Az értekezés módszertana, felépítése	5
2. A történeti alkotmány és a bírói hatalom.....	7
2.1. A történeti alkotmány dokumentumai	7
2.1.1. A kezdetek: az Aranybulla és továbbélésének jelentősége	7
2.1.2. A koronaeszme és a Szent Korona jelentősége	16
2.1.3. A Rákos mezei végzés.....	20
2.1.4. Az organikus államelmélet és a Szent Korona-tan	21
2.1.5. A történeti alkotmány Habsburg vonatkozású dokumentumai.....	25
2.1.6. Az 1848-as alkotmány.....	28
2.1.7. Az 1867-es kiegyezés és a hozzá vezető út	28
2.3. Részösszegzés.....	31
3. A király bírói hatalma, bírói hatalom gyakorlása az Árpád-kortól 1526-ig	34
3.1. A király személyes eljárása	34
3.1.1. Akik mentesültek a király személyes eljárása alól: egyháziak és hospes-közösségek	38
3.1.2. A király tanácsának szerepe az ítélkezésben	45
3.1.3. Delegált bírók a király személyes eljárásában	49
3.2. A királyi kúria bíróságai a 15. századig	54
3.4. Részösszegzés.....	56
4. Országos méltóságok bíraskodása a királyi udvarban 1526-ig	61
4.1. A nádor központi bíraskodása	61
4.1.1. A nádor központi bíraskodásának első időszaka	61
4.1.2. A nádor központi bíraskodásának második időszaka.....	63
4.1.3. A nádor bírói hatalma az úgynevezett nádori cikkek alapján.....	66
4.1.4. A nádor bírói hatalma a Négyeskönyv és egy 1573-as interpolált változat alapján	67
4.2. Az országbíró központi bíraskodása	75
4.2.1. Udvarispánból országbíró: az önállósulás kezdetei	75
4.2.2. Az országbíró helyettese: az alországbíró	76
4.2.3. Az országbíró, mint a királyi jelenlét rendes bírása	78
4.2.4. Helytartóvá válás: az országbírói feladatok kiszélesedése	80
4.3. A tárnokmester, a kancellár és a személynök bíraskodása	82
4.3.1. A tárnokmester önálló ítélkezése	82

4.3.2. A kancellár önálló ítélkezése	84
4.3.3. A személynöki tisztség a Királyi Kúriában	86
4.4. Részösszegzés.....	87
5. Egy különös bírói fórum: az országgyűlés eljárása hűtlenségi ügyekben	91
5.1. A hűtlenség intézményi áttekintése	91
5.2. A hűtlenség esetkörének folyamatos bővülése és összefoglalása a Hármaskönyvben..	94
5.3. Hűtlenségi perek bírói fórumai a 15. század végéig	98
5.4. Az országgyűlés figyelmen kívül hagyása: delegált bíróságok a Habsburg uralom alatt	100
5.5. Az 1723-as bírósági reform hatásai a hűtlenség tárgyalására	101
5.6. Részösszegzés.....	102
6. Az 1723-as bírósági reform és hatásai.....	105
6.1. Előzmények: egy „átmeneti időszak” – bíraskodás a mohácsi vész és 1723 között ...	105
6.2. III. Károly Második dekrétuma	107
6.3. A Hétszemélyes és a Királyi Tábla hatáskörei	112
6.4. A bíraskodás és a közigazgatás elválasztása	112
6.5. Részösszegzés.....	113
7. A bírói függetlenség 1848-as vonatkozásai és az 1869. évi 4. tc.....	116
7.1. A bírósági szervezet a reformkortól az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokig	116
7.2. A bírói hatalom tényleges függetlenedése	118
7.3. Részösszegzés.....	122
8. Véggövetkeztetések	123
Függelék.....	128
Irodalomjegyzék.....	138
Okleveles források.....	138
Jogforrások, törvények, törvénycikkek.....	142
Monográfiák, Könyvrészletek.....	145
Tanulmányok.....	149
Szakcikk	152
Jegyzetek.....	153
Internetes források	153

1. BEVEZETÉS

1.1. Az értekezés célja és tárgya

„A magyar bírászkodás története egyidős a magyar állam történetével.”¹ Bár mai értelemben vett államalapításról nem beszélhetünk, „pusztán” I. Szent István országszervező tevékenységéről, de ez nem változtat azon a tényen, hogy ekkor a király, mint a hatalom kizárólagos letéteményese ítelt előkelői felett. A rákövetkező, majdnem 870 évben a bírói hatalom delegálása, személyi, hatásköri majd szervezeti megosztása követhető nyomon a királyi udvar rendes bírói, majd egy esetben az országgyűlés, a helytartó, a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla között. Bár a török, illetve Habsburg uralom alatt a nemesség beleszólása a bírászkodásba háttérbe szorult, a nádor és az országbíró tisztségei tovább erősödtek, majd a helyzetet az 1723. évi felsőbbírói reform volt hivatott rendezni. A modern, polgári berendezkedésnek megfelelő bíróságok működését az 1848-as alkotmány hozta volna magával, de a szabadságharc, majd nem sokkal később annak leverése okán a törvénycikkeknek nem volt lehetősége tényleges hatást kifejteni. Egy átmeneti időszakot követően (amikor az osztrák bírósági szervezetrendszer volt érvényben a Magyar Királyságban) a megoldást végül a kiegyezést követő 1869. évi 4. és az 1871. évi 8. és 9. törvénycikkek jelentették, általuk megvalósult a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlenségét a többi hatalmi ágától, ezzel helyt adva a modernkori igazságszolgáltatás alapjainak.

Az értekezés célja, hogy ismertesse azokat a történeti alkotmány részét képező dokumentumokat, amiken a király és a nemesség közötti hatalommegosztás alapult és e dokumentumok fényében végigkísérje a bírói hatalom alakulását, megosztását és függetlenedését a magyar tradicionális jog idején, kitekintéssel az 1848-1869 közötti időszakra. Az értekezés párhuzamot kíván vonni a bírói hatalom fejlődése, megosztása és a nemesség, valamint a rendek megerősödése között, azaz bizonyítani kívánja, hogy:

1. A bírói hatalom alakulása, fejlődése és függetlenedése a történeti alkotmánnyal összhangban értelmezendő,
2. A 13. századra a bírói hatalom megoszlik a király és a delegált bírók között,
3. nem csak az ügyek sokasodása miatt vont be a király további bírótársakat, hanem azért is, mert a koronaeszme, később pedig az organikus államelmélet miatt először a királyi tanács, aztán az egyes országos méltóságok erősödtek meg, a Szent Korona-tan pedig igazolta a

¹ BALSZAI ISTVÁN: *Előszó*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993. 5. p.

nemesség joggal való részvételét a törvényhozásban, a végrehajtásban, nem utolsó sorban pedig a bírászkodásban is, ezzel együtt

4. a 15. századra az ítélkező bírák személyét és számát tekintve megvalósul a bírói hatalom megoszlása, hatáskörök tekintetében is,

5. a 16. századra a nádor és az országbíró minden hatalmi ágban lényegi tisztségekkel és jogosítványokkal rendelkezett,

7. a Szent Korona-tan az országgyűlést is bírói hatalommal ruházta fel egy speciális esetben

8. a 18. századi felsőbbírói reformmal kezdetét vette a felsőbbírói elválasztása a közigazgatástól, valamint

9. az az 1848-as törvények elméletileg, az 1869-es és 1871-es törvények gyakorlatilag is megvalósították a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlenségét.

A történeti alkotmány mentén történő vizsgálódás már csak azért is fontos, mert Deák Ferenc is kifejti, hogy „*Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlett ki...*”², a nemzet életéhez pedig hozzátartozott a perlekedés, a bírósági eljárás, a bírói hatalom megnyilvánulása, aminek formálódására történeti alkotmányunk is hatással bírt. Az értekezés azokat az előzményeket kívánja feltárni, amik végső soron elősegítették a bírói hatalom függetlenné válását, ehhez viszont végig kell tekinteni a történeti alkotmányt: melyek azok a momentumai, amelyek a bírói hatalom alakulására hatottak. Ebből pedig levezethető a bírói hatalom alakulása, illetve a központi bírászkodás szervezete.

Nem utolsó sorban pedig az értekezés célja egy olyan hiánypótló tudományos mű elkészítése, ami igazodva Deák Ferenc említett elképzeléséhez, nem önmagban, hanem a történeti alkotmány szemüvegén keresztül vizsgálja és indokolja meg a hatalommegosztás, azon belül pedig a bírói hatalom megosztását a tradicionális magyar jog fényében.

Az értekezés tárgyát képezik – a megjelölt célokból eredően – a történeti alkotmány dokumentumainak – úgymint az 1222-es Aranybulla és továbbéléseinek, a koronaeszmének, a rákosi végzéseknek, az organikus államelméletnek, a Szent Korona-tannak, az 1687. évi 2. és 3. törvénycikkeknek, a Pragmatica Sanctio-nak, az 1790/91. évi 10. és 12. törvénycikkeknek,

² ARCANUM: *Deák Ferenc emlékezete. Gondolatok 1833-1875.* 1865. 188. p. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Deak-deak-ferenc-munkai-8751/deak-ferenc-emlekezete-4F5B/gondolatok-18331873-4F5D/1865-50A0/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IjFsiTkZPX0tPTlIfRGVha184NzUxIl19LCAicXVlcniOiAiQWxrb3RtXHUwMGUxbnI1bmsgdFxlMDBmNnJ0XHUwMGU5bmVsbWkgYWxrb3RtXHUwMGUxbnkifQ> (Letöltve: 2022. 04. 11.)

illetve az 1848-as áprilisi törvények közjogi vonatkozásainak, valamint a kiegyezési törvénynek a – vizsgálata, a király és az egyes bírói hatalommal felruházott méltóságok bírói hatalomgyakorlása, illetve bírói fórumaik, ahol a peres ügyekben eljárak, az országgyűlés, mint rendkívüli bírói fórum tanulmányozása, továbbá az 1723. évi bírósági reform, az 1848-as törvények és az 1849. évi 4., valamint az 1871. évi 8. és 9. törvénycikkek rendelkezései.

1.2. Az értekezés módszertana, felépítése

Az értekezés a történelmi tények tekintetében leíró jellegű, az oklevelek és más primer források esetében elemző, helyenként összehasonlító módszert használ, amiknek eredménye képpen fogalmazza meg saját meglátásait a vizsgálat tárgyában. A primer források közé tartoznak a már említett okleves források, azok közül is: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke; az Anjou-kori okmánytár I-VI., az Árpád-kori Új Okmánytár, a Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-X., Oklevéltár a Csáky család történetéhez I., a Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457., a Hazai okmánytár I-VIII., a Hazai oklevéltár 1234-1536., a Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana, a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III., Sopron vármegye története. Oklevéltár, Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt, valamint A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I-II. -ből származó oklevelek. Ezeken felül még egyéb korabeli jogforrások, törvények és törvénycikkek alkotják a primer forrásokat. A szekunder források alapvetően monográfiák, könyvrészletek, tanulmányok, szakcikk, egy jegyzet, valamint az interneten keresztül elérhető szakirodalomból állnak össze.

Az értekezés kizárólag a központi igazságszolgáltatás szervezetével foglalkozik és abból kívánja levezetni a bírói hatalom lassú, de folyamatos függetlenedését az uralkodó személyétől, továbbá a bírói hatalom tradicionális magyar jogon belüli vizsgálatára terjed ki, az egyházi és vidéki bíráskodásra kizárólag akkor és annyiban utal, amennyiben az a központi bíráskodás adott időben és helyzetben történő tárgyalásához, megértéséhez kifejezetten szükséges (pl. a király bírói hatalmának önkorlátozása az egyház, a hospes-közösségek, a városok és egyes nemesek esetében), azaz a vidéki bíráskodásról csak a szükséges mértékben tesz említést, még hozzá olyan összefüggésben, hogy bár az eljárás helyszíne valóban vidéken nyilvánul meg, de az eljáró bíró valamilyen delegálás vagy egyéb megbízás okán szigorúan véve a király nevében jár el, tehát szervezetileg a központi bíróságokhoz tartozik.

Időben és térben az értekezés az 1222. évi Aranybullától érdemben a 17. század végéig terjed, de tekintve, hogy a már részben megvalósult hatalommegosztás után bírói hatalom valós

függetlenedése a 19. század utolsó harmadában következett be, ezért erre az időszakra kitekintéssel él a dolgozat, míg térben kizárólag a Magyar Királyság területén mozog a meghódított vagy csatolt részek nem esnek a vizsgálódási terület alá.

E doktori disszertáció egy magyar és angol nyelvű összefoglalóból, 8 fő fejezetből és irodalomjegyzékből áll. Az első fejezet (*Bevezetés*) bemutatja a kutatás célját és tárgyát, valamint ismerteti a kutatás módszertanát. A második fejezet (*A történeti alkotmány és a bírói hatalom*) kitér a történeti alkotmány egyes dokumentumaira és azok közjogtörténeti jelentőségére, az 1222. évi Aranybullától egészen a kiegyezési törvényig. A harmadik fejezet (*A király bírói hatalma, a bírói hatalom gyakorlása az Árpád-kortól 1526-g*) ismerteti a király személyes eljárásának módozatait, a királyi tanács szerepét az ítékezésben, a delegált bírók működését és a királyi kúria bíróságait a 15. századig. A negyedik fejezet (*Országos méltóságok bírászkodása a királyi udvarban 1526-ig*) kifejti a nádor központi bírászkodásának első és második szakaszát, az úgynevezett nádori cikkeket, illetve bemutatja az országbíró központi bírászkodását és helytartóvá válását, valamint ismerteti a tárnokmester, a kancellár és a személynök bírászkodását. Az ötödik fejezet (*Egy különös bírói fórum: a országgyűlés eljárása hűtlenségi ügyekben*) az országgyűlés egy rendkívüli szerepkörét ismerteti: amikor bíráskodási joggal élhet és amit a királlyal együtt gyakorolhat: hűtlenségi perekben. E fejezet kitér arra az időszakra is, amikor az országgyűlés helyett osztrák delegált bíróságok végezték ezt az ítélező tevékenységet. A hatodik fejezet (*Az 1723-as bírósági reform és hatásai*) a 18. századi felsőbbírósági reformot és eredményeit ismerteti, figyelemmel a bírói hatalom fejlődésére és megkezdődő különválására. A hetedik fejezet (*A bírói függetlenség 1848-as vonatkozásai és az 1869. évi 4. tc.*) röviden bemutatja az 1849-es szabadságharc leverését követő és az osztrák-magyar kiegyezést megelőző központi bírósági szervezetrendszert, majd a kiegyezést követő 1869. évi 4. törvénycikk és a hozzá szorosán kapcsolódó 1871. évi 8. és 9. törvénycikkek rendelkezéseit elemzi, amelyek végső soron kimondták és lehetővé tették a bírói hatalom függetlenedését mind szervezeti, mind személyi viszonylatokban. A nyolcadik fejezet (*Végkövetkeztetések*) összegzi az értekezés tudományos eredményeit, az irodalomjegyzék pedig tartalmazza a felhasznált primer (oklevél, dekrétum, törvény stb.) és szekunder (monográfia, tanulmány, szakkikk, jegyzet, internetes forrás) irodalmak jegyzékét.

2. A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY ÉS A BÍRÓI HATALOM

2.1. A történeti alkotmány dokumentumai

E fejezet célja, hogy rövid áttekintést nyújtson a történeti alkotmány egyes dokumentumainak tartalmáról. A történeti alkotmány részeként kezelendő az Aranybulla és megerősítései, megújításai, a koronaeszme, a Szent Korona-tan, az 1505-ös rákosi végzés, az 1687. évi 2. és 3. törvénycikkek, a Pragmatica Sanctio, az 1790/91. évi 10. és 12. törvénycikkek, illetve az 1848-as áprilisi törvények közjogi vonatkozásai, valamint a kiegyezési törvény.

2.1.1. A kezdetek: az Aranybulla és továbbélésének jelentősége

A magyar középkor két meghatározó jogi dokumentuma II. András 1222. évi Aranybullája és I. Lajos 1351. évi rendelkezései voltak. Ez a két dekrétum szolgáltatta az alapokat a renddé szerveződött nemesség szokásjogának egységesüléséhez, egyben a rendi hatalomgyakorlás kiépüléséhez. Ugyanakkor az Aranybulla tényleges hatását csak az 1351. évi megerősítést követően fejtette ki.

Az 1222. esztendei Aranybulla kiadását azok az előkelők eszközölték ki a királynál, akik kiszorultak a hatalomgyakorlásból a király közvetlen környezetébe tartozókkal szemben. Ugyanakkor hiába az előkelők közrehatására történtek a rendelkezések, azok a király akaratát juttatták érvényre még akkor is, ha ez részint nem jelentett mást, mint önkorlátozást. Ugyanilyenek kell tekinteni az 1231. esztendei úgynevezett „bullamegújítást”, amit gyakorta tévesen bulla-megerősítésnek is neveznek.³ Az Aranybulla tulajdonképpen nem más, mint egy aranypecsétes királyi oklevél, amiben a király a szervienseket jogokkal bíró osztálynak ismerte el, mely jogokat a nagyurak és az uralkodó sem sérthetett meg.

1222-ben II. András két dekrétumot adott, az egyikben az egyháziak szabadságait állapította meg, mégpedig elsőként a bíraskodásra vonatkozó előjogokat:

1. artikulus: *„ha valamely világi ezek közül valakit akár birtok, akár lopás, akár földek miatt vagy bármely más kereset címén világi bíró elé merészel vinni, szenvedje ügyének tényleges veszét, mivel akarjuk és elhatároztuk, hogy az egyháziak közül senki se tartozzék felelni a világiak egyikének sem világi személy előtt, ha tudniillik világi bíróság előtt világi személy támadja meg őket.”*

2. artikulus: *„Mindenesetre, mint az észszerűség rendje megköveteli, hogyha világi akar rábizonyítani valamit egyházira, az egyházi rend kiküldött főpapjai, érsekek, püspökök,*

³ BÉLI GÁBOR: *Árpádkori törvényeink*. JURA 2000. 1-2. sz. 38. p.; MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 1995. 47. p.

prépostok, főesperesek vagy dékánok [rendfőnökök], avagy bármely más egyházi bíró előtt adja elő ügyének sorát. Hasonlóképpen akarjuk, hogy ha valamely egyházi világi bíró előtt pereskedik, mint az a papi méltósághoz illik, kellő mérsékletet tanúsítván érvényesítse jogát a világi bíróságon. Ha ugyanis világi egyházi személyt világi bírók elé visz, inkább támad zavar mint rend, úgyhogy inkább a jognak sérelme valósulna meg, mintsem az igazság. Mindkettőre ügyelvén, azonban nem akarunk semmit sem elvonni a papi főveg hatalma alól, úgy a világi méltóságot sem akarjuk semmiben sem korlátozni, mégis csak azokban, hogy mik tartozzanak a világi bíróságra.”⁴

A másik dekrétum, az Aranybulla, amiben fontos, a király bírói hatalmát érintő rendelkezések szerepelnek sajátos összefüggésekben. Az első a Szent Király ünnepe alkalmával Fehérváron évente tartandó gyülekezet:

1. artikulus: *„Hogy évenként a szent király ünnepén, hacsak nem akadályoz meg bennünket váratlan nehéz ügy vagy betegség, Fehérváron tartozunk ünnepelni. És ha mi nem tudnánk jelen lenni, a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy a mi nevünkben az ügyeket meghallgassa. És az összes serviensek, akik [ha] akarnak, oda szabadon eljöhetnek.”⁵*

2. artikulus: *„Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem utódaink valamely hatalmas kedvéért servienseket soha el ne fogjak vagy [birtokaikat] fel ne dúlják, hacsak előbb meg nem idézték és bírói úton el nem ítélték őket.”⁶*

Az 1. artikulusnak két elemét kell kiemelni. Az egyik a király helyettesítése távolléte esetén, a másik a királyi szolgák részvételének engedélyezése, ami az addig két forrásból ismert, feltételezhetően a királyi udvarba bejáratos előkelők és a király saját tulajdonú lekötelezett népei részvételével és ezek számára a Szent Király ünnepe táján tartott gyülekezet átalakulására utal, ugyanis korábban – a 13. századot megelőzően – a királyi serviensek az efféle gyülekezetekben nem vettek részt. Ehhez kapcsolódik egy olyan kedvezmény, ami a királyi serviens számára azt a jogot biztosítja, ami joghelyzetét tekintve különös jelentőségű: törvényes idézéssel perbe hívva, és törvényes eljárás lefolytatásával lehet csak a legsúlyosabb ítéletet hozni perükben, illetve végrehajtani rajtuk a hozott ítéletet.⁷ Ez a jog a későbbiekben a nemesség egyik sarkalatos szabadságaként jelenik meg.

⁴ II. András úgynevezett papi bullája. Ld.: MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Osiris Kiadó, Budapest 2000. 93. p.

⁵ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 1. A székesfehérvári törvénynapokról. Ld.: MEZEY 2000, 94. p.

⁶ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 2. A serviensek személyének és birtokainak védelméről. Ld.: MEZEY 2000, 113. p.

⁷ RADY, MARTYN: *Hungary and the golden bull of 1222.* Banatica, 24 (II) 2014. 92. p.

A bíraskodásra vonatkozó szabályok másik körét azok a rendelkezések adják, amik a nádor és a királyi udvar ispánjának bírói tevékenységét, helyesebben a hatáskörébe tartozó ügyekre vonatkozó általános szabályokat állapítják meg:

8. artikulus: „*A nádor országunk minden embere felett különbség nélkül ítélezzék. De a nemesek [olyan] ügyeit, amelyek fővesztésre vagy birtokaik feldúlására vonatkoznak, ne fejezhesse be a király tudta nélkül. Helyettes bírakat ne tartson, csak egy a saját udvarában.*”⁸

9. artikulus: „*Udvari ispánunk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött ítélni, és az udvarban elkezdett ügyet bárhol befejezheti. De ha a birtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, a feleket sem idézheti meg.*”⁹

A nádornak saját hatalmánál fogva tehát nobilis ügyében a legsúlyosabb ítélet meghozatalára nem volt joga. Ilyen ítéletet a királyon kívül csak a királyi udvarban, a király jelenlétében ítélni bíró, a királyi udvar ispánja hozhatott, akit már az 1220-as évek végétől *judex curiae* néven említettek. Kán nembeli László volt az első két, 1229-ben kelt királyi oklevélben a méltóságviselők sorában „*judex curiae nostrae*” néven megnevezett, a királyt az udvarában helyettesítő bíró, aki először 1244 és 1230 között viselte a királyi udvarispánja és emellett nyitrai (1224, 1225), aztán bácsi (1228, 1229, 1230) ispán tisztségét.¹⁰ Az ítélni László bácsi ispánt a Váradai Jegyzék 1229-ből származó feljegyzései négy alkalommal említették „*judex curiae*”-nek.¹¹ Ezek mellett az 1229. évi bejegyzések egyike, a váradai káptalan rövid levele arról számolt be, hogy László bácsi ispán „*judex aulae regiae*”, tehát teljes méltóság néven nevezve, a királyi udvar bírójává, a nekik címzett levélében meghagyta, hogy az általa elrendelt tüzes vas próbáról jelentsenek.¹² László utódát, Samud fia Benedeket, ismét udvarispánnak titulálták 1231-ben, 1232-ben, majd 1234-ben egy alkalommal a királyi udvar bírójának nevezték.¹³ 1234-ben ismét Kán nembeli László, akit egy ez évben kelt királyi levél udvarbírónak jelölte, egy 1235-ben kelt pedig udvarispánnak.¹⁴ A László méltóságát 1235-ben átvevő Rátót nembeli Gyulától kezdve az udvarbíró cím már állandósult.¹⁵

⁸ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 8. A nádor bírói joghatóságáról. Ld.: MEZEY 2000, 101. p.

⁹ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 9. Az udvarbíróról. Ld.: MEZEY 2000, 104. p.

¹⁰ ÁÚO VI. 466., XI. 211. WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpád-kori Új Okmánytár*. MTA mb. Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvtár, Pest 1860-1874.

¹¹ VR 356. (345.) sz., 358. (347.) sz., 366. (354.) sz., 367. (356) sz., 289., 291., 294., 295. Váradai Regestrum = *Az időrendbe szedett váradai tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Kiadja Karácsonyi János és Borovszky Samu, Budapest 1903.

¹² VR 357. (346.) sz., 290.

¹³ ÁÚO VI. 550.

¹⁴ ÁÚO VI. 545., 567.

¹⁵ CD IV/1. 21. GEORGIUS FEJÉR (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-X.*, Budae, 1829-1844.

Az 1222. évi aranybulla záradéka a harmadik bíraskodást érintő elem a 31. artikulus második fordulata:

31. artikulus: „*És hogy ez a mi engedményünk, illetve rendelkezésünk mind a mi időnkben, mind utódaink idején örökre érvényes legyen, ezt hét példányban állíttattuk ki, és arany pecsétünkkel erősítettük meg. Azért, hogy egy példány küldessék a pápa úrnak, és azt ő a regestrumába írassa be, a második őriztessék az ispotályosoknál, a harmadik a templomosoknál, a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi káptalanban, a hatodik a kalocsaiban, a hetedik pedig a mindenkori nádornál azért, hogy eme írást állandóan szem előtt tartván, se maga el ne térjen valamiben az előbb mondottaktól, se a királyt vagy a nemeseket, avagy másokat eltérni ne engedjen, hogy ők is örvendhessenek szabadságuknak, és ezért hozzánk és utódainkhoz mindig hívek legyenek, és a királyi koronát megillető szolgálatokat meg ne tagadják.*”¹⁶

„*Azt is elrendeltük, hogy ha mi vagy a mi utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspököknek, mind a többi jobbágyoknak és országunk nemeseknek együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétké nélkül nekünk és utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak.*”¹⁷

Ezzel a király azoknak adott jogot az ellenállásra, akik a király udvarába szabadon mehettek, köztük a Szent László dekrétumai által meghatározott, a náluk előkelőbbektől már elkülönülő *nobilis* jogállásúaknak. Azokról volt tehát szó, akik különös előkelői szabadsággal rendelkeztek, akik közül a király tanácsának tagjait válogatta, akik a király belátása szerint tanácsának tagjai lehettek, ezért úgy is értelmezhető ez a rendelkezés, hogy szervezetszerűen a királyi tanács, illetve tanácshoz tartozók, még pontosabban az aula előkelői kapták ezt a különös jogot. Ezzel a joggal azonban csak akkor élhettek az érintettek, ha a nádor közbenjárása király és előkelői között nem vezetett volna eredményre. A nádor itt, mint közbenjáró, békéltető bíró jelenik meg. A *jus resistendi*, az ellenállás joga a későbbi átvételeknek köszönhetően tágabb és minőségében más értelmet nyer: a rendi nemességet megillető sarkalatos szabadság lesz.¹⁸

¹⁶ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. Az Aranybulla záradéka (első szakasz). Ld.: MEZEY 2000, 101. p.

¹⁷ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. Az Aranybulla záradékának második szakasza. Ld.: MEZEY 2000, 114. p.

¹⁸ DEGRÉ ALAJOS (Béli Gábor szerk.): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Publikon Kiadó, Pécs 2009. 63-65. p.

Az Aranybulla e bíraskodásra vonatkozó rendelkezéseit címzettek szerint is érdemes áttekinteni. A nádor a fehérvári Szent Király ünnepi gyülekezetben a királyt helyettesítő bíró az 1. artikulus szerint. A 8. artikulus a saját jogon ítélező nádor hatáskörét rendezi, a 31. pedig a nádor különös bírói szerepét, békéltető bírói teendőjét határozza meg.

Az Aranybulla 1. artikulusával, a fehérvári Szent Király ünnepi gyülekezettel kapcsolatban egy használható korabeli adat áll rendelkezésre 1215-ől a Váradai Jegyzékben: *Pou fia Péter jobbágyai, tudniillik Bulcsú, Écsi, Szemera, Loctu, Cséka, Suluc, Mihály, amikor bírójuk, Hejm rablás miatt poroszlójával Katonnal váradra küldte őket tüzes vas törvényre, a megadott határnapon pünkösöd hatodik vasárnapjának hetében [július 19-26.] nem mentek, hanem uruk Péter bírójuk, Hejm részéről levelet hozott, amiben, megparancsolták a poroszlónak, hogy ezt az ügyet vigye a szent király ünnepére a királyhoz.*¹⁹ Ennek alapján a Szent István ünnepe alkalmából Fehérváron tartott gyülekezet egy különös királyi bíraskodási alkalom volt, ahová – az említett eset alapján – szabad tulajdonos, dologi lekötelezettekkel rendelkező úr lekötelezettjeit érintő peres ügyét elvihette, hogy a király döntsön, ítéljen abban. A feljegyzést figyelembe véve nem zárható ki, hogy az Aranybulla csak konstatálja a gyűlés szervezetének átalakulását, tehát nem feltétlenül tekinthető újításnak, hogy a szerviensek is szabadon elmehetnek, bár Pou fia Péter esetén nem tisztázható jogállása: lehetett olyan szabad birtokos (ingatlantulajdonos), aki nem a nobilis rangúak közé tartozott.

A Szent Király ünnepe körüli napokban szokásosan tartott gyűlésről legközelebb az 1231. és 1267. évi dekrétum rendelkezett. Ezek azonban feledésbe merültek. Az 1267. évi dekrétum fehérvári törvénykezési alkalmat szabályzó cikkelye a 19. századtól kapott nagyobb figyelmet, és a már évszázadok során kialakult felfogás hatására úgy tekintették, mint országgyűlést, mégpedig olyat, ahol már nemesek megyéenként képviseltették magukat. Az Árpád-korban keletkezett dekrétumok közül Fehérváron tartott gyűlésről az 1290/91. évi dekrétum 25. hiányos szövegű cikke határozott utoljára: „*Úgyszintén, minden évben egyszer országunk összes bárói és nemesei Székesfehérvárra gyűlésre tartozanak jönni - - - [hogy ott] - - - az ország állapotáról - - - [tárgyaljanak] és megvizsgálják a bárók tetteit: miképpen járt el ki-ki közülük a saját tisztségében és tartotta meg az ország jogait, és ki-ki érdemei szerint jutalmát vagy mulasztásai és vétkei szerint büntetését a mi és tanácsosaink ítélete szerint még aznap kapja meg.*”²⁰ A rendelkezés a fehérvári gyűlés hagyományait követve azt még különös bíraskodási

¹⁹ VR 133. (282.) sz., 200.

²⁰ III. András első dekrétuma 1291: 25. Országos gyűlések évenkénti megtartásáról. Ld.: MEZEY 2000, 95. p.

alaklomnak mutatja. Mivel ennek a dekrétumnak is elenyészett az emléke, a későbbiekben nem töltött be szerepet sem a gyűlésezés, sem a gyűlési bíraskodás terén.

A királyi szolgák szempontjából két szabadság jön elő az Aranybullában, a gyűlési megjelenés, valamint a törvényes eljáráshoz való jog, amit kiegészít a szolgálatba állással összefüggő, bíraskodást érintő királyi tilalom:

18. artikulus: „*Úgyszintén a serviensek, miután engedélyt kaptak tőlünk, szabadon átmehetnek fiunkhoz, vagyis az idősebbtől az ifjabbhoz, és ezért azoknak birtokait fel ne dőlják. Senkit, akit fiunk igazságos ítélettel marasztalt el, vagy pedig ha valakit ő perbe vont, addig, amíg a per előtte be nem fejeződött, nem fogadunk be, és hasonlóképpen a mi fiunk sem.*”²¹ Ez tulajdonképpen kiegészíti és erősíti a 2. artikulust. Ide kapcsolható a 28. artikulus rendelkezése is, annak ellenére, hogy ez nem a királyi szolgákra vonatkozik csak, hanem általános érvényű: *Ha valakit bírói úton elítéltek, senki hatalmas ne védelmezhesse.* A nobilis jogállásúak is két, a bíraskodás körébe tartozó rendelkezésnek a címzettjei, a nádor bíraskodási jogkörét rendező 8. és a 31. cikkelyében foglaltaknak.²²

II. András 1222. évi dekrétumának, az Aranybullának I. Lajos 1351. évi átvételének, illetve újabb megerősítésnek eredménye a magyar alkotmánytörténet szempontjából meghatározó jelentőségű: a *serviens regis* vagy *regalis* és a *nobilis* jogállás 13. század végén azonosul, ami általános érvénnyel először az 1267. évi dekrétumban valósult meg. A két jogállás azonosulása okán a *serviens regis* és a nobilis jogállásúakra vonatkozó rendelkezések együtt nemesi szabadságokként öröklődnek.²³ Az átvételek eredményeképpen az Aranybulla rendelkezései is más értelmet nyertek az idők során. Az a 18. századi szerzőknél már felbukkanó felfogás, ami a 19. század folyamán válik láthatóvá, hogy a rendi országgyűlés gyökerei az Aranybulláig nyúlnak vissza, már az Aranybulla 1. artikulusának a 15. századi értelmezéséből adódhatott, hozzátéve, hogy az Árpád-kori királyi gyűlések tekintendők az országgyűlés előzményeinek, de nem egyedül a fehérvári Szent Király napi gyűlés. Ami a bíraskodást illeti, a nemesi szabadságként értelmezett szabály, miszerint a nemes bírója a király ugyancsak az Aranybulla 8. és 9. artikulusából következik, mivel csak királyi bíróságok járhatnak el nemesek ügyében. Ez nyilvánvalóan így van a kúriai bíróságok esetében, illetve, ha a király egy ügyre bírót

²¹ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 18. A serviensek királytól az ifjabb királyhoz való átmeneteléről. Ld.: MEZEY 2000, 114. p.

²² BÉLI GÁBOR: *Magyar alkotmány- és jogtörténet jegyzet, I. félv.* Béli Gábor, Pécs 2016. 52. p.

²³ BÉLI 2016, 7-9. p.

delegált, mert nyilvánvalóan ez is királyi bíraskodást jelentett. A megyei törvényszékek is ténylegesen király által alapított bíróságok voltak, el nem feledve, hogy a megyésispán csak nemes bírótársak bevonásával ítélkezett. Tekintettel arra, hogy formálisan III. András 1290/91. dekrétuma definiálta a megyei törvényszéket, emiatt a dekrétum erejénél fogva a megyében működő *sedes judicialis* királyi bíróságként értelmezhető. Mindezen rendelkezések ellenére az Aranybulla ténylegesen nem fejtette ki hatását, csak a 14. századtól kezdtek rá hivatkozni, és az 1351-es megerősítésével vált a rendi alkotmány alapjává.²⁴

A soron következő, 1231-es „bullamegújítást” II. András egyházi nyomásra adta ki, lényegében megismételte az 1222-es Aranybulla tartalmát, de kimaradtak belőle az egyházat sértő rendelkezések. Viszont ekkor már az egyházfők joga volt meghallgatni a fehérvári törvénynapon a panaszokat, és ők voltak jogosultak indokoltság esetén a nádor leváltását kérni a királytól. Továbbá az ellenállási jog helyett az egyházi kiközösítéssel való fenyegetés került be a dokumentumba. Sorsát tekintve 1231-es „megújítás” is feledésbe merült.²⁵

1267-ben IV. Béla és fia István király, az elhúzódó polgárháborút követően, annak lezárása és a békekötés jeléül közös dekrétumot adott ki „a nemeseknek nevezett királyi szolgák” kérésére a bárók hozzájárulásával.²⁶ Az egyes rendelkezések élén szereplő „*statuimus*” (elrendeltük), „*volumus*” (akarjuk), „*concessimus*” (megengedtük), „*ordinavimus*” (elrendeltük) is azt egyértelműsíti, hogy a király és fia közösen ismerték el a nemesi életviszonyokat rendező szabályokat. Ugyanakkor a két király akaratnyilatkozata magában hordozta már a királyi tanács akaratát is. Ebből látszik, hogy ekkor már a tanács szerepe lényegi lett a jogalkotásban, de a rendelkezések alapja még mindig a királyi akarat. Azaz a tételes jog forrása még mindig maga az uralkodó, de a tanács azzal, hogy beleegyezésével erősítette a királyi elhatározást, jogalkotási tényezővé vált a király mellett.²⁷ Az 1267-es levél tíz cikkben keresztül ismétli az Aranybulla lényegét, anélkül, hogy hivatkozna rá. Elismerte a vármegyéket, ellenállási záradék helyett szintén egyházi kiközösítést vezetett be.²⁸ Az 1267. évi dekrétum lényege tehát, hogy a király a bárók beleegyezésével adta azt ki, azaz tulajdonképpen már nem csak a király joga volt a jogalkotás, megvalósult az együttes hatalomgyakorlás egyik formája.

²⁴ BÉLI 2016, 36.; 51. p.

²⁵ DEGRÉ 2009, 65-66. p.

²⁶ DEGRÉ 2009, 66. p.

²⁷ BÉLI 2000, 39. p.

²⁸ DEGRÉ 2009, 66. p.

1290-ben III. András – miután megkoronázták – fogadalmat tett, miszerint az ország nemeseinek a szent királyi elődöktől nyert kiváltságait megerősíti. Az egyház egy bizonyos nemesi rétegre támaszkodva ki tudta kényszeríteni egy rendi kormányzati struktúra szabályainak uralkodó általi elfogadását, így megfékezte a bárók hatalmi túlterjeszkedését és helyet biztosított a királyi tanácsban a nemeseknek is (1290: 7.,8., 9., 25. tc.). Másrésztől formálisan továbbra is a király adta ki döntéseit, valamint a királyi tanács mellett a fehérvári törvényt napokon megjelenő nemességnek csupán a bárók tetteinek számonkérésére volt hatalma.²⁹

1351. novemberében I. (Nagy) Lajos országgyűlést hívott össze, ahol megerősítette az Aranybullát, kivéve a szabad rendelkezési jogról szóló 4. cikket, illetve újabb rendelkezéseket is beiktatott. A „hatályon kívül helyezett” 4. cikk elismerte a királyi szerviens szabad rendelkezési jogát. E jog kiiktatásával vezette be I. Lajos az úgynevezett ősiséget: az öröklött (tehát ősi) nemesi birtokok öröklődésének szabályozását Magyarországon. I. Lajos 1351-es törvénye eltörölte a szabad végrendelkezést, és kimondta, hogy az öröklött birtok automatikusan az egyenes vagy oldalági férfi utódra száll. Ha a család férfiágon kihalt, akkor a birtok visszaháramlott a királyra. I. Lajos törvénye – amely 1848-ig érvényben maradt – védte a nemesi birtokot a bárókkal szemben, valamint a háramlási jogon keresztül növelte a király jövedelmeit.³⁰

Az 1351-es megerősítését követően az 1222-es dekrétum új életet kezdett, mert a két nemesi réteg (*nobiles* és *serviens*) egybe olvadt. II. András 1222. évi dekrétumának a szervienseket érintő rendelkezései közül a 4. artikulus érdemel különös figyelmet: *„Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de residuo, sicut ipse volverit, disponat. Et si morte preventus disponere non potuerit, propinqui sui, qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullum penitus generationem habuerit, rex obtinebit”* Azaz *„ha valamely serviens fiú nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya örökölje, a többiről intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán nem tud intézkedni, azok a rokonai örököljenek, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmi nemzetsége sincsen, a király vegye azokat birtokba.”*³¹ Az 1351. évi átírás alapján a tudomány művelői, valamint a rendelkezést az 1351.

²⁹ BÉLI 2000, 39. p.

³⁰ TARJÁN M. TAMÁS: 1351. december 11. Nagy Lajos király kihirdeti az ősiség törvényét. RubiconOnline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1351_december_11_nagy_lajos_kiraly_kihirdeti_az_osiseg_torvenyet/ (Letöltve: 2018. 06. 24.).

³¹ II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 4. A szerviensek örökléséről. Ld.: MEZEY 2000, 113. p.

évi átvétel alkalmával értelmezők is arra a következtetésre jutottak, hogy a szerviens lemenő örökös hiányában halála estére szabadon, a rokonok jogára tekintet nélkül rendelkezhetett. Csakhogy BÉLI GÁBOR rámutatott, itt valójában arról esett szó, hogy a szerviens, mint szabad tulajdonos rendelkezhet a tulajdonával. A királyi szolgák tehát nem egyfajta új öröklési rend bevezetését várták II. Andrástól, csak azt akarták elérni, hogy ismerje el a király rájuk nézve is az előkelők tulajdonosi rendelkezési jogát.³²

I. Lajos 1351. évi dekrétuma a magyar nemesség sorsa szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyult. Azzal, hogy a király átírta abba II. András 1222. évi dekrétumát, a szerviensek és a *nobiles* számára biztosított kedvezmények és rögzített jogok nemesi jogokként összegződtek. A feledésbe merült Aranybulla 1351-től vált további dekrétumok átvételeknek köszönhetően a nemesi jogok hordozójává, és szolgált alapul a Hármaskönyvben megfogalmazott négy nemesi alapjognak: nemest rendes törvényszéki eljárásban lehet csak elmarasztalni, egyedül a törvényesen megkoronázott király hatalma alatt áll, birtokait szabadon és adómentesen élvezheti, aminek fejében az ország katonai védelmére köteles, valamint nemes társaival együtt élhet az ellenállás jogával, ha a király megsérti a nemesi szabadságokat.³³ Tehát az Aranybulla 1351-től a nemesség alapjait foglalta magában, s innentől kezdődően hivatkozhatunk rá, mint történeti alkotmányi tényezőre. Ami az 1351 után következőket illeti, 1384-ben Mária királynő is összehívta az országgyűlést és megerősítette az Aranybullát, valamint az 1351-es rendelkezést.³⁴ I. Ulászló 1440. évi dekrétumában szintén átveszi az Aranybullát, az 1298. évi dekrétumot és egy 1300 körülre tett dekrétum-kompilációt, valamint az 1351. évi dekrétumot. I. Mátyás 1464. évi koronázási dekrétuma átveszi és megerősíti I. Lajos 1351. évi dekrétumát, benne az Aranybullát, valamint Zsigmond 1435. május 8-i dekrétumát is. Ezt követően 1514-ben Werbőczy bizonyította Hármaskönyvében a nemesség egyenlőségét alapvető szabadságaiban és jogaiban a bárókkal és a főpapokkal.

Összességében tehát az Aranybulla jelentőségét és hatását két szempontból közelíthetjük meg: földtulajdoni és alkotmányjogi, alkotmánytörténeti szempontból. A földtulajdon volt minden, a hatalom és a nemesi család alapja, míg alkotmánytörténetileg a nemesség összeolvadását

³² BÉLI, GÁBOR: *Die Basisinstitut des Privatrechts*. In: (Máthé, Gábor Herausg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017. 179. p.

³³ BÉLI 2017C, 180. p.

³⁴ SZALAY JÓZSEF – BARÓTI LAJOS: *A magyar nemzet története I-IV. kötet*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-vegyes-hazakbol-szarmazott-kiralyok-koraban-8F7/i-az-anjouk-kora-8FF/4-iv-maria-13821387-ii-vagy-kis-karoly-13851386-AD9/> (Letöltve: 2018. 06. 23.).

tartalmazza a dokumentum. Az ősiség lényegében konzerválni tudta a magyar birtokrendszert, így az uralkodó belpolitikai stabilitást teremtett. Az ősiség bevezetése megvédte a nemesség birtokait a bárói réteggel szemben, azaz a báróknak nem volt lehetőségük a nemesi birtokok beolvasztásával saját területeik növelésére. Ez egyébként hosszú távon az uralkodó földbirtokait növelte, hiszen, ha nem volt a nemesnek férfi örököse, akkor az ősi birtok visszaháramlott a királyra. Az 1351-es rendelkezésnek azonban megvoltak a maga hátrányai is. Egészen 1848-ig hatályban maradt, amivel erősen hátráltatta a gazdasági és társadalmi átalakulást, a kapitalizmus és polgárosodás legfőbb akadályává vált. Tulajdonképpen I. Lajos e rendelkezése váltotta ki végső soron Széchenyi István: Hitel című művének megírását, ami a probléma feloldásával foglalkozott. Végül az 1848. évi áprilisi törvények 15. törvénycikke eltörölte az ősiséget, a szabadságharc bukását követően pedig egy 1852. évi császári pátens is rendelkezett a megszüntetéséről.³⁵

Az Aranybulla közjogi fejlődését illetően az alábbi sarkalatos pontok mutatkoznak: 1222-ben II. András kiadta az Aranybullát, amiben lefektette a szerviensek számára az egységes jogállás néhány alapvető ismérvét. Az 1232-es kehidai oklevél biztosította a szerviensek számára a bíraskodási jog megszerzését. A IV. Béla és István ifjabb király által közösen kiadott 1267-es dekrétumban a *nobiles* és a királyi szerviensek réteg összeolvadt, ezzel kialakult egy viszonylag nagy, egységes jogállású nemesi réteg. Az 1351-es bulla-megerősítéssel és az ősiség kimondásával a 14. századtól kezdve tekintünk úgy az Aranybullára, mint a történeti alkotmány egyik tényezőjére. 1514-ben pedig Werbőczy kimondta a nemesség jogegyenlőségét.

2.1.2. A koronaeszme és a Szent Korona jelentősége

1301-ben férfi ágon kihalt az Árpád-ház, melyet belháborúk követtek az ország kiskirályai között. A harcok során I. Károly kerekedett felül és foglalta el a magyar trónt, háromszor koronáztatva meg magát, mire minden legitimitási kritériumnak eleget tett. 1301-ben I. Károlyt az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, de nem a Szent Koronával koronázta meg. Ezt követően 1307. október 7-én, Rákos mezején a főurak nagy része elismerte Károlyt törvényes királyának.³⁶ Az ország báróinak 1307. október 10-én, Rákoson kelt levele ezt a következőképpen rögzítette: „[...] *Mi tehát, ennek az országnak a jó állapotát és hasznát szívből elébe helyezve, gondos tanácskozás tartásával urunkat, Károlyt és utódait, ahogy a törvényes örökösdés megkívánja, Magyarország királyává és természetes urunkká fogadtuk*

³⁵ TARJÁN (2018. 06. 24.).

³⁶ HOLUB JÓZSEF: *A magyar alkotmánytörténelem vázlat. Első kötet. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs 1944. 128-130. p.

örökre, hogy néki a királyi felségnek tartozó engedelmességet és tiszteletet tanúsítván, soha semmilyen időben személye, méltósága, dolgai és utódai ellen tetteleg vagy tanácssal semmit nem teszünk [...]”.³⁷ 1308. november 27-én a pápai legátus ismét megkoronázta I. Károlyt, de nem a Szent Koronával. Mindenesetre a rendek elismerték Károly jogát a trónra, és egyúttal a királlyal együtt dinasztiát is választottak azzal a feltétellel, hogy fiági lemenők öröklik a trónt. Károly kitartásának köszönhetően 1310. augusztus 27-én harmadszor is megkoronázták, immár a hármas szabályozás szerint, azaz az esztergomi érsek, Székesfehérvárott, a Szent Koronával.³⁸ Vagyis a koronázás további jellemzője, hogy egyházi eredetű, felkenéssel egybekötött, mellyel a királyi méltóságot ismeri el az egyház, s majd az egyházfőtől átvett korona jelezte az aktus további értékét.³⁹

I. Károly többször is említi okleveleiben, hogy ő választás, elismerés, meghívás útján lett magyar királlyá.⁴⁰ Királyi hatalmához, koronájához való viszonya nemcsak uralmának kiépítésében játszik fontos szerepet, hanem a koronaeszmé kifejlődésében is, amit TIMON ekként állapított meg: „A Szent Korona személyisége, vagy ami egyet jelent: misztériuma az a kőszikla, amelyre az alkotmány építve van”.⁴¹ Bár ekkor alkotmányról még nem lehet beszélni, mégis I. Károly volt az a magyar király, aki szilárdan ragaszkodott ahhoz – miként az ország nagyjai is –, hogy a követett szokásjog szerint koronázzák meg. Ezek után királyi aktusainál hatalmára mindig úgy utalt, mint ami Szent István Szent Koronájától, illetve IV. Béla második honalapítótól, valamint I. László legszentebb királytól, mint szent elődtől ered, ezért megkérdőjelezhetetlen. Személy szerint pedig valószínűleg a nehezen megszerzett trón megtartását igyekezett az eszmé kialakításával biztosítani.⁴²

I. Károly tudatosan nevezte szentnek koronáját, a magyar királyi koronát, ezzel azt is kifejezésre juttatva, hogy uralma a koronának a pápától nyert szentsége révén is kikezdzhetetlen, s ezt igyekezett kihangsúlyozni. I. Károlynak az 1322-ben kiadott egyik oklevelében a következőkkel tett adományt egyik hívének: „[...] mivel Tolmácsi Konrád fia Miklós mester hozzánk és a szent korona hűségéhez ragaszkodván mindig köszönetre méltó, számos és

³⁷ CD VIII/1. 223.

³⁸ ENGEL PÁL: *Szent István birodalma*. MTA História, Budapest 2001. 111-113. p.; RADY, MARTYN: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*. Oxford University Press, Oxford 2015. 75. p.

³⁹ BÓNIS GYÖRGY: *Magyar jogtörténet I.* Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár 1943. 64-68. p.

⁴⁰ HOLUB 1944, 129. p.

⁴¹ TIMON ÁKOS: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság Vállalata, Budapest 1907. 78. p.

⁴² ENGEL 2001, 111-113. p.

szívesen látott szolgálatokat tett országunk különféle hadjárataiban hűtleneink és lázadóink ellen [...]”.⁴³ I. Károly (Csór nembeli) Nagy Péter fia Tamás csókakői és gesztesi várnagy kérésére új kettős pecsétjével megerősített privilégiumba írja át 1331. július 27-i és 1332. június 14-i nyílt leveleit a kérelmező hű szolgálataiért. A levélben a havasalföldi hadjárat kapcsán beszél az oklevél az ország Szent Koronájáról: „*in praeiudicium sacri diadematis regii*”.⁴⁴ Bár a korona kezdetben még nem is válik el a királytól, a koronaeszme kialakulásával kezdetét veszi az önállósulásig vezető út. I. Károly uralkodásától kezdődően egyértelműen felfedezhető a forrásokban, hogy már nem csak a királyhoz, hanem a Szent Koronához való hűség is megkövetelt, továbbá hűtlenségi perekben az alperes nem csak a király, hanem a Szent Korona ellen is vétett.⁴⁵

I. Károlyt, fia, I. Lajos követte a magyar trónon. A Lajos-korabeli oklevelekből kitetszik, hogy már következetesen használják a Szent Korona kifejezést, mint legitimitáshoz elengedhetetlen, és egyben azt megerősítő tényezőt. Ezt igazolja Nagymartoni Pál országbírónak az az ítéletlevele, aminek rendjén visszaadta az esztergomi egyháznak és Csanád érseknek a Nógrád megyei Vonuntoheluk, Mokafölde, Lukafölde birtokrészeket és Donkos földet az erdővel, ami Vadkert birtokon belül feküdt: „[...] *Dominus Ludovicus rex, in patriumonium regni Hungarici, iure et ordine geniturae sibi debitum succedens, unanimi praelatorum, baronum et nobilium regni sui voto et intentione in Albaregali, solito loco cathedrali, die Dominico proximo ante festum B[eati] Iacobi apostoli, anno Domini MCCCXLII praeterita, fauente Salvatoris clemetia, corona beatissimo Stephano, primo regi Hungariorum divinitus data, solemniter et honirifice fuisset coronatus [...]*” „[...] Lajos király urat, Magyarország őt illető örökségébe, ami jog szerint és a születés rendjén szállt rá, országának főpapjai, bárói és nemesei egyhangú szavazatával és akaratával Fehérváron, a szokásos székesegyházban, az Úr elmúlt ezerháromszáznegyvenkettedik esztendejében Szent Jakab apostol ünnepe előtt a legközelebbi vasárnapon [1342. július 21.], a Megváltó kegyének pártolásával a legszentebb Istvánnak, a magyarok első királyának isteni sugallatból adott koronával ünnepélyesen és tiszteletteljesen megkoronázták. [...]”⁴⁶

⁴³ AO. II. 39. NAGY IMRE (szerk.): *Anjou-kori okmánytár I-VI.* MTA, Budapest 1878-1891.

⁴⁴ CD VIII/4. 57.

⁴⁵ BARNA ATTILA: *Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítélezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig.* Jogtörténeti Szemle 2017. 1-2. sz. 52. p.

⁴⁶ CD IX/1. 168. (1343.)

Az irodalomban alig esik szó arról, hogy az eljárt bíróságok előtt bizonytságot tevők, amikor igazmondásuk felől esküdtek, esküjüket szokás szerint Istenre, valamint a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre hivatkozva tették le. László alnádor Sopron megye számára tartott közgyűlésén a megye alispánja és szolgabírái ekként állították, hogy a Székás nevű birtok Vezekényi Konrád fia István elődeinek volt a tulajdona: „[...] *ad fidem eorum deo debitam et fidelitatem domino nostro regi, sueque sacre corone regie observandam* [...]”. „[...] Istennek tartozó hitüket és király urunk és az ő szent királyi koronája számára hűségükre figyelve [...]”.⁴⁷ Gilétfi Miklós nádor Szabolcs és Bereg megyék számára tartott közgyűlésén a szabolcsi szolgabírók és esküdt ülnökök arról, hogy a Hadház birtokot, ami királyi adományból Jakab és fivére szerzett, Péter fia Dorog, Ördög János, Dorog fia Mihály fiai, Miklós és Konrád vételár fejében eladták Tamás fia Bekének: „[...] *Istennek és király urunknak és az ő szent koronájának tartozó igazmondást és igazságot szem előtt tartván, az élő keresztfa érintésével kezeskedvén* [...]”.⁴⁸ Kont Miklós nádor előtt Csepregen, Sopron megye számára tartott közgyűlésén az alispán, szolgabírók és esküdt ülnökök megerősítették, hogy Inakföldre birtok Potli Péter öröksége: „[...] *Istennek tartozó hitük és királyurunk és az ő szent királyi koronája számára hűségük megtartására, az élő kereszt fájának érintésével kezeskedvén nekünk egyhangú és egyetértő bizonyossággal olyképpen erősítették* [...]”.⁴⁹ Garai Miklós nádor Szabolcs és Bereg megyék számára tartott közgyűlésén a szabolcsi alispán, szolgabírók és esküdt ülnökök bizonyítják, hogy Kisvárdai János fia Domonkos kisvárdai birtokát Pércsi Mike királyi rendelet alapján foglalta el, de a foglalással számos kárt okozott: „[...] *Istennek tartozó hitüket és király urunknak és az ő királyi szent koronájának megőrzésére igazmondás és igazság megőrzését szem előtt tartván az Úr kereszt fájának érintésével nekünk kezeskedvén egyhangú és egyező bizonyossággal* [...]”.⁵⁰

A király volt eredendően országában – minden uralma alatt állók felett – az egyetlen hatalmi tényező. E hatalomnak az egyik, és egyben a legnyilvánvalóbb eleme a bírói hatalom gyakorlása volt, ami tág értelemben nemcsak az ítékezés hatalmát jelentette, hanem azt is, hogy a király bírói hatalmának gyakorlását tetszése szerint és szükségképpen átruházhatta a királyi udvarában maga helyett állított, vagy más, udvaron kívüli, azaz vidéken ítélező bíró(k)

⁴⁷ SO I. 176. NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története*. Oklevéltár. Kiadja Sopron vármegye közönsége, nyomtattatott Litfass Károly Könyvnyomdájában, Sopron 1889, 1891.

⁴⁸ ZICHY II. 459. NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I-II*. Pest 1871, 1872.

⁴⁹ SO I. 367.

⁵⁰ ZICHY IV. 213.

delegálásával.⁵¹ A királynak tartozó hűség mellett, a Szent Korona iránti hűség ebben a tekintetben általában a főhatalom tiszteletére vonatkozik, aminek egyik meghatározó eleme az ítélkezés hatalma, ami egyben az igazság forrása, a törvényes eljárás keretében kiszolgáltatandó igazságos ítélet garanciája. Tulajdonképpen ezekben a formulákban tűnik fel elsőként a Szent Koronának, mint a főhatalom tényleges letéteményesének az elkülönülése a király személyétől.

2.1.3. A Rákosi mezei végzés

A rákosi végzést megelőzően 1498. április 24-én szerződés kötött a rendek és II. Ulászló között: a királyt – ha születik – fia követi a trónon. Ha lánya születik és az magyar főúrhoz megy feleségül, akkor azt a királyválasztásnál a rendek kötelesek figyelembe venni. Ha nem születik gyermeke, akkor a rendek választanak maguk közül magyar királyt.⁵² 1505-ben ez az elgondolás továbbfejlődött. Nem tartottak országgyűlést, hanem Rákosi mezején gyűltek össze a rendek, ahol a Rákosi végzéssel kijelentették, hogy konföderáció jön létre a köznemesség, a főpapság és a bárói rétegek között, akik együttesen választanak saját keblükből királyt, ha II. Ulászló örökös nélkül hal el.⁵³ A végzés szerint: *„Az ország rémséges szétrongyollása és csúfságos pusztulásra jutása fő okát az idegen királyokban találják, a kik a szittya nép erkölceit nem tanulták meg, és magánügyeikkel foglalkozva, örömebb nyugalomra mint fegyverforgatásra adták magokat, s így az ország melléktartományait és végvárakat egymás után elvesztették.”* – Vagyis a rendek nem voltak megelégedve az idegen házból jött királyok uralkodásával, nem irányították elég gondosan az országot. *„Nehogy tehát, ha a jelenleg uralkodó király fiörökös nélkül múltna ki e világból, valamelyik idegen fejedelem az országot erőszakosan bitorolja, és örökös szolgálásra vesse: határozzák, hogy valahányszor az ország királyától megfosztatik, és fiörökösei, a kikre törvényhez és szokáshoz képest az ország száll, nem maradnak, idegent királylyá nem választanak; csak illetén tisztre alkalmas és képes magyart fogadnak el uruk- és királyuknak”.* (1505. október 12.)⁵⁴ – Tehát II. Ulászló magszakadása esetén a rendek csak magyar uralkodót választanak meg maguk közül.

Ezzel egyezményesen megvalósult a nemzeti királyválasztás, mint a történeti alkotmány egyik sarkalatos alapköve és ami – bár végül már csak a külsőségek fenntartása végett, de – 1687-ig fennmaradt. A döntést azért hívják helyesen végzésnek, mert az királyi hozzájárulás nélkül és

⁵¹ BÉLI GÁBOR: *Magyar Jogtörténet: A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999. 228. p.

⁵² FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján*. Szent István Társulat, Budapest 1884. 3. p.

⁵³ MEZEY BARNA: *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 37. p.

⁵⁴ FRAKNÓI 1884, 6. p.

nem az országgyűlésen született, amit egyébként is csak a király hívhatna össze. A Rákosi végzés további kikötése volt még, hogy ha valaki idegen országból trónkövetelőt hoz vagy segít, illetve nem kel fel ellene, akkor elveszíti nemességét és jobbágyi rangra süllyed. A rendek közti megegyezés további fontos jellemzője, hogy a korabeli jog szerint, ha a felek szabad akaratukból szerződtek, azt nem lehet megváltoztatni, ebből következik, hogy az országgyűlés sem helyezheti hatályon kívül a Rákosi végzést. Ez kicsit nyersebben megfogalmazva nagyjából annyit jelentett, hogy a királynak semmi köze az ő döntésükhöz, mert bár ő ül a magyar trónon, de az nem az övé.⁵⁵

2.1.4. Az organikus államelmélet és a Szent Korona-tan

Werböczy nem kívánt államelméleti tant alkotni, hanem csak azt kívánta jogösszefoglaló művében, a Hármaskönyvben igazolni és világosan kifejezésre juttatni a rendi és az uralkodói közjogi jogosultságok lényegi elemeinek kiemelésével és tisztázásával, hogy a nemesi alapjogok tekintetében nemes és báró közt nincsen alapvető jogállásbeli különbség. Végül a későbbi értelmezések szerint ezen felfogásból, továbbá a koronaeszme és az organikus államelmélet összeolvadásából született meg a Szent Korona-tan. Az organikus felfogás egyházi eredetű: a test, mely az egyházat jelentette, akkor válik politikai tartalmúvá a világi hatalom szempontjából, amikor az ország rendjeinek hatalma és befolyása már valóban akkora, oly annyira meghatározó, hogy valóban az ország testének érezhetik magukat. *Regnumnak*, országnak először a 14. század végétől kezdve a tanács tekintette magát, amikor a hatalom valóságos befolyásolójává, sőt birtoklójává vált, majd pedig az országgyűlések állandósulásával az összegyűlt rendek kezdték magukat az ország testének tekinteni, illetve azokat is, akiket képviseltek. Ennek egyik talán legjobb példája, amikor Zsigmond uralkodása elején németbarát politikát folytatott és idegen kegyeltjeinek juttatott magyar földeket, címeiket. Ezt a nemesség nem nézte tétlenül, 1401-ben hat hónapra Siklóson őrizet alá helyezték, s ezalatt nem gyakorolhatta királyi hatalmát. Helyette a Szent Korona, tulajdonképpen a bárók, a királyi tanács, gyakorolta a hatalmat, vagyis – az adományozás jogát kivéve – királyi jogokkal élt, okleveleit „*prelati, barones et regni Hungariae proceres universi*” (főpapok, bárók és Magyarország összes előkelői) saját pecsétje alatt adta ki, aminek köriratán „*sigillum sacrae coronae regni Hungariae*” (Magyarország Szent Koronájának pecsétje) volt olvasható. A kancellár, Kanizsai János esztergomi érsek pedig a Szent Korona kancellárja címet vette fel. Így tehát a Kanizsai-liga saját akaratát állami akaratként tüntette fel, mely akarat hatalmi forrása

⁵⁵ ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301-1526*. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 351-352. p.

a Szent Korona volt, s így a hatalom megoszlott a liga és a király között.⁵⁶ BARTONIEK EMMA ezzel szemben azt az álláspontot képviseli, hogy itt volt elsőként ténylegesen és teljesen kizárva a király a Szent Korona hatalmából hat hónapra.⁵⁷

Zsigmond 1435. március 8-i dekrétumának bevezetőjében ennek megfelelően szerepel: „[...] ugyanezek a főpapjaink, báróink, nemkülönböztetve országunk nemeseinek egybehangzó tanácsából, akik ugyanennek az országnak az egész testét a távollévők teljhatalmával képviselik [...]”. Hasonlóképpen egy másik 1453-ból való szövegrészben: „[...] Magyarország egész testét képviselő összes főpapok, bárók és országunk nemeseinek kérelmére [...]”. Az ország teste tehát a rendeket és hatalmukat szimbolizálta, azt a hatalmat, amit elsősorban az országgyűlésen gyakoroltak, és amit maga az országgyűlés jelenített meg, tulajdonképpen az államhatalom egyik leglényegesebb elemét. A rendi befolyás erősödésével az ország képviselői, az ország testét jelentő rendek, a főhatalmat ténylegesen már a királlyal együtt gyakorolták, tehát a Szent Korona jogain osztoztak a királlyal. Ez pedig mindinkább a koronaeszme és az organikus államfelfogás szorosabb összekapcsolódásához vezetett. Összességében tehát a Szent Korona itt már a magyar állam megtestesítőjeként szerepel, az okleveleket is úgy adták ki, hogy azok a Szent Korona vonatkozásában fogalmaztak meg különböző jogokat és kötelezettségeket. A *corona regni* kifejezés egyértelműen már magának az országnak a koronájának nevezi a magyar koronát és a magyar címeren is ezért jelenhetett meg a Szent Korona ábrázolás. Az országot pedig a király és rendek összessége jelentette, ezért a Szent Koronából eredő közhatalmat is együttesen gyakorolták.⁵⁸

A Szent Korona-tan a koronaeszme és az organikus államelmélet egybeolvadásával forrott ki, gyökerei egészen országalapító Szent Istvánhoz, az első szent királyhoz, és annak Szent Koronájához nyúlnak vissza. Ennek ellenére III. Bélánál még nem a korona, hanem a felkenés bírt nagyobb jelentőséggel, mivel a felkenés egyházi, keresztény mozzanat volt, ami szakrális

⁵⁶ ECKHART FERENC: *A szentkorona-eszme története*. MTA, Budapest 1941. 81-97. p.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest 1984. 49-50. p.; FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyválasztások története*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005². 43. p.

⁵⁷ BARTONIEK EMMA: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987². 73. p.

⁵⁸ HORVÁTH ATTILA: *A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója*. In: (Karácsony András szerk.): *Szuverenitáskérdések, elméletek, történetek*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 122. o.; TIMON ÁKOS (SCHILLER, FELIX): *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte: mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*. Puttkammer und Mühlbrecht Buchhandlung für Staats- und Rechtswissenschaft, Berlin 1904. 511-512., 557. p.

erővel rendelkezett.⁵⁹ II. Andrásnál már előtérbe került a korona, nem csak hatalmi jelvényként használja, hanem, mint eszmei személyt említi, a király ugyanis a következőképp fogalmazott: „*aki engem és a koronámat híven szolgálja, bővebb jutalmat kap*”. Az „engem és a koronámat” kijelentés már több mint önmagában a király személye, tehát a hatalom itt már a koronától eredeztethető, legalábbis megoszlik a király és a korona személye között. Először I. Károly mondja a koronáról, hogy az a Szent Korona, ezért is ragaszkodik annyira hozzá, hogy azzal is megkoronázzák. Felvállalja vele elődeit, köztük a szent királyokat is, tőlük és a Szent Koronától származónak nevezi hatalmát. Ezt követően a vegyesházi királyok idején a rendek felemelkedésével a király és a Szent Korona személye szétválik, s az utóbbi lesz a magyar állam személyiségének megtestesítője. A 13-14. században a király koronázás által nyeri el méltóságát (*corona nostra regia*), majd a hatalom megosztásakor alakul ki a *sacra corona* önálló hatalma. A 15. századra a korona lesz minden birtokjogok forrása is, a *ius regium*, azaz a nemesi földbirtokok háramlásával visszazállnak a Szent Koronára. Ez azt jelenti, hogy a korona az államterület birtokosa is.⁶⁰ Az organikus államelmélet a kiskirályok megerősödésével kezdett kialakulni, s amikor a főnemesi réteg a 15. századra kiteljesedett, már a tanácsuk is *regnum*nak tekinti magát, hisz az országgyűlés kezében van a tényleges hatalom.⁶¹ Az organikus államelmélet és a koronaeszme összeolvadásából született meg a Szent Koronába foglalt magyar államfogalom. A rendi befolyás kiteljesedésével a rendek a királlyal közösen gyakorolták az országgyűlésben a korona jogait, s végül ez a két rendszer összekapcsolódásához vezetett, együtt lettek a tényleges *regnum* képviselői. Így jutunk el a Szent Korona-tan kialakulásáig.⁶²

Werbőczy Szent Korona-tana jobbra csak magánjogi tételekkel összefüggésben fogalmazódik meg, következménye mégis az lesz, hogy a tant egy egyedülálló, azt más hasonló államfelfogástól elkülönülő, magyar államfelfogássá emeli. Werbőczy törekvése tehát nem az volt, hogy közjogi elméletet dolgozzon ki, hanem az a cél vezérelte, hogy bizonyítsa a nemesség egyenlőségét alapvető szabadságaiban és jogaiban a bárókkal és a főpapokkal. Ezért a tan a legfontosabb és első eleme az *una eademque libertas*, az egy és ugyanazon szabadság, vagyis, hogy csak egyféle szabadság (nemesség) létezik a főpapok, bárók és nemesek tekintetében,

⁵⁹ TÓTH ZOLTÁN: „Történetkutatásunk mai állása” körül (*A Szent Korona eredetkérdéséhez*). Ranschburg Gusztáv, Budapest 1943. 28. p.; TÓTH ENDRE: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: (Font Márta, Kajtár István szerk.): *A magyar államiság első ezer éve*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2000. 58. p.

⁶⁰ BÓNIS 1943, 166-168. p.

⁶¹ BÓNIS 1943, 169. p.

⁶² BÓNIS 1943, 170-171. p.

tehát ezek mind egy törvényen és szokáson élnek, eljárásjuk is azonos.⁶³ A második elem a nemesség eredetének áttekintése, és ezzel együtt annak kifejtése, hogy miután a magyarok keresztényekké váltak és első királyukat önként megkoronázták, minden nemesítés és birtokadományozás jogát, valamint a teljes főhatalmat az ország Szent Koronájába helyezték, azaz a közösségről azt a Szent Koronával királyukra ruházták át. Akár nevezhetjük ezt egy különös társadalmi szerződésnek is. A kölcsönös átruházás és viszonyos kapcsolat révén a nemesek választják az uralkodót, az uralkodó pedig a Szent Korona által nemessé tehet azzal, hogy birtokadományt tesz, amiben a nemes fiak örökölnék, és amely egyenlő nemessé teszük őket, mint a Szent Korona tagjai. Ha pedig a Szent Korona jogába tartozó adományban, nemesi birtokban megszakadás áll be, tehát törvényes utód, örökös nincsen, az ilyen jószág visszaszáll, háramlik a Szent Koronára.⁶⁴ A tan tételei tehát:

- 1) A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé, és csak a korona által a királyé. A király a nemesítés, illetve adományozás jogát, továbbá a kormányzás, a bírászkodás, és a törvényalkotás hatalmát a Szent Korona útján gyakorolja.
- 2) A főhatalom átruházás révén jutott a Szent Koronára, következésképpen a királyra, vagyis főhatalom gyakorlásának végső oka a nemzet akarata.
- 3) A magyar állami főhatalom megosztott a törvényhozói hatalom gyakorlásában, minthogy a király a törvényhozói hatalmat a nemzet (nemesség) megkérdezésével gyakorolja.
- 4) Minden nemes tagja a Szent Koronának, de a király tesz nemessé, a nemesség egyeteme pedig királlyá, vagyis a király és a nemesség között kölcsönös kapcsolat áll fenn a magyar állam keretében.⁶⁵

Vagyis a lényegi megállapítás, aminek kifejezésére Werbőczy törekedett, az, hogy minden nemes a Szent Korona tagja. S ezzel kapcsolatban mutatott rá a Szent Korona jelentőségére.⁶⁶ MÁTHÉ GÁBORNÁL hatalom átruházásként jelenik meg a Szent Korona-tan, melyet Werbőczy Turóczy János protonotáriustól vett át, ugyanis a 15. századi koronázások idején a hitlevélben kinyilvánították, hogy a koronázás a rendek akaratából történik, a Szent Korona minden erejével és a királyi hatalom teljességével az új királyra száll át. Ezt vette át a Tripartitum I. rész III. titulusa, s így alapozta meg a hatalom átruházási elmélet a történeti alkotmányunkat,

⁶³ ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 2000. 102. p.

⁶⁴ HOLUB 1944, 247. p.; RADY 2015, 68. p.

⁶⁵ HOLUB 1944, 247. p.

⁶⁶ HOLUB 1944, 251. p.

valamint „biztosította a Habsburg Monarchián belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságát”.⁶⁷

A 15-16. századra az organikus államfelfogás kiteljesedésével és koronaeszmeivel történő összeolvadással kialakult Szent Korona-tan mutat rá igazán, hogy a főhatalom és így a bírói hatalom eredője immár nem az éppen regnáló uralkodó, hanem maga a Szent Korona. E bírói hatalmat ruházta át a nemesség az uralkodóra a Szent Koronával történő megkoronázáskor: „[...] *De miután a közönséges keresztény hitre térnek, és szabad akaratukból királyt választanak maguknak, attól fogva úgy a törvény szerzésének, mint mindenféle birtokadományozásnak és a bírói hatalomnak is összes joga az uralkodás és a kormányzás hatalmával egyetemben, e mi országunk szent koronájának, mellyel Magyarország királyait meg szokták koronázni, hatóságára, következésképpen törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruháztatott át [...]*”.⁶⁸

2.1.5. A történeti alkotmány Habsburg vonatkozású dokumentumai

A törököt egyedül képtelenek voltak legyőzni a magyarok, ezért osztrák segítségre szorult az ország, ami több Habsburg uralkodó magyar királlyá koronázásával járt. Ez 160 év alatt odáig vezetett, hogy a Szent Korona-tan a koronázást leszámítva érvényét veszítette és megvalósult a Habsburgok örökös királysága. I. Józsefnél az 1687. évi 2. és 3. törvénycikkek hatására törvényesült Magyarország trónján a Habsburg örökös királyság: „[...] *Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fennczimzett Ő császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet [...] fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás ujból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.*”⁶⁹ Így a nemzeti királyválasztói jog, valamint a Szent Korona-tan

⁶⁷ MÁTHÉ GÁBOR: *A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben*. In: (Máthé Gábor szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Budapest 2014. 354-356. p.

⁶⁸ A hatalom megosztásáról a nemzet és a király között. HK. II. R. 3. C. 285-286. P. Ld.: MEZEY 2000, 92. p.

⁶⁹ 1687. évi 2. törvénycikk: 1687. évi 2. törvénycikk A mostani császári és királyi szent felség fenséges finemü örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják. Ld.: Wolters Kluwer: *Ezer év törvényei*. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68700002.TV> (Letöltve: 2019. 10. 11.).

végleg, teljesen eltűnik és csak árnyéka köszön vissza a Pragmatica Sanctio végső megoldásai közt.⁷⁰

Nem egész két évszázad alatt a Habsburg örökösödés jogát, de még a nőági örökösödést is rákényszerítették az osztrák uralkodók a magyarokra, kihasználva azok kiszolgáltatott helyzetét. 1711-ben I. József örökös nélkül halt meg, ezért az 1687. évi 3. tc. értelmében a Habsburg ház spanyol ágának férfi tagja örökölte az örökös tartományokat Magyarország örökletes trónjával együtt. Emiatt a spanyol III. Károly volt a trón jogosultja, de azt az örökösödési háború miatt csak 1712-ben tudta elfoglalni.⁷¹ Bár 1707-ben, az ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg-ház trónfosztását, az alkotmányjogilag érvénytelennek minősült a Szent Korona-tan értelmében.⁷² Ezt követően a béke rendezésére is szolgáló *szathmári pacificatio* közjogi alapot szolgáltatott a *Pragmatica Sanctio* magyar változatának kialakításához. A Rákóczi szabadságharc alatt az ország mindinkább elgyengült, míg a Habsburg birodalom a francia vereségek folytán erősödött, így felmerült a kompromisszum gondolata: Károlyi Sándor (Rákóczi tábornoka) és Pálffy Miklós megkötötték 1711-ben a szathmári egyezséget, mely a rendi alkotmányt és a Habsburg-ház örökösödési jogát ismét helyreállította. Ez abban merült ki, hogy III. Károly letette az esküt megkoronázásakor az alkotmányra és az 1715-ös országgyűlésen megígérte, hogy Magyarországot csak és kizárólag a magyar állam törvényei szerint fogja kormányozni.⁷³

III. Károlynak nem született fiú gyermeke, de trónját szerette volna megőrizni lányának, Mária Teréziának. 1703-ban örökösödési szerződést módosított a Habsburg-házon belül (úgynevezett házszabályok), törvényessé tette a nőági örökösödést, melyet *Pragmatica Sanctio* formájában hirdet ki. 1712-ben elfogadtatta a horvát-szlavón rendekkel, majd 1722-ben Erdéllyel. 1722. június 27-én végül a magyar rendek is elfogadták, 1723-tól hatályba lépett, amiért cserébe a rendi jogok tiszteletben tartását kérte a nemesség, valamint azt, hogy a Szent Korona országai „*oszthatatlanul és elválaszthatatlanul – invisibiliter ac inseparabiliter*” a birodalom részét képezzék, azok mindenkor együttesen kormányoztassanak. Ez azt jelentette, hogy arra az esetre

⁷⁰ BÉLI GÁBOR: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In: (Máthé Gábor szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK IV. 1573*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest 2015. 333. p.; HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936. 367. p.*; BARTONIEK 1987². 98-100. p.; BÁLINT ERNŐ: *A királyi trón betöltésének módja Magyarországon*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest 1912. 11. p.

⁷¹ BARTONIEK 1987², 153. p.

⁷² MOLNÁR KÁLMÁN: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Dunántúli Egyetemi Nyomdája, Pécs 1927. 10. p.

⁷³ SZEKFŰ GYULA: *A magyar állam életrajza*. Dick Manó kiadása, Budapest 1917. 147, 150. p.

is lemondtak a magyar rendek a királyválasztói jogról, hogy ha a Habsburg-ház osztrák és spanyol fiága is kihal és a nőági öröklése kerülne sor.⁷⁴ Ezen kívül Lipót, hogy a rendeket végérvényesen megnyerje magának, megerősítette a Hármaskönyv idézés nélküli elfogást tiltó rendelkezését, a nemesi adómentességet, s felemelte a vármegyék szerepét a jobbággyokkal szemben az 1723. évi 5. tc-ben.⁷⁵

A *Pragmatica Sanctio* az elválaszthatatlanság mellett még egy fontos alkotmányjogi tényezőt rögzített: a Magyar Szent Korona országai, Magyarország, Erdély és Horvátország együttesen, a Habsburg Birodalmon belül egy egységes különálló részként kezeltetnek, melyben az örökösödési szabályok is megegyeznek, vagyis a *Pragmatica Sanctio* mégsem csak egy egyszerű házszabály, mely kiterjesztett, valamint nem csak Mária Terézia trónöröklését biztosította, hanem közjogi alapot is szolgáltatott a későbbi 1867-es kiegyezéshez.⁷⁶

A *Pragmatica Sanctio* a közjogi rendszerben oly jelentőséggel bírt, hogy ezen alapultak az 1791, 1848, 1867. évi alapvető törvények.⁷⁷ Nemzetközi viszonyokban Európa szintű ellenszenvet váltott ki a rendelkezés, mert az így Ausztria és Magyarország között létrejött jogi helyzet a monarchiát annyira megerősítette, hogy az a nagyhatalmak részéről rosszállást, félelmet váltott ki.⁷⁸ Magyarország Ausztrián keresztül a mohácsi vést követő időszak után először ismét nagyhatalmi értéket képviselt, így a *Pragmatica Sanctio* hatalmi jelentősége nemzetközi viszonylatokban is elismerendő. A *Pragmatica Sanctio* azon felül, hogy a Habsburgok öröklési rendjét rögzítette, magában foglalta és előrevetítette a majdani közös ügyeket: a hadügyet, a külügyet és az ezeket fedező pénzügyet, valamint tárgyalta a magyar király koronázásának körülményeit.⁷⁹ A magyarok az 1790/91. évi 10. és 12. törvénycikkekhez ragaszkodtak még. A 10. törvénycikk az 1848-as áprilisi törvények egyik alapja volt, lényege, hogy Magyarországot saját törvényei és szokásjoga szerint kormányozzák, a király, mint magyar király uralkodjon az országban. A 12. törvénycikk az 1848-as áprilisi törvények másik

⁷⁴ BARTONIEK 1987², 101. p.

⁷⁵ HÓMAN BÁLINT, SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet VI. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936. 97. p.*

⁷⁶ GONDA IMRE, NIEDERHAUSER EMIL: *A Habsburgok*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987. 111. p.

⁷⁷ HORVÁTH LAJOS: *Az 1722/23 I. II., III. Törvénycikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban*. Franklin Társulat, Budapest 1898. 83. p.

⁷⁸ HORVÁTH 1898, 87. p.

⁷⁹ GERGELY ANDRÁS: *Az 1867-es kiegyezés*. Rubicon 1996. 1-2. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_1867_es_kiegyezés (Letöltve: 2018. 06. 19.).

alapját képezte, kimondta, hogy a törvényhozás az országgyűlés és a király közös feladata, továbbá elvetette a pátensekkel, mint császári önkényuralmi eszközökkel való kormányzást.⁸⁰

2.1.6. Az 1848-as alkotmány

A 19. század eleji magyar reformkor és az európai forradalmak tavasza megteremtette az 1848-as alkotmányreformot a Magyar Királyságban. Az áprilisi törvényeket 1848. április 11-én szentesítette az uralkodó. Lényegében a teljes rendi alkotmányt felszámolták és helyébe népképviselői alapuló parlamentáris királyság, azaz alkotmányos monarchia lépett. A történeti alkotmány szempontjából relevánsabb törvénycikkek a következők:

3. tc.: A király a végrehajtó hatalmat a független magyar minisztérium által gyakorolja, rendelkezései csakis miniszteri ellenjegyzéssel érvényesek. Az első felelős magyar kormány egy miniszterelnökből és nyolc miniszterből állt. A miniszterek eljárásukért felelősek, törvény szabályozta a felelősségre vonás módját is.

4. tc.: Az országgyűlést évente Pesten kell tartani, a képviselőket 3 hónapra választják. A király az országgyűlést elnapolhatja, feloszthatja, de három hónapon belül össze kell ülnie az újnak.

5. tc.: A választójog alapja vagyoni cenzus.

8. tc.: Megszűnik a nemesi adómentesség, kimondják a közterhek egyenlő és arányos viselését.

9. tc.: Eltörlik az úrbériséget, a robotot, a kilencedet, a kötelező ajándékot; a földesurak kártalanításáról az állam gondoskodik egy későbbi időpontban. Megszűnik az úriszék.

13. tc.: A papi tized kártalanítás nélkül eltöröltetik.

15. tc.: „Az ősiség teljes tökéletességgel eltöröltetik”. A telkes jobbágy földje tulajdonosa lesz, a polgári jogegyenlőség megvalósul.⁸¹

29. tc.: „A törvény útján kívüli elmozdithatatlanság, egyedül az igazság szolgáltatásával megbízott birói hivatalokra szoríttatik.”⁸²

2.1.7. Az 1867-es kiegyezés és a hozzá vezető út

A forradalom és szabadságharc, valamint a megtorlás és az átmenet időszakát követően az osztrák és a magyar fél ismét a közeledés jeleit mutatta, főleg a nemzetközi helyzetre tekintettel.

⁸⁰ 1790/91. évi 10. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000010.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D25> (Letöltve 2018. 06. 19.); 1790/91. évi 12. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000012.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D25> (Letöltve 2018. 06. 19.); Péter László: *The primacy of consuetudo in Hungarian Law*. In: (Rady, Martyn ed.): *Custom and law in Central Europe*. University of Cambridge, Cambridge 2003. 105. p.

⁸¹ DEGRÉ 2009, 293-295. p.

⁸² 1848. évi 29. törvénycikk az ország közhivatalnokairól. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800029.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2018. 06. 19.).

Az osztrákok egyetértettek a Pragmatica Sanctio alapulvételével, de az 1790/1791. évi törvénycikket elutasították, helyettük az 1860. október 20-án kiadott októberi diplomát és az 1861. február 26-i februári pátenst preferálták. Ferenc József 1860 októberében diplomát, föderatív jellegű alkotmányt hirdetett ki népeinek. Az októberi diploma értelmében Magyarországon az 1848 előtti jogrendszert és államberendezkedést kívánták visszaállítani, ami hatalmas visszalépést jelentett volna az 1848-as áprilisi törvényekhez képest.⁸³ A diploma nemcsak elvi szinten volt elfogadhatatlan Magyarország számára, hanem ebben az időben ténylegesen elfogadott uralkodója, illetve országgyűlése sem volt az országnak, így nem volt ki elfogadja a diplomát.

A februári pátenst még szigorúbb rendelkezéseket tartalmazott: a magyar országgyűlésre tartományi gyűlésként tekintett, ami képviselőket delegálhatott a birodalmi gyűlésbe. A birodalmi gyűlés 343 követéből 85 fő, azaz mindössze 25% lett volna magyar küldött. A rendelkezést a magyar nemesség példátlan megaláztatásnak nevezte, hiszen az ezeréves Magyar Királyságot csupán egy tartományként kezelte, és politikai súlyát mindössze a birodalom egynegyed részének aposztrofálta. Ez azt jelentette volna, hogy Magyarország is csak tartományi szinten érvényesült volna a birodalmon belül, vagyis jelentőségéhez képest csekély súllyal rendelkezett volna, így a rendek a februári pátenst, mint alkotmánytervezetet is elutasították.⁸⁴ Válaszul Ferenc József 1861 augusztusában feloszlatta az országgyűlést és rendeleti kormányzást vezetett be, ez volt a provizórium időszaka.

A császár úgy gondolta, hogy Magyarországon idővel megtörik, megszűnik az ellenállás, és nemsokára egy a birodalomnak kedvező, Ausztria érdekeit előnyben részesítő államberendezkedés fog megvalósulni. A nemzetközi helyzet, legfőképp Poroszország megerősödése, majd a poroszoktól elszenvedett vereség és területveszteség arra sarkallta az uralkodót, hogy nyisson, közeledjen a magyarok felé, valamilyen megoldást keresve, amivel megerősítheti birodalmát. Ferenc József felismerte, hogy stabil belviszonyok nélkül nem tudja felvenni a versenyt Európa nagyhatalmaival.

A magyar nemesség is felismerte a helyzetben rejlő lehetőséget. Az enyhülést és a közeledés kezdetét jelentő lépést Deák Ferenc tette meg 1865. évi húsvéti cikkével, amiben jelezte, hogy

⁸³ GERGELY 1996.

⁸⁴ HARMAT ÁRPÁD PÉTER: *A kiegyezés és előzményei, a neoabszolútizmus kora (1850-1867)*. 2015. <http://tortenelemcikkek.hu/node/127> (Letöltve: 2018. 06. 24.).

a birodalomnak fenn kell maradnia és ennek megfelelően kell alakítani a közös törvényeket.⁸⁵ Deák megnevezte az egyetlen, mindkét fél által elismert, az új, közös kezdetet jelentő dokumentumot, a Pragmatica Sanctio-t. A haza bölcse a Pragmatica Sanctio céljaként az egységes birodalmat jelölte meg és osztrák-magyar alaptörvényként tekintett a dokumentumra, amiből a sikeres megállapodáshoz le kellett vezetni, hogy Magyarország alkotmányos és törvényes önállósága nem ellenkezik Ausztriáéval, továbbá, hogy „minden, az összbirodalmi érdekeket érintő kérdés megoldásában a tárgyalások előzetes feltétele az ország független és önálló állami létének jogfolytonosság alapján való elismerése”.⁸⁶ Kifejezésre juttatta, hogy az egységes birodalom fennmaradásához elengedhetetlen megegyezni a közösen kezelendő ügyekben, úgymint külügy, hadügy és a fedezésükre rendelt közös pénzügy. Végül soron Deák egy a perszónáluniónál erősebb kapcsolatot vázolt, ahol a két birodalomfél egyenlő és közös alkotmány keretében működik, amit a közös uralkodó személye és a közös védelem tart leginkább össze.⁸⁷

Az osztrák-magyar kiegyezéssel megvalósult a perszónáluniónál tágabb, dualista birodalom.⁸⁸ 1867. május 29-én az országgyűlés elfogadta a kiegyezési „törvénycsomagot”, ami Ferenc József koronázásakor, 1867. június 8-án lépett érvénybe, ténylegesen pedig július 28-án szentesítette az uralkodó.⁸⁹ A kiegyezés közjogi alapját tehát a Pragmatica Sanctio alkotta, ami kimondta Ausztria és Magyarország uralkodójának azonosságát, és azt, hogy a két ország „oszthatatlanul és elválaszthatatlanul – invisibiliter ac inseparabiliter” össze van kapcsolva, egymásnak kölcsönös védelemmel tartoznak. Ebből következett, hogy Ausztriának és Magyarországnak együttesen kellett biztosítani a haderőt, a diplomáciát és mindezek anyagi hátterét. A közös ügyek nem működhetek közös szervek nélkül: közös hadügy-, külügy- és pénzügyminisztérium, valamint a nemzeti parlamentek delegációi, amik 60-60 fős küldöttségből álltak és főként a közös költségvetést tárgyalták. A közös ügyeken felül megkülönböztettek még „közös egyetértésben tárgyalandó ügyeket” is, mint az államadósság, a vámközösség, az adó-, vasút-, posta- ügyek.⁹⁰

⁸⁵ GERGELY 1996, (Letöltve: 2018. 06. 19.).

⁸⁶ MÁTHÉ GÁBOR: *Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia*. ELTE ÁJK, Budapest 2018. 47. p.

⁸⁷ GERGELY 1996.; MÁTHÉ 2018, 53. p.

⁸⁸ GERGELY 1996.

⁸⁹ TÓTH-PÉTER VERONIKA: *Az 1867-ig vezető út: koronázás és kiegyezés Esztergom vármegyében*. ArchívNet 2017. 4. sz. (ArchívNet: Magyar Nemzeti Levéltár: XX. századi történelmi források) <http://www.archivnet.hu/az-1867-ig-vezeto-ut-koronazas-es-kiegyezes-esztergom-varmegyeben> (Letöltve: 2018. 06. 25.); A törvénykezést kezdetben némileg akadályozta az úgynevezett uralkodói biztosítékok elfogadása, de ezt követően tovább folytatódhatott a munka.

⁹⁰ HARMAT 2015, (2018. 06. 24.).

Maga a kiegyezés tehát egy négy jogszabályból álló törvénycsomag volt, mely a következő törvényekből tevődött össze:

- 1867. évi 12. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról;⁹¹
- 1867. évi 14. törvénycikk azon arányról, mely szerint a magyar korona országai az 1867. évi 12. törvénycikkben a Pragmatica Sanctio folytán közöseknek ismert államügyek terheit ezentúl viselik;⁹²
- 1867. évi 15. törvénycikk az államadósságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról;⁹³ és
- 1867. évi 16. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről.⁹⁴

1867 jelentősége főképpen abban áll, hogy nem egyenes folytatása 1848-nak, hanem kölcsönös engedmények alapján létrejött alkotás, továbbá a Monarchia is megerősítette ezzel európai nagyhatalmi státuszát.

2.3. Részösszegzés

A történeti alkotmány dokumentumai alapján végigkövethető a főhatalom megosztása, aminek a bírói hatalom is a része. II. András 1222-es Aranybullája általánosságban tartalmazza a nemesi szabadságokat, érinti azok jogállását, közjogi rendelkezései pedig lehetővé tették, hogy mindenki elmehessen a fehérvári törvényt napokra, illetve panasznapra, míg a másik fontos közjogi vonatkozás, az ellenállási záradék lesz 1351-től: a rendi nemességet megillető egyik sarkalatos szabadság, a nemesség egyetemes joga a rendi felkelés. Továbbá a dokumentum 8. artikulusa lehetővé tette a király helyettesítését a nádor által. A hatalommegosztás következő lépcsője 1267-ben volt, amikor IV. Béla és István ifjabb király közös dekrétumot adott ki, amit a tanács is megerősített a beleegyezésével, így dekrétum az utóbbi akaratát is tükrözte, ugyanakkor természetesen a dekrétum forrásának még mindig kizárólag a királyi akarat

⁹¹ 1867. évi 12. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. Ld.: MEZEY 2000, 524. p.

⁹² 1867. évi 14. törvénycikk azon arányról, mely szerint a magyar korona országai az 1867. évi 12. törvénycikkben a sanctio pragmatica folytán közöseknek ismert államügyek terheit ezentúl viselik. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700014.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2018. 06. 26.).

⁹³ 1867. évi 15. törvénycikk az államadósságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700015.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2018. 06. 26.).

⁹⁴ 1867. évi 16. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86700016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2018. 06. 26.).

számított. 1290-ben az egyház hatására a királyi tanács tovább bővült, a nemesek is helyet kaptak a bárók mellett, aminek következtében a királyi tanács hatalma tovább növekedett, a 14. századra tényleges hatalmi tényezővé vált.

Az Aranybulla mellett Werbőczy István Szent Korona-tana volt a másik dokumentum, ami a király és a nemesség közti hatalommegosztásról rendelkezett és végső soron együttesen képezték a Pragmatica Sanctio, az 1790-91-es törvénycikkek, végül pedig a kiegyezési törvény alapjait. A Szent Korona-tan egyik elemének, a koronaeszme 14. század eleji kialakulásával elkezdődött a folyamat, ami végső soron a király személyének és a Szent Koronának a különválását eredményezte. I. Károly oklevelei alapján az alattvalói hűséget és az ítélezések folyamán az eskütételt már nem csupán a király személyének követelték meg, hanem külön, magának a Szent Koronának a részére is, vagyis a főhatalom megoszlott a király és a Szent Korona között, e főhatalom egyik legnyilvánvalóbb és talán elsőként elkülönülő eleme a bírói hatalom, amely hatalmat a király tetszése szerint delegált bírásra is átruházhatta. A koronaeszme kapcsán I. Károly többször kiemelte, hogy ő választás, elismerés útján lett király, amiből majd a Szent Korona-tan egyik elemét is levezette Werbőczy: a nemes tesz királlyá, a király tesz nemessé – a rákos mezején kimondott nemzeti királyválasztói jog deklarálásával ez még tovább erősödött.

Az Aranybulla az 1351-es megerősítésének és kiegészítésének köszönhetően a nemesi jogok hordozójává és effektíven a történeti alkotmány részévé vált, a dokumentum alapul szolgált a Hármaskönyvben deklarált négy nemesi alapjognak (nemest rendes törvényszéki eljárásban lehet csak elmarasztalni, egyedül a törvényesen megkoronázott király hatalma alatt áll, birtokait szabadon és adómentesen élvezheti, aminek fejében az ország katonai védelmére köteles, valamint nemes társaival együtt élhet az ellenállás jogával, ha a király megsérti a nemesi szabadságokat), végső soron hozzájárult, hogy Werbőczy a bizonyíthassa, az országban egy egységes, azonos jogokkal rendelkező nemesség létét.

I. Zsigmond uralkodása alatt a királyi tanács már *regnum*ként, a rendek pedig az ország testeként tekintettek saját magukra. Hatalmukat a Szent Koronából eredeztették, és az adományozást kivéve éltek is vele. A vegyesházi királyok idején a nemesség hatalma odáig erősödik, hogy a Rákosi végzéssel létrejött a nemzeti királyválasztás, ami később a Szent Korona-tan egyik alaptételül szolgált. A 16. század elejétől Szent Korona-tanból következett, hogy az országban csak egyféle nemesség létezik, akik azonos szokás, valamint eljárásjog

szerint élnek, illetve az organikus államfelfogás révén – már nem csak a tanács, hanem – mindannyian a Szent Korona tagjai. A nemesség a korona által államalkotó tényezővé lépett elő, ebből következően a peres felek irántuk is hűséggel tartoztak, illetve a nemesség összessége, mint a Szent Korona tagjai ellen, végső soron az ország ellen is vétett az, aki hűtlenséget követett el. A rendek tehát a főhatalmat, azaz a bírói hatalmat is már a királlyal együtt – sőt, akár nélküle is, mint ahogy azt a Siklói fogság alatt történt – gyakorolták, hiszen a bírói hatalom eredője immár a Szent Korona volt, nem pedig az éppen regnáló uralkodó. A Szent Korona-tan tehát deklarálta egyfajta gyakorlati, rendi hatalommegosztást a király és a nemesség között, ami a törvényhozói hatalom megosztása révén a bírói hatalommal kapcsolatos jogforrások alkotására is kiterjedt.

A török hódoltság, illetve a Habsburg uralom idején a Szent Korona-tan elveszítette jelentőségét a nemzeti királyválasztással együtt, de a Pragmatica Sanctio a lehetőséget elviekben biztosította, amennyiben a meghatározott öröklési rendnek megfelelően Habsburg uralkodó nem koronázható meg. 1723-ban a Pragmatica Sanctio deklarálta a rendi jogok, kiváltságok tiszteletben tartását, így az 1790-91-es 10. és 12., illetve később ugyancsak a Pragmatica Sanctio-n alapuló kiegyezés született 1867-ben, a kiegyezésnek köszönhetően pedig elkövetkezett az 1869. évi 4. törvénycikk, ami kimondta a bírói függetlenség elvét.

Tehát az 1222-es Aranybulla nemesi személyes jogokat és egy egyetemes jogot, kvázi rendi hatalomgyakorlást fogalmazott meg, ami az 1351-es megerősítéstől kezdődően tekinthető a történeti alkotmány tényleges részének, a 16. század elején a Szent Korona-tan pedig közjogilag hangsúlyozta a nemesség szerepét és ténylegesen is deklarálta a hatalommegosztást a király és a rendek között, ezért e két dokumentum együtt szolgál a rendi jogok kollektívjaként és fejezi ki a király valamint a rendek közötti viszonyt, végső soron a hatalommegosztást, amik a Quadripartitumból és a későbbi, említett történeti alkotmány részeként értelmezett dokumentumokból is visszaköszönnek, ezért szükséges a hatalommegosztást, így a bírói hatalom megosztását és végül majd függetlenedését is a történeti alkotmány fényében tárgyalni.

3. A KIRÁLY BÍRÓI HATALMA, BÍRÓI HATALOM GYAKORLÁSA AZ ÁRPÁD-KORTÓL 1526-IG

3.1. A király személyes eljárása

„A jogvédelem a király feladata, ő a jogrend őre, ő az igazságszolgáltatás kútfeje” – ahogy azt TIMON ÁKOS is megállapította Szent István II. dekrétumának 43. artikulusa alapján. A király e hatalmát vagy személyesen, vagy kinevezett, delegált bírái által gyakorolta.⁹⁵ Ugyanakkor Szent István országszervező tevékenysége előtt még az egyes nemzetségeken belüli jogvitákban minden bizonnyal a nemzetségfő hozta meg a döntést. E szokás még I. István alatt is valamelyest fennmaradt, viszont Szent László már tiltotta tevékenységüket.⁹⁶ A király mint legfőbb bíró,⁹⁷ e hatalmát mindig tartózkodási helyén gyakorolta, ami kezdetben a vándorló udvart, később állandósuló helyszíneket jelentett.⁹⁸ A peres eljárások először kizárólag szóban folytak, s csak III. Béla korától beszélhetünk írásbeliségről.⁹⁹ Ottó freisingi püspök 1147-es feljegyzései bizonyoságul szolgálnak, hogy a magyar király ráadásul akkor ítélkezett, amikor kedve tartotta: „a fejedelemtől nem sürgethetnek semmilyen ítéletet a hozzá felérők, a megpereltnek kimentésére engedélyt nem adnak, hanem mindenben egyedül csak a fejedelem akarata érvényesül”.¹⁰⁰ A magyar király elé tehát azért vitték az előkelők az ügyeiket, mert királyi méltóságánál fogva a legmagasabb bírói fórumnak az számított, ahol saját maga ítélkezett, ez pedig egyben az ítélet erejét is garantálta. Az ügyek sokasodásával pedig a királyi kúria fórumrendszerének kialakulása következett be.

A király bírói hatalmát főként a 12. századtól bevett szokássá váló fehérvári törvényt napokon gyakorolta, aminek első emlékét II. Gézának az 1151 táján adott levele őrizte meg, amivel Rafael pannonhalmi apátnak adományozott egy udvarnokok által visszakövetelt földet, majd pedig amiről III. Bélának az az 1185-ben adott levele számolt be, amivel megerősítette a zágrábi kanonokok két birtokát.¹⁰¹ A törvényt nap megtartását az 1222-i évi Aranybulla ténylegesen is

⁹⁵ TIMON ÁKOS: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1918. 101. p.

⁹⁶ DEGRÉ 2009, 112. p.; VÁCZY PÉTER: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században*. Ludvig-Janovits Nyomda, Miskolc 1930. 4-5. p.

⁹⁷ TIMON 1904, 172. p.

⁹⁸ BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 46., 137. p.; TIMON 1918, 188-189. p.

⁹⁹ TIMON 1918, 170. p.

¹⁰⁰ BÉLI GÁBOR: *A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotására (Megjegyzések a korai dekrétumokhoz)*. In: (Béli Gábor, Kis Kelemen Bence, Mohay Ágoston, Szalayné Sándor Erzsébet szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Studia Europaea, Pécs 2018. 176. p.

¹⁰¹ BÉLI GÁBOR: *Organe der Machtausübung*. In: (Máthé Gábor szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017. 111. p., Béli Gábor: *A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvére)* Iurisperitus Kiadó, Szeged 2017. 127. p.

kötelezővé tette, méghozzá a Szent Király ünnepéhez kötve: „*Hogy évenként a szent király ünnepén, hacsak nem akadályoz meg bennünket váratlan nehéz ügy vagy betegség, Fehérváron tartozunk ünnepelni. És ha mi nem tudnánk jelen lenni, a nádor kétségtelenül ott lesz helyettünk, hogy a mi nevünkben az ügyeket meghallgassa. És az összes serviensek, akik [ha] akarnak, oda szabadon eljöhetnek.*”¹⁰² Ez ekkortól olyan évenkénti ünnepélyes panasznaprá vált, amire bárki eljöhett. A fehérvári gyülekezet ténylegesen is ünnepnapnak számított, amin megjelent a király, annak famíliája, a serviensek, valamint világi és egyház főméltóságok is. A törvényt napon a nádor kötelezően helyettesítette a királyt annak akadályoztatása esetén. 1267-ben esztergomi gyűlést is emlegetnek, vagyis nem csak fehérváron tartottak országos gyűlést, sőt, koronázáskor is volt példa ítélkezésre.¹⁰³ 1267-ben Esztergomban, királyi engedéllyel, valamikor nyár végén, ősz elején összegyűlt nemesek, valamint királyi szolgák gyűlésük alkalmával tíz pontba szedték szabadságaikat, illetve kéréseiket, amiket utóbb a királyok, IV. Béla és István ifjabb király, valamint Béla herceg elé terjesztettek. Petíciójukban Szent István ünnepén szokásos bíraskodást azzal kívánták megreformálni, hogy a panaszok orvoslásába a király vonjon be a fehérvári gyűlés alkalmával megyénként két-három nemeset.¹⁰⁴

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a 13. századi gyűlések és a későbbi rendi országgyűlés nem összekeverendő, közös vonásuk mindösszesen annyi, hogy alapvetően egy rendszeres, többnyire a király által összehívott gyűlésről beszélhetünk. A 13. század második felében előfordult, hogy a király országszerte bíraskodás és más ügyek intézése végett közgyűléseket hívott össze, amin egyháziak, bárók, nemesek és más jogállásúak is megjelenhettek,¹⁰⁵ de a királyi udvar székhelye ekkor Buda volt, így az uralkodó is itt intézte a személyes hatáskörébe tartozó ügyek többségét.¹⁰⁶ Mégis a 13. században a több megye számára összehívott, Fehérváron kívül másutt működő általános gyűléseken, amiket a király hirdetett, bizonyosra lehet venni, hogy a király ítélkezett is. A legtöbbet az 1286. június vége és július eleje közt Rákoson tartott gyűlés ügyeiről lehet tudni. IV. László e gyűlés alkalmával adta vissza négy padányi nemesnek és rokonaiknak Padány nevű földjüket, amit Salamon fia Péter tartott elfoglalva. A négy padányi nemes: Hidvégi András ispán, azután egy másik levél szerint Cák

¹⁰² II. András első dekrétuma (Aranybulla). 1. A székesfehérvári törvényt napokról. Ld.: MEZEY 2000, 94. p.

¹⁰³ DEGRÉ 2009, 112-113. p.

¹⁰⁴ SZÜCS JENŐ: *Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához.* In: (H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc szerk.): *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 342-343. p.; MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar országgyűlés történetének képeskönyve.* Osiris Kiadó, Budapest 1999. 8. p.

¹⁰⁵ BÉLI 2017E, 112-113. p.

¹⁰⁶ BÓNIS 1971, 46. p.

nembeli Csák, Rénáld és Kemény, akiknek disznaik után vámmmentességet, továbbá szabad legeltetést adott.¹⁰⁷ Ezek mellett a király hozzájárulását adta ahhoz, hogy Kőszegi Henrik fiainak famulusai és familiárisai által elkövetett károk és jogsértések ügyében egy év múlva ítélkezzen, meghagyva azt is, hogy ha ezek az idő alatt ismét deliktumokat valósítanak meg, személyesen fogja őket ítélni: „*ha valami okból [...] új károkat okoznak vagy új jogsértéseket követnek el valakivel szemben, mi magunk vizsgálódunk és nem más bíránk az efféle ezek ellen újjólag emelt panaszokban*”.¹⁰⁸

Olyan is megesett, hogy a király kivételes joghatóság alá rendelt egy világi személyt, azaz kizárólag ő, személyesen bírászkodhatott felette és népei felett is, tette mindezt különös kegyből (*gratia specialis*) 1289. augusztus 27-én: „*László [...] Magyarország királya híveinek [- - -] a szatmári ispánnak és az összes bírónak, akiket illet, és a jelen levelet majd megtekintik, üdvöt és kegyet. Mivel Mihály fiainak, Istvánnak és Pálnak azt a különös királyi kegyet rendeltük adni szolgálataikért és hűségekért, hogy ők és a hozzájuk tartozó emberek a szatmári ispán, nemkülönben más bírók hatalma, joghatósága és bírászkodása alól teljes mentességet bírjanak, akartuk és hűségeteknek meghagyva megparancsoltuk, hogy Mihály előbb mondott fiait közületek senki ne merje, vagy merészelve ítélni, hanem ha valakiknek ellenük keresete volna, előttünk keressék a jog rendjének szem előtt tartásával, és mi ezek felől teljes igazságot teszünk*”.¹⁰⁹ Ez a kivételezett joghatóság alá rendelés, mivel az oklevélben a király „*coram nobis*”, tehát „előttünk keressék az igazságot” kitételrel élt, ami ténylegesen a király személye előtt folyó bírászkodást jelent, míg ezzel szemben az „*in praesentia regia*” a királyi jelenlétén folyó bírászkodás a király udvarában, a király, illetve a nevében eljáró országbíró, majd III. András uralkodása idején az alországbíró ítélkezését egyaránt feltételezi, a királyi különös jelenlét (*specialis praesentia regia*) előképének fogható fel.

A király bírói hatalma mégsem volt mindig korlátlan. Már Szent István király is arra figyelmeztetett Imre hercegnek címzett intelmeiben, hogy a király a főpapok ügyeibe ne avatkozzék bele, ha az mégis vétkezik, négyszer figyelmeztesse és csak azt követően vonja

¹⁰⁷ CD V/3. 407. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3405. sz., 368. SZENTPÉTERY IMRE, BORSA IVÁN (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. 1001-1270, II. (1255) 1270-1301: 1. füzet 1255-1272, 2-3. füzet 1272-1290, 4. füzet 1290-1301. Budapest, 1923, 1943, 1961, 1987.), HO VI. 351. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3408. sz., 369.), HO IV. 53. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3412. sz., 370.) IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – PÁUR IVÁN – ET. AL. (szerk.): *Hazai okmánytár I-VIII*. Győr: 1865-1873, Budapest: 1876-1891.

¹⁰⁸ ÁKOKJ II. 2-3. 3411. sz., 369.

¹⁰⁹ ÁÚO IX. 563. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3528. sz., 404.)

felelősségre.¹¹⁰ 1233. augusztus 20-án II. András rákényszerült, hogy korlátozza az egyháziak feletti ítélkezési jogköreit. Ennek előzményeként tekinthetünk Kálmán I. dekrétumának bizonyos rendelkezéseire, amik szerint a király bevezette a zsinati bíraskodást, azaz bevonta a megyéspüspököket a királyi bíraskodásba, valamint elrendelte, hogy „világi bíró ne merje pecsétjét egyházi személyre küldeni”.¹¹¹ Itt kell megemlíteni az 1231. évi dekrétum 9. artikulusát is, ami a királyi udvaron kívül ítélkező nádort tiltotta el az egyházi személyek feletti, valamint házassági és házassági vagyoni jogot érintő, egyházi hatáskörbe tartozó ügyekben történő ítélkezéstől.¹¹² 1233-ban ennél már többről volt szó: II. András minden egyházi ügyre kiterjedően elismerte annak bíraskodási szabadságát, kivéve az ingatlantulajdont érintő perekben. Tette mindezt pápai nyomásra.¹¹³ Innentől kezdve az egyház nem pusztán csak a kormányzatra, az uralkodóra gyakorolt befolyást, hanem politikai tényezővé vált.

Ennek alapján a király minden ügyben bíraskodhatott, és minden peres ügyet személyes bíraskodása alá vonhatott, azokat kivéve, amiket az egyház joghatóságába tartozónak ismert el, vagy rendelt. A király személyes bíraskodása alkalmával az udvarában jelenlévők közül kedve szerint vont be ispánokat, majd királyi méltóságviselőket, bárókat, vagy más világi és egyházi előkelőket. Olykor ezeket a bírótársakat az ítéletet vagy perbeli egyezséget tartalmazó oklevelek néven is nevezték, mint az, amit Csanád nembeli Pongrác fiai, László és Tamás valamint Geregye nembeli Écs fia Pál közt támadt birtokhatárok és vámhely miatt indult perben adtak ki 1256. március 29-én Aranyosban. Ebben az egyezséggel záruló ügyben a királynak három bírótársa volt, Pok nembeli Móric királyi tárnokmester, Rátót nembeli Lóránd nádor és Gutkeled István egész Szlavónia bánja.¹¹⁴

Egy későbbi, szintén a király személyes bíraskodását alátámasztó 1269-es oklevélből szintén az látható, hogy a király nemes bírótársakat vett maga mellé egy adott ügy eldöntésére: IV. Béla a szomszédjogra hivatkozva követeléssel fellépő Henrik bánt, Henrik fia Jakab ispánt, Amadé fia Lothárdot és Bökény fia Bökényt utasította el, és a Péter fia Miklós által eladott Bős szolgagyőri és Árpáduska nevű pozsonyi várföldeket a vevő Dénes ispán fiának Hedrik honti ispánnak hagyta meg: „Mivel ugyanezek felperesek voltak, és az általuk megjelölt határnapra nem jöttek el, és nem küldtek, mint tartoztak, őket báróinkkal, Móric tárnokainak mesterével,

¹¹⁰ Szent István intelmei Imre herceghez, III. A főpapoknak kijáró tiszteletről. Ld.: MEZEY 2000, 88. p.

¹¹¹ BÉLI 2018B, 178., 183. p.

¹¹² BÉLI 2018B, 184. p.; Ezt egyébként már az 1222-es papi bulla is kimondta.

¹¹³ BÉLI 2018B, 184-185. p.

¹¹⁴ ÁÚO VII. 458. [= Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori új okmánytár I-XII. Pest, Budapest, 1860-1874]

*Lőrinc nádor somogyi ispánnal, Lőrinc asztalnokaink mestere, soproni ispánnal, Csák bán nyitrai ispánnal, kegyeltjeinkkel és híveinkkel ítélettel hallgatásban marasztalódní rendeltük kerestük felől, amijük volt, a mondott földek iránt [...]”.*¹¹⁵

3.1.1. Akik mentesültek a király személyes eljárása alól: egyháziak és hospes-közösségek

A király személyes bíraskodásban az egyház két vonatkozásban jelenik meg: egyfelől, mint egyházi bírótársak, másfelől, mint különleges joghelyzetűek, mivel a király tiszteletben tartotta az egyháziak bíraskodási szabadságát és legfeljebb a kiváltságos egyház népei felett őrizte meg bírói hatalmát. A 13. század elejétől ismertek egyre nagyobb számban azok a király által adott kedvezmények, melyekkel más előnyök biztosítása mellett egyházak bíraskodási szabadsága nyert megállapítást. Ilyen kiváltságot kapott 1211-ben II. Andrástól a toposzkói apátság: *„Senki bán vagy ispán, vagy más határainkon belül hatalmunkkal állított bíró e monostor népei felett ne ítélkezzen, vagy ennek tartozékaira joghatóságát ne merje kiterjeszteni a király személyén vagy azon a bírón kívül, akit az apát kérésére emez apátság számára a király küldött bírót állít”.*¹¹⁶ Vagyis felettük kizárólag a király vagy küldött (delegált) bírója ítéelhetett.

Voltak olyan nagy egyházak, amelyek ennél is szélesebb körű joghatóságot nyertek alávetettjeik felett a király kegyéből, mint például az egri egyház 1261. szeptember 9-én IV. Bélától a szomszédok, főura, nemesek, várjobbágyok jelentése, továbbá az esztergomi, a váci és a budai káptalan jelentése alapján összeírt birtokain. IV. Béla oklevélét 1271-ben, fia V. István Lampert egri püspök kérésre írta át saját oklevelébe, és megismételte abban a bíraskodásra vonatkozó rendelkezéseket is: *„[...] senki a bárók közül, tudniillik sem a nádor, a király úr udvarának bírója, a tárnokmester, az erdélyi vajda, egész Szlavónia bánja és bármely más méltósággal kitüntetett se vehessen szállást az előbb mondott egri egyház birtokaiban, se a bárók valamelyike számára akármelyik megyében lévő birtokaikból a püspök és a káptalan ne tartozzék élelmezést nyújtani vagy adni, és semmiképpen se merészeljenek senkit ítélni és marasztalni az egri egyház valamennyi polgárai, vendégei, lakói és parasztjai közül földjeikből, hanem a püspök és a káptalan tisztjei ítéljenek egészen minden ügyet és azok nemeit, úgy a vérontásit, mint a lopásit minden mással együtt”.*¹¹⁷ Aztán, még ebben az évben, Lampert püspök kérésére a Hajóhalmon és Hevesen nemesekkel tartott gyűlése alkalmával újból megerősítette az egri püspök és káptalan szabadságait V. István, köztük a bíraskodásra vonatkozó rendszabályokat: *„Eger városukat és a polgáraikat, falvaikat és falusiakat,*

¹¹⁵ ÁÚO VIII. 225.

¹¹⁶ ÁÚO XI. 108.

¹¹⁷ ÁKOKJ II. 1. 2123. sz., 118.

birtokaikat és minden egyes telkesüket, kondicionáriusaikat és bérlőiket, nemeseiket, bármely megyében lakjanak, bírók, bárók, nádorok közül senki vagy mások bármi néven nevezzék, ne ítéljék őket, hanem csak az egri püspök és ennek káptalana vagy a püspök által küldött helyettes vagy ispán, és adja meg ki-kí keresőnek jogát bármely ügyben a jog rendjének szem előtt tartásával, aki ha megtagadná a teljes igazság megadását, ezt a püspököt és ne mást idézzék a király jelenlétére, hogy hanyagsága felől és az igazság ki nem szolgáltatásának okáról választ adjon".¹¹⁸ Ezekben az esetekben már saját bíráskodása alól is mentesítette a király az említett népeket és az egri püspök és káptalanjának kizárólagos bíráskodási szabadságát kötötte ki.

IV. Bélának az 1261. szeptember 9-i levelére visszatérve érdemes megjegyezni, hogy ennek mintájára állapította meg a király az esztergomi egyháznak is a bíráskodási jogát népei felett 1262. október 28-án: „[...] *udvarunk bírói vagy országunk nádorai közül senki, se semmiféle ispánok vagy bírók, bármi néven nevezzék, ne ítélhessék vagy merészeljék ítélni az esztergomi egyház összes népeit, kondicionáriusait és nemeseit, hanem ennek az esztergomi egyháznak a bírái, tudniillik nádora vagy udvarának bírója, vagy földjeinek az érsek által küldött ispánjai ítélkezzenek minden ügyben és az ügyek nemeiben*".¹¹⁹ A kiváltságlevél 8. pontja arra a rendkívüli estre is kitért, ha netán más bíró ítélné az esztergomi egyház nemeseinek súlyos bűnügyében: „*Továbbá, ha az esztergomi egyház nemeseit, ha véletlenül megesne, hogy lopásban vagy rablásban az ország nádora vagy udvarunk avagy utódaink udvarának bírója a jog rendjét szem előtt tartva megöletné, az ilyenképpen megöltek birtokai ne az ország nádorára vagy az ország (sic!) udvarának bírójára szálljanak, hanem az Esztergomi egyházra. És ha az esztergomi egyház nádora vagy bírója megtudja, hogy az ország nádoránál vagy az udvarunk országbírójánál (sic!) az ország más igazságtevőinél ugyanazok foga vannak, ugyanezek ugyanazokat az előbb mondott esztergomi egyház nádorának tartozzanak ítélet végett kiadni halogatás nélkül*". Ezzel a rendelkezéssel a király a főszabályt szándékozta megerősíteni, hiszen, ha a fogvatartott kiléte tisztázódott, az egyház népeinek kiadását kötelezővé, illetve az egyház által feltétlenül követelhetővé tette. A rendelkezés érdekessége az is, hogy az országbírót, a királyi udvar bíróját különös módon nevezték meg. Először a szokásos *judex curiae nostrae* névet írták le, azután *judex curiae regni* változat következett, végezetül *judex regni curiae nostrae*.

¹¹⁸ MA 529. ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Scheitlin & Zollikofer, Sangalli 1849.

¹¹⁹ MES I. 473. KNAUZ, FERDINANDUS, BEDEK, LUDOVICUS (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III*. Strigonii 1874, 1882, 1924.

A király az egyházaknak adott bíraskodási szabadságokat népeik felett a 13. század során többször úgy határozta meg, hogy az érintett egyház joghatóságába tartozó ügyek mellett a más bíró elé tartozókat felsorolta, majd megjelölte azokat, amiket magának kívánt fenntartani. V. László 1274. május 29-én a szepesi prépost számára például akként határozott királyi elődeinek privilégiumaira hivatkozva, hogy *„ugyanezeket a népeket a minden időben állított szepesi ispán jelenléte elé ne állítsák, csak három, tudniillik lopás, tized- és pénzügyekben, és felőlük a szepesi ispán és annak udvarispánja semmi másra ne legyen joghatósága”*, más ügyeken pedig *„a mi vagy udvarunk albírója vagy a szepesi prépost jelenlétén ítéljék a mondott egyház népeit”*.¹²⁰

Ezeket a megoldásokat az Anjouk is követték, sőt, a hospes-közösségeknek adott szabadságok bíraskodással foglalkozó rendelkezéseiben is többször előfordulnak a joghatósággal felruházott bíró restségére vonatkozó szabályok, mint korábban, továbbá ugyanúgy szerepelnek némely újabb királyi rendszabályban is. A hagyomány folytatásának illusztrálására elég csak a garamszentbenedeki egyház I. Károlytól nyert 1328. március 18-án kelt oklevélét felidézni: *„[...] országunk főpapjainak és báróinak tanácsából engedélyeztük, hogy a mondott monostor összes, bárhol lévő népei országunk minden bírása megyésispánja joghatóságától örökre szabadok és menetesek legyenek, azonban minden ügyben, úgy nagyobbakban, mint kisebbekben az apátságban alkalmanként állított apát, vagy azok tisztjeinek ítélete alá legyen kötelesek magukat alávetni. És ha ez az apát, vagy tisztjei a mondott monostor népei vagy valamelyikük részéről késlekedők, restek vagy hanyagok volnának bárkinek az igazság kiszolgáltatásában, ne a mondott népeket, ellenkezőleg ezt az apátot idézzék a király jelenlétére azonnal. Ekképpen néktek, országunk összes bírái és igazságtevőinek, tudniillik nádornak, udvarunk bírójának, megyésispánoknak, bármely megye szolgabírójának, és helyetteseiteknek, most és mindenkor állítottaknak, bármi néven nevezzék, akiknek a jelen levelet bemutatják, e jelen királyi rendelettel kemény szigorú parancsokba adjuk, hogy a mondott apátság vagy apát népeit, vagy valamelyiküket, bármilyen akárhik által ellenük indított ügyben és azok bármelyik nemében ítélni vagy bíróságotok elé állítani, hívni semmi módon ne merjétek”*.¹²¹

A király nem csak az egyház, hanem a hospes-közösségek javára is korlátozó rendelkezéseket tett saját bírói hatalmát illetően, vagy pont hogy a saját bírói joghatóságának kizárólagosságát kötötte ki ügyeiket illetően. Kiváltságaik sorát a Zemplén megyei pataki (a Sárospatak melletti

¹²⁰ HO VI. 196.

¹²¹ MES III. 129.

Bodrogolaszi) vallon telepesek számára Imre király által 1201-ben adott oklevele nyitja, amiben a király megengedte, hogy ezek az Észak-Franciaországból bevándorló hospesek joguk szerint „*prepositus*”-t, (franciául: „*prévôt*”), tehát bírót válasszanak: „[...] *népiük szokásjoga szerint köztük elöljáró ítélkezzen, aki ha az ügyek bajossága miatt nem volna elegendő, a nádorispán vagy a király ítéletének vessék alá azokat [...]*”.¹²² II. Andrástól Karakó, Chrapundorf és Rams vendégei kaptak ezután 1206-ban kiváltságot, mely szerint „*semmilyen bíró előtt ne tartozzanak megjelenni*” és legyenek mentesek az erdélyi vajda joghatósága alól.¹²³ 1230-ban a szatmári német vendégek kiváltságának 2. pontjában II. András csak magának, valamint a királyi tárnokmesternek tartott fenn joghatóságot, minden más bírót eltiltva: „*kivettük őket is minden bíró joghatósága alól, a bírászkodás hatalmát csak magunknak és mindenkor állított tárnokmesternek [fenntartva ...]*”.¹²⁴

A 14. századra némiképp változott a szabadságlevelek megfogalmazása, azok már kitértek a kisebb és nagyobb ügyek megjelölésére. Ilyen volt Kassa 1342-ben nyert levele is a teljes joghatóságról: „[...] *minden, köztük bármi módon felmerült ügyet, úgy a nagyobbakat, mint a kisebbeket bírójuk és esküdtjeik ugyanitt köztük ítélik [...]*”. Ugyanebben az évben a király Lubló városának ugyanezt a kedvezményt adta és abban a levélben részletezte, mi minősül nagyobb ügynek: „[...] *vérontási, lopási, hatalmaskodási és gyújtogatási ügyekben a mindenkor állított bíró ítéljen az esküdtekkal együtt.*”¹²⁵

1339. február 16-án Szomolnokbánya szintén elnyerte a minden korlátozástól mentes bírói autonómiát, akárcsak a már említett Kassa: „[...] *hű szomolnokbányai vendégeink mindazokat és valamennyi nagyobb és kisebb, tudniillik úgy a lopási, rablási és hatalmaskodási és minden más ügyeket, amik határaik és szabadságaik közt e városunk területén támadnak és keletkeznek, midőn bírászkodnak, intézzék és intézhessék, és az ügy súlyának megfelelően a maga illő rendjén és módján büntessék és büntethessék királyi engedélyünkből, amiért néktek nádor, tárnokaink mestere, udvarunk bírója, megyésispánok és országunk minden más igazságszolgáltatói [...]* megparancsoljuk, hogy előbb említett hűséges szomolnokbányai vendégeinket az előbb mondott ítélezések gyakorlása okán [...] *soha ne merészeljétek háborgatni és valaha is zaklatni*

¹²² SOLYMOSSI LÁSZLÓ: *Hospes kiváltság 1275-ből*. In (Kredics László szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3, Veszprém 1984. 17. p.; MA 339.

¹²³ MA 403.

¹²⁴ MA 426.

¹²⁵ CD IX/1. 50. A köszegiek szabadságlevelében már az emberölés is explicit felmerült. Ld.: BÉLI GÁBOR: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Publikon Kiadó, Pécs 2014. 17-18. p.

[...]”.¹²⁶ A minden korlátozástól mentes bírói autonómia magában foglalta tehát a pallosjogot is, azaz a joghatóság területén bárki, a földesúr hatalma alatt nem álló által elkövetett bűncselekmény büntetésére vonatkozó területi joghatóságot, hiszen ezen ügyekbe a levél értelmében még a nádor, a tárnokmester vagy az országbíró sem szólhatott bele.¹²⁷

A pallosjog megjelenése a 14. század elején kimutatható. Köcski Sándor országbíró három Vas vármegyei adománybirtokában 1325. december 2-án nyert pallosjogot.¹²⁸ Ennek értelmében a földesúr a saját népei és a birtokain elfogott, neki alá nem rendelt gonosztevők felett joghatóságot nyerve, tehát területi joghatósága alapján kínzó eszközöket használhatott és a bűnösökön válogatott kivégző eszközökkel hajthatta végre az ítéletet. A területi ítélkező hatalom biztosítása többször úgy történt a király részéről, hogy egyben kifejezetten eltiltotta a birtok fekvése szerint érintett megyei, illetve minden más törvényszéket attól, hogy kedvezményezett úr joghatóságának sérelmére járjon el. Például 1350-ben I. Lajos híveinek, Rozgonyi János fia Lászlónak és Rozgonyi Péter fia Miklósnak és örököseiknek Csicsó vár tartozékain: „[...] bárhol, határaik és szabásaik között a Csicsó nevű várak tartozékaiban ártó embereket, tudniillik tolvajokat és rablókat és ártások bármi más nemében mutatkozókat [...] felkutathassák, megfoghassák a legsúlyosabb ítélet ítéletére ezek Varannó nevű birtokban ítéletet hozzanak ezek felett a jog rendjének szem előtt tartásával, őket illő büntetéssel sújtva, országunk bármely megyéinek valamely és különösképpen a Zemplén megye megyésispánjai vagy alispánjai és szolgabírói törvényszéke elé ne tartozzanak állítani ezeket, bitót vagy akasztófát a gonosztevő és ártó emberek számára mondott Varannó nevű birtokuk határai közt készíttessenek és szerkesztessenek és készíttethessenek és szerkesztethessenek [...]”.¹²⁹

Később már szintén világi személyek, a borsodi ispán familiárisai kapnak pallosjogot, jó példája annak, hogy területi joghatóságot biztosító kedvezmények sorában feltűntek a kedvezményezettek minden birtokára kiterjedők is, mint abban az oklevélben, amit Zsigmond király Pálóci Máté borsodi ispán familiárisának, Vajai Miklós fia Ábrahámnak és négy rokonának adott 1418. február 27-én, Konstanzban: „[...] ők és örököseik összes, az előbb mondott ország bármely megyéjében tulajdon kezeiken lévő összes birtokaik színen akasztófát

¹²⁶ CSÁKY I. 85. Ld.: BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.): Oklevéltár a Csáky család történetéhez I. Stephaneum Nyomda Rt, Budapest 1919. Ld.: BÉLI 2014, 23. p.

¹²⁷ BÉLI 2014, 51. p.

¹²⁸ BÉLI GÁBOR: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351.* Dialóg Campus–PTE ÁJK, Pécs 2008. 139. p.

¹²⁹ CD IX/1. 768.

*és kínzóeszközök más fajtáit állíthassanak és állítsanak, és az összes tolvajt, rablót, útonállót, gyilkost, gyújtogatót, zsebmetszőt, zártörőt, hamispecsét-vésőt, hamispénzverőt, és egyéb más gonosztevőket, akiket ők vagy örökösök birtokaik határai közt [...] legyen teljhatalmuk és korlátlan hatalmuk elfogni, akasztásokkal, lenyakazásokkal, égetésekkel és keréketörésekkel büntetni és ezek érdemétől megkívántan, bármely a törvény igaz útján megkívánt büntetéssel sújtani jelen kegyünknel és különös rendelkezésünknel fogva”.*¹³⁰

SZOIKA KAMILL állítása, miszerint a pallosjog „Magyarország területére valószínűleg a városi jogon keresztül jött be”, nem feltétlenül helytálló az általa felhozott Szebeléb és Gyerk falukra vonatkozóan, méghozzá az esztergomi érseki városok király által rendezett bíraskodási joga alapján.¹³¹ IV. László az 1288. április 18-án kelt oklevelében, miután megállapította, hogy az esztergomi egyház minden jobbágya felett bíraskodik, eltiltva ettől a nádort, az országbíró és mindenki mást, valóban kimondta, hogy „[...] aki pedig a mondott esztergomi egyház jobbágyainak valamely Szebelében lakóját magán és pénzügyekben akarja keresni, e falu falunagya előtt is, miként országunk más szabad falvaiban is, ha akarja, teljes igazságot nyerjen [...]”, de ez csak azt jelentette, hogy a perlő az érsek vagy a káptalan mellett a falunagyhoz is fordulhatott. Végül a királyi privilégium különös rendelkezésekkel zárult: „[...] országunk bárói közül egyáltalán senki, tudniillik sem nádorispánunk, sem udvarunk bírāja, sem tárnokaink mestere, sem senki országunk nemesei közül [...] ne merészeljen e többször mondott Szebeléb faluban szállást venni, hogyha bárki eme engedményünk ellenére menni merészelne, a bűnöst, aki az esztergomi egyháznak okozott kárt, minden tekintetben megbizonyosodván, mert a mondott faluban szállást vett, a mondott falu bírójának és a négy esküdtjének esküjére, úgy mint ha országunk szokásjoga szerint más törvényes bizonyításokban marasztalódna, azonnal büntessék meg. Ugyanezt mondtuk, országunk fosztogatói és rablói felől, akik a mondott falut fosztogatás végett támadják meg, vagy valamely jobbágyait, vagy más ebben a faluban lakók, vagy országunk útjain dolguk végett áthaladók fosztogatnak netán. Amikor pedig az egész falunak vagy a falusiak közül valakiknek nagyobb kárt okoznak, akkor a Szent Esztergomi egyház dékánjának csatlakozásával káraik mértékét és milyenségét szent dologra esküdvé fizessék meg, ami által ellenfeleik, aki a falunak vagy a falusiaknak kárt okoztak, mindig teljesen marasztaltatták nyilvánuljanak”. A megállapított joghatóság a szállás tilalmának megszegőire és az idegen, átutazó fosztogatókra valóban területi volt, ami a későbbi

¹³⁰ CD X/6. 128.

¹³¹ SZOIKA KAMILL: *A földesúri bíraskodás az Árpádkori Magyarországon*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1944. 64. p.

vérhatalmú (pallosjog) joghatóság lényegi sajátossága, de ebben az esetben ez kifejezetten két bűncselekményre terjedt ki, és nem általában a közönséges gonosztevők által elkövetett bűncselekményre. Ráadásul a pallosjog adományozása az Anjoukhoz kötődik, és a XIV. század második felétől vált gyakoribbá.¹³²

A király a 13. század második felétől - nem a városi jog alapján - világi földesuraknak megadta azt a kedvezményt, hogy jobbágyaik felett, akár minden szóba jöhető perben ítéletet hozzanak, mint IV. Béla 1255-ben Jordán szepesi ispán vejének Kunch ispánnak, akinek Myloy földet adta a Hernád két partján elterülő erdővel, kivéve őt magát is a szepesi ispán joghatósága alól: „Megengedtük ennek a Kunch ispánnak és örököseinek azt is, hogy ha az idő folyamán magára a Myloy földre jobbágyokat gyűjthet, minden jobbágyai közt támadt ügyet, tudniillik emberöléseket, lopásokat, rablásokat és vérontásokat a kisebb ügyekkel ő maga ítéljen birtokán”.¹³³ Szintén ugyanilyen kedvezményt adott 1284. augusztus 1-jén IV. László abban az oklevélben, amivel megerősítette apjának a Szepes megyei Kolcsva faluról szóló adományát Lőcsei Nagy Helbrandnak: „[...] e Helbrandnak és örököseinek engedélyeztük, hogy az időről időre állított szepesi ispánok közül egyiknek se legyen hatalma jobbágyaikat bármely, akár lopás vagy vérontás, vagy rablás ügyében ítélni, hanem maga az előbb mondott Helbrand ispán tartozzék jobbágyait az előbb mondott ügyekben és minden másokban ítélni”.¹³⁴ Ez a minden ügyre kiterjesztett földesúri joghatóság nyilvánvalóan személyi értelmű volt: csak a földesúr jobbágyaira vonatkozott.

Világi földesurak alávetettjeik ügyeiben történő ítélkezését 1328. október 31-én nem csak, hogy dekrétumában elismerte, de még az egyházi földesurakra is kiterjesztette a király: „Ezen kívüül, miután nemesink szintén panaszolták, hogy jobbágyaikat a mi vagy a nádor vagy a megyésispán és szolgabírók jelenlétére idézik, megengedve elrendeltük, hogy bármely jobbággal rendelkező minden ügyben, kivéve bárkik ellen a lopási, rablási vagy erőszaktételi, avagy gyűjtogatási ügyeket, jobbágyaikat ugyanők ítéljék és ítélhessék, és senki ezeket más bírónak a jelenlétére nem idézhessék, mindazonáltal akik jobbágyaik részéről bárkinek az igazság

¹³² BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Igazságügyi Minisztérium és Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996. 16. p.

¹³³ HOKL 29. NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234-1536*. Knoll Károly akad. könyvtár Bizománya, Budapest 1879.

¹³⁴ HOKL 101. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3329. sz., 341.)

*kiszolgáltatásában hanyagok volnának, ne jobbágyaikat, hanem őket magukat idézzék a rendes bíró jelenlétére azonnal”.*¹³⁵

3.1.2. A király tanácsának szerepe az ítékezésben

A Várad Regesztrum tartalmaz két 1234-ből származó esetet, amelyek alapján igazolható – ugyan általánosságban –, hogy a király előkelőivel ítélezett személyesen, akiket itt *principes* (előkelők, első) néven neveztek: *Margit úrnő, néhai Torcunca ispán felesége apja, tudniillik Farkas és fivérei, tudniillik János és adományából öröklött földet, név szerint Kiliánt bírván, miután atyja és férje meghalt, fivéreivel meg nem beszélve e földet a keresztelő Szent János kereszteseinek adományozta. Előbb mondott fivérei pedig őt András király előtt perbe hívták, mondván, hogy neki semmiféleképpen nem szabadott e földet másoknak elidegeníteni, mivel ők határosai és a föld számukra öröklött. Ezért a király előkelőivel ezt megfontolva, miután poroszlót küldött, név szerint Fonchukát, Hejm fivérét, meghagyta, hogy az úrnő előbb mondott atyafiainak adják majd el. Akik, amikor a már mondott poroszlóval Váradra jöttek, az előbb mondott keresztéseknek a mondott földért az ország becsűje szerint negyed híján huszonkét nehezéket (márkát) adtak, és a királyi tekintéllyel rájuk háramlott földet várad káptalanunk bizonyosságával maguknak írátták.*¹³⁶

Amikor a váradelőhegyi Szent Első Vértanú egyház bizonyos földjét, név szerint Tamásit Tamás ispán fia Rafaelnek haszonbérbe adta, miután Rafaelt pedig személyében és összes birtokaiban bizonyos szörnyű gattettért Both ispán ellen nyilvánosan elmarasztalták, az előbb mondott föld, nevezett Rafael ispán egyéb földjei közt András király kezére szállt. A király pedig László bácsi ispánnak és az udvar bírójának adományozta ezt a földet, Fülöp a Szent Első Vértanú egyház prépostja Adrián perjellel és Kornél örkanonokkal, nemkülönben e helység egész káptalanával visszakövetelték az előbb mondott földet, mondván és privilegium bizonyosságával igazolva, hogy az előbb mondott föld a Szent Első Vértanú egyházé, és az előbb mondott Rafaelnek tudniillik az egyház hű fiának haszonélvezetre volt adva, e rafael vagyona közül az egyháztól nem lehet elidegeníteni. A király ezért előkelőivel a már mondott föld felől olyképpen határozott, hogy a fent mondott Szent Első Vértanú egyház az előbb mondott László ispánnak fizessen száz márkát, és így az előbb mondott tamási föld szálljon vissza rájuk örök joggal minden ellentmondás nélkül. És a dolog ekként történt. Ugyanis e helység prépostja nevezett testvéreivel a király

¹³⁵ DRH 1301-1457, 84. DÖRY, FRANCISCUS (coll.), BONIS, GEORGIUS, BÁCSKAI VERA (comment.): *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

¹³⁶ VR 377. (130.) sz., 301.

*poroszlója előtt megfizetett, tudniillik Lud fia Péter előtt jelenlétünkben megfizetve, a már többször mondott földet a többször mondott egyház jogába megváltották. Mi, a váradi konvent ennek az ügynek tanúi voltunk.*¹³⁷

Az uralkodó az ügyek túlnyomó többségében sosem egyedült ült törvényt, hanem „*prelati et barones*”, azaz főpapokból és főurakból álló tanácsával együtt.¹³⁸ A tanács tagjait a király kezdetben belátása és éppen aktuális igénye szerint állította össze, így azok gyakran cserélődtek: „*A királyi tanács tagjait [...] a személyes hűség kapcsolata fűzi az uralkodóhoz. A monarcha nem köteles meghallgatni a foglaló nemzetségek, sem a nagy adományos családok tagjait. S akiket szuverén akarata a tanácsba szólít, nem kívánhatják meghallgatásukat minden országos ügyben. A tanácsnak lehet feladatköre, de nincs hatásköre. Ez is éles fénnel világít rá arra tényre, hogy e gyülekezet nem intézmény, hanem a legelőkelőbb hívek alkalmoszerű együttese. A királyi tanács és az országos kormányzás munkájában vezető szerepet vivő méltóságok is a király személyes háztartásának, az udvarnak köréből kerülnek ki. A comes palatinus és a iudex curiae regiae mindvégig megőrzik nevükben annak elmékét, hogy valamikor a palota, az udvar tisztviselői voltak.*”¹³⁹ A tagok kizárólag tanácskozási joggal rendelkeztek, a király kérésére kinyilatkozták a szokást és a kánonok parancsait. A 12. század végétől a királyi tanácsban a jobbágyurak súlya megnőtt. A nádor és a király udvarának ispánja mellett a tárnokmester is résztvevője lehetett a század utolsó éveitől a tanácsnak, ahogy a bán és a vajda is.¹⁴⁰

A király személyes bíraskodása még abban a korban is fennmaradt, amikor már delegált bírák (nádor, országbíró, kancellár majd személynök) ítélkeztek az uralkodót helyettesítve,¹⁴¹ tehát a király bármikor magához vonhatott ügyeket, ha úgy ítélte meg, hogy azok fontossága és súlya megköveteli személyes eljárását, vagy közvetlenül érintik uralma vagy a feudális rend fennállását.¹⁴² Elsősorban a fő- és jószágvesztéssel büntetendő ügyeket sorolhatjuk ide, mint a hűtlenség és hatalmaskodás esetei, ráadásul ezek kapcsolatban álltak az adományrendszerrel, vagyis a földtulajdonnal, ami a király hatalmának is az alapját képezte. Vagyis ezekben az

¹³⁷ VR 378. (130.) sz., 131.

¹³⁸ RADY 2015, 50. p.

¹³⁹ BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó, Budapest 2003. 81. p.

¹⁴⁰ BÉLI 2017E, 102. p.

¹⁴¹ RADY 2015, 52. p.

¹⁴² BÓNIS 1971, 135. p.

esetekben a király nem csak megbüntette a legsúlyosabb bűncselekményeket elkövetőket, hanem birtokaikat igyekezett a hozzá hű rétegnek juttatni.¹⁴³

Az uralkodó tehát tanácsával, a főpapokkal és bárókkal együtt ítélkezett. A szerv már Szent István király idején létezett, de a 13. század végére erősödött meg igazán.¹⁴⁴ 1220 után a tanács az érsekek és megyéspüspökök mellett kilenc báróból állt. A nádor, a királyi udvar bírása (későbbiekben: országbíró), tárnokmester, a királynéi udvarbíró, a bán és vajda mellé a lovász-, az asztalnok- és a pohárnokmester is csatlakozott. Ehhez képest IV. Béla már tíz-tizenkettő báróval kormányzott, uralkodásának végére a királyi tanácsot ország tanács (*consilium regni*) néven jelölték. A tanács a 13. század második felére, *de jure* hatalmi tényezővé vált.¹⁴⁵ Jól mutatja ezt az 1267. évi dekrétum, ami kimondta, hogy IV. Béla és fiai István ifjabb király, valamint Béla herceg a bárókkal tanácskozva és azok hozzájárulásával erősítették meg a királyi szerviensek és nemesek jogait, majd az 1298-as dekrétumból kiderül, hogy már nem csak a tanács, hanem a nemesség is kivette a részét a dekrétum megalkotásából. Ugyanakkor le kell szögezni, hogy a rendelkezések forrása továbbra is csak és kizárólag a király volt.¹⁴⁶

A jogszolgáltatás ekkor még tágran értelmezett fogalomnak számított, a megsértett jogrendet mindenkor helyre kellett állítani, akár egyénekről, akár közösségekről, vagy akár az egész országot ért sérelemről esett szó. A 13. században a „*jurisdictio*” még két tevékenységet takart: egybeolvadtak a bírászkodás és a kormányzati teendők. Ezt bizonyítja II. András 1290-ből származó oklevele is: „*országunk főpapjainak és báróinak egybehangzó belátásából és megegyező akaratából ítéletileg született az a döntés és végzés, hogy a koronázástól számított egy éven belül a király csak egyszerű pecsétje alatt adjon ki bármilyen tartalmú oklevelet*”.¹⁴⁷ Vagyis amellet, hogy egy a kormányzat tárgykörébe tartozó regulát alkottak, a királyi tanács tette mindezt ítéletbe foglalva, azaz bírói jogkörben eljárva. Ebből következik, hogy a királyi tanács a végrehajtó hatalom, a kormányzás legfőbb szerveként fontos szerepet játszott a bírászkodásban is.¹⁴⁸ Sőt, néhány alkalommal még az uralkodót is mellőzve gyakorolták hatalmukat (1386: Mária királynő fogsága, 1401: Zsigmond király őrizete, 1444: V. László

¹⁴³ BÓNIS 1971, 137. p.; BARNA 2017, 52. p.

¹⁴⁴ FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok (Nemzet és emlékezet)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986. 30-31. p.; CSÓKA J. LAJOS: *Az első magyar törvénykönyv keletkezéstörténete*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok III.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974. 174. p.

¹⁴⁵ BÉLI 2017E, 103. p.

¹⁴⁶ BÉLI 2018B, 117. p.

¹⁴⁷ MES II. 271-272.

¹⁴⁸ GERICS JÓZSEF: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 265-266. p.

kiskorúsága alatt).¹⁴⁹ I. Lajos uralkodása alatt, 1380-ban még arra is volt példa, hogy a tanács a király távollétében, önállóan végzett jogszolgáltató tevékenységet Visegrádon.¹⁵⁰ Ekkor általában országos tanácsá alakultak, ráadásul Zsigmond örizete idején kimondták, hogy a hatalmat a Szent Korona nevében és joghatóságának tekintélye alapján gyakorolják.¹⁵¹ Mindezt pedig az ország – még ha átmenetileg is de – elfogadta.

Látható, hogy míg az Anjouk idején a királyt a korona személyesítette meg, addig Zsigmond alatt a királyi tanács az, ami a döntéseit az ország döntéseiként aposztrofálta, hatalmát a koronából eredeztette, mint annak, illetve az országnak része és teste.¹⁵² Ez talán az egyik legkésebb példája az organikus államfelfogás és a koronaeszme összefonódásának. Látható, hogy a bírói hatalom már nem csupán a király privilégiuma, hanem az igazság forrása maga a Szent Korona, az abból eredő bíraskodási jogot pedig a Szent Korona tagjai, vagyis nem csak a király, hanem a főurak is gyakorolhatták.

Luxemburgi Zsigmond korában még egy fontos dekrétum született a bíraskodással kapcsolatban: a megyei törvényszékeken nem ritkán tárgyaltak olyan ügyeket, amikben az eljáró bíróság valamelyik tagja egyben az ügyben érintett fél is volt. Ezért a király 1421. július 23-án Pozsonyban, az ország főpapjaival, báróival és előkelőivel tartott törvényszéke alkalmával orvosolta ezt a problémát: *„Magyarország egyik bírója és igazságtevője se lehessen egy és ugyanaz ügyben bíró és felperes”, „[...] mostantól ezután semelyik megye ispánja, vagy alispánja annak a megyének a törvényszékére, amelynek tiszttségére rendelték vagy rendelik őket, országlakóink közül magukkal szemben semmilyen ügyben senkit idézés rendjén vagy egyébként perbe ne hívhassanak, velük szemben perben el ne járhassanak, hanem ha az ispánoknak vagy alispánoknak országunk lakói, azok bármelyike ellen valami keresete volna, vagy azt hoznák fel, hogy van, azt felségünk udvarában, különös jelenlétiünkön, vagy a nádorén vagy udvarunk bírójáén más felek mintájára tartozzanak és legyenek kötelesek keresni, és utána járni”*.¹⁵³ Az igazságszolgáltatás egyik fontos mozzanata, az ügyben résztvevő és eljáró

¹⁴⁹ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 102. p.

¹⁵⁰ GERICS 1966, 302. p.

¹⁵¹ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 102. p.

¹⁵² MÁLYUSZ 1984, 49. p.

¹⁵³ BÉLI GÁBOR: *A középkori bíró működésének törvényessége*. In: (Vízkelety Mariann főszerk., Csorba Katalin, Fazekasné Varga Viktória, Gellén Márton, Juhász Hajnalka, Pályi Mária Márta szerk.): *5 éves az Alaptörvény: Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2017. 257. p.

személyek elválasztása történt meg, azzal, hogy amennyiben a bírónak peres ügye enne, azt a királyi udvarba tartozzék vinni.

A Jagellók idején a mérleg nyelve már végletekig a nemesek oldalára billent a királyi tanácson belül: a negyvenegy főúr felsorolásával tulajdonképpen törvényesült a főnemesi családok „névsora”. 1526-ot követően viszont a magyar királyi udvar eltűnésével a királyi tanács súlytalanná vált.¹⁵⁴

3.1.3. Delegált bírók a király személyes eljárásában

A tatárjárás előtti bíraskodásról jól kivehető, hogy azokat, akik perükkel a királyhoz fordultak, a király többször delegált bírók elé utalta. Ezek adott esetben a megyékbe kiszállva jártak el. A delegált bírók közt többnyire ispánokat lehet látni, de akadnak egyházfők is,¹⁵⁵ bánok, illetve udvari emberek. Azt is jól igazolják a delegálások, hogy ha megyébe küldte a király a delegált bírót, akkor az fő szabály szerint nem az érintett megye, hanem más megyének volt az ispánja.

1213, Péter ispán, „*coram comite, scilicet iudice a rege delegato*”

*Inka falusi Vutuk felszabadította bizonyos Figoz nevű szolgáját minden nemzetségével, ami tőle származik úgy, hogy legyen szabad neki maradni, bárhol akar. Azután pedig előbb említett Figoz szabad nőt vett feleségül, akinek atyja, tudniillik Iván és fivére, tudniillik Lesták megperelték a már mondott Vutukot leányrablás miatt és mondott Figozt illetlen házasság miatt Péter ispán, tudniillik a király által küldött bíró előtt. IVutuk pedig azt felelte, hogy a már mondott Figozt korábban felszabadította, és így törvényesen vett szabad feleséget. De mivel az előbb megnevezett ellenfelek nem voltak elégedettek ezzel a tünékeny állítással, fent mondott bíró poroszlóval, név szerint Levával mindkét felet a váradi káptalanhoz küldette, és előbb említett Figoz ura, Vutuk nyilatkozattal, Figozt felszabadítás címén szabadnak nyilvánította ivadékanak minden maradékával együtt.*¹⁵⁶

1219, Dénes mester, „*praecepto regis discutines*”

Királyi miniszteriálisok [szolgálók], akiknek dolga a hordók szállítása, ispánjukat, tudniillik Úzt panaszolták, hogy megszábot tartozásukat áthágva, jogellenes kirovást tett rájuk, tudniillik száz márka becsértékre menőt. Akiket, miután Dénes mester királyi parancsból kikérdezte őket,

¹⁵⁴ BÉLI 2017E, 93., 105. p.

¹⁵⁵ SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Osiris Kiadó, Budapest 2002. 130. p.; ugyanitt: esetenként „deputált” (*iudices a rege deputati*) bíróként megnevezve 476. p.

¹⁵⁶ VR 66. (162.) sz., 177.

*tüzes vas próbára poroszlóval, név szerint a Puchia kerületi Bekével Váradra küldte, ahol egy minden hordószállítóért hordozva a vasat, megégetődött.*¹⁵⁷

1220, Ocyus [Okúz] bán, „*ex praecepto et auctoritate regis discutiens*”

*A királyné Újvár [Abaúj] megyei, tudniillik német vendégei tíz faluból, amiket Felnémeti, Középnémeti, Hidasnémeti, Perény, Gönc, Göncruszka, Vizsoly, Egyházasvizsoly, Céce, Dobszának neveznek, megperelték falubelijeiket, tudniillik Sibertet és Mihályt hamis bírói hivatal ellátás miatt, mondván, hogy a népnek nyomorgatói és javaik prédálói. Ügyüket Okúz bán a király parancsából és tekintélyével megvizsgálva, száztíz ezüstmárka kárt felszámolva Váradra küldte őket poroszlóval, név szerint Pél falusi Ágostonnal tüzes vas bizonyításra. [...]*¹⁵⁸

Néhány esetben arra is volt példa, hogy több bírótársat együtt delegált a király, vélhetően, mert több ügyben is szükséges volt az eljárásuk:

1221, Tiborc, Gyula, Sándor, Illés ispánok, „*vice regia*”

*[...] ezerkétszázhuszonegyben, amikor András király parancsot adott, hogy a várak földjeit vegyék vissza, a Méhes falusi békési várnépek, tudniillik Otmar, Joan, Berta, Toma és mások e vár jobbágyainak, tudniillik Sungud, Hyscenek, Jordánnak Simon fia Péternek és másoknak segítségével megperelték Solt fia Soltot, mondván, hogy a vár Scilos nevű földjét kaszálóval és cserjéssel a Fás nevű mocsár felével együtt erőszakosan elfoglalta. Ez ügyet Tiburc, Gyula, Sándor és Illés ispánok a király helyett vizsgálva poroszlóval, név szerint a Tarcsa falusi Pállal, Kalanda fiával tüze vas próbára váradra rendelte, ahol az előbb megnevezett Juan hordozván a vasat magáért és várnéptársaiért, megégetődött.*¹⁵⁹

1221, Tamás püspök, Pósa bán, Simon ispán, „*judices a rege Andrea delegati*” (Borsod m.)

A Csokva falusi Koeta és az Ómány falusi Churna borsodi várnépek e vár jobbágyainak, tudniillik Zadur, péter, Dedo és mások segítségével megpereltek valamely Mocsolyás falusiakat, tudniillik Chizt, Pétert, Dumusát és még a Pelg falusi Cikát és még Tornua falusi Nonát és Belcheát, mind ezeket megperelték várnéptársaikul. Akik pedig azt mondták, hogy szabadok és a cseh vendégek fiai. Akiknek szabadságát mivel Simony falusi Ruska és Nuhu az

¹⁵⁷ VR 198. (83.) sz., 225.

¹⁵⁸ VR 259. (116.) sz. 249.

¹⁵⁹ VR 310. (361.) sz., 269.

*előbb mondott Mocsolyás faluból tartották, az előbb megnevezett várnépek azt mondták, hogy ők is várnéptársaik. Ezeknek ügyét András király által küldött bírók, tudniillik Tamás püspök, Pócsa bán, Simon ispán Gutman poroszlóval tüzes vas próbára Váradra küldték. [...] előbb mondott felperesek megfutamodtak a vas törvény elől. [...].*¹⁶⁰

A Váradai Jegyzék alapján látható, hogy a delegált bírók főként szabad jogállást vagy vagyont érintő, erőszakos ügyekben, valamint földfoglalások kapcsán jártak el, poroszlót is bevonva, aki a bizonyítást felügyelte, majd annak lefolytatásáról beszámolt a delegált bírónak. Látható, hogy 1268-ig igen intenzív királyi bíráskodás folyt, de túlnyomó többségében nem a királyi udvaron belül, hanem delegált bírók útján.

Az ispánok és várbeli helyetteseik, az udvarispánok, valamint a 11. század második felétől a megyékben ítélkező, eleinte feltehetően egy, majd I. Kálmán király idejétől két, később billogosként említett királyi bíró, továbbá a király által delegált bírók által folytatott vidéki bíráskodás a 13. század végére, a 14. század elejére átalakult.¹⁶¹ Ezt a folyamatot II. András azzal indította el, hogy az 1222. évi Aranybulla 5. cikkével a billogosokat az ispánok alá rendelte: „*Megyésispánok szerviensek birtokait ne ítéljék, csak pénz és tized ügyekben. A megyei udvarispánok egyáltalán senki felett ne ítéljenek, csak várak népei felett. Tolvajok és rablók felett a királyi billogosok ítéljenek, de csak az ispán lábainál.*”¹⁶² IV. Béla, mint ezt a győri várnépek joghelyzetét megállapító, 1240-ben kiadott oklevele igazolja, ezeknek a bírónak a működését következetesen számolta fel: „*a billogost teljességgel eltöröljük*”, akikről a tatárjárás után már nem maradtak fenn adatok.¹⁶³

A vidéki bíráskodásban királyi intézkedések eredményeképpen jelentek meg a 13. század utolsó évtizedeiben azok a bíróságok, melyeket a megyésispánok tartottak megyei nemes bírótársakkal. A korábban uralkodó állásponttól eltérően, a megyei törvényszékek nem vezethetők le a Zala megyében, a Zalán innen és túl lakó királyi szerviensek 1232-ben kiállított

¹⁶⁰ VR 316. (367.) sz., 272.

¹⁶¹ HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és a vegyes-házi királyok alatt.* MTA, Budapest 1899. 4. p.; TIMON 1918, 185. p.; BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Igazságügyi Minisztérium és Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996. 13-14. p.; BÉLI 2017A, 253-255. p.;

¹⁶² II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 5. A megyei igazságszolgáltatásról. Ld.: MEZEY 2000, 111. p.; BÉLI 2016, 51. p.

¹⁶³ HO III. 5.

leveléből ismert bíraskodásából.¹⁶⁴ A megyei törvényszékek megszerveződése azoknak a törvényszékeknek az összehívására vezethető vissza, amiket Sente-Mágocs nembeli Kemény fia Lőrinc nádor somogyi, valamint Hahót nembeli Csák bán zalai ispán tartottak saját megyéjükben királyi parancs alapján 1268-ban. A király és fiai az 1267. évi dekrétumban határoztak arról az Esztergomban gyűlésező nemesek kérésére, hogy a nemesek sérelmeit orvosolják: „[...] elrendeltük, hogy a nemesek földjeit, amelyeket a mi vagy a királyné asszony szabad falvainak népei vagy az udvarnokok, vagy pedig a várnépek bármely ürüggyel elfoglaltak vagy elfoglalva tartanak, e nemeseknek vissza kell adni báróink közül kettőnek belátása és ítélete szerint, akikbe mi és a nemesek bizalmunkat helyezzük”.¹⁶⁵ A Somogyban ítélkező nádor megyésispán királyi delegálás révén tartotta törvényszékét ugyancsak király által delegált öt somogyi nemessel, akiket egyébként a megyebeli nemesek választottak ki maguk közül, és ugyanígy delegáltak lehettek a zalai ispán bírótársai is.¹⁶⁶ A Somogy megyei delegált bírótársak a későbbiekben (IV. László uralkodása alatt) is feltűntek egyebek mellett egy különös bíraskodási alkalommal, amikor a somogyi ispán négy somogyi, és a zalai ispán ugyancsak négy zalai nemes bírótárssal együtt ítélkezett a két megye határán fekvő Moróchelyen.¹⁶⁷ 1280-tól más megyékben (Borsod, Bodrog, Szabolcs, Bihar, Gömör) is felbukkantak a megyésispánnal együtt széket tartó nemes bírótársak.¹⁶⁸ Ezeknek a megyékben működő bíróságoknak a szervezetét aztán III. András 1290. évi dekrétumának 5. cikkelye állapította meg: „[...] az ispán ne merjen ítéletet hozni vagy bíraskodni négy kijelölt nemes nélkül.”¹⁶⁹

A törvényszék itt rögzített szervezete a középkorban változatlan maradt, de voltak megyék, mint az erdélyiek és a szlavóniaiak és néhány magyarországi is, ahol a megyésispán vagy annak helyettese, az alispán két nemes bírótárssal tartotta széket, például a kezdetek óta Bodrog megyében.¹⁷⁰ A 14. századtól már mindenütt működő megyei törvényszékek hatásköre elvileg mindazokra a nemesekre és nem nemesekre kiterjedt, aki, illetve akiknek urai nem nyertek

¹⁶⁴ HAJNIK 1899, 14. p., TIMON 1918, 189. p., ECKHART 2000, 106–107. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 17–18. p.; CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995. 62. p.

¹⁶⁵ IV. Béla és fiainak dekrétuma 1267: 5. A nemesektől foglalt földek visszaadásáról. Ld.: MEZEY 2000, 116. p.

¹⁶⁶ SZÜCS 1984, 376. p.; HOLUB JÓZSEF: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Dunántúli egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929. 105–106. p.; ENGEL 2001, 104. p.; BÉLI 2008, 47–49. p.; LÁSZLÓ BALÁZS: *Kemény fia Lőrinc és a királyi jog*. Jogtörténeti Szemle, 2020. 4. sz. 48–49. p.

¹⁶⁷ BÉLI 2008, 50–51. p.

¹⁶⁸ ENGEL 2001, 104. p.; BÉLI 2008, 52–53. p.

¹⁶⁹ BÉLI 2008, 47. p.

¹⁷⁰ ENGEL 2001, 104–105. p.; BÉLI GÁBOR: *A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1–2. sz. 22. p.

mentességet. A törvényszék ekként nem ítélezhetett a nemeseknek általában a hűtlenség körébe sorolt legsúlyosabb bűnügyeiben, nemesek ingatlantulajdonának megállapítása iránti ügyekben, valamint azoknak a pereiben, akik királyi kegyből a királyi kúriába vihették ügyeiket. Nem ítélezhetett a megyei törvényszék a király által szabadalmazott hospes-közösségek joghatósága alá rendelt ügyekben, ha pedig valamelyik vendéggözösség vagy város területi joghatóságot, pallosjogot nyert, ennek a polgárának a bűnügyében olykor a joghatóság területén kívül sem. Az úriszék joghatósága alá vetetteknek a megye határain belül a törvényszék csak súlyos, közönséges gonosztevő által elkövetettnek tekintett bűncselekményei miatt hozhatott ítéletet, hozzátéve, hogy az a földesúr, aki közönséges gonosztevőt fogott el, ha azt halálra is ítélte, köteles volt a megye hatóságának átadni, illetve az ítélet végrehajtása végett kiadni. Ha azonban a földesúr pallosjoggal rendelkezett, aminek adományozása 1347 után vált gyakoribbá, az olyan jogúvá tette, mint amivel a megyéspánc rendelkezett, tehát szabad ispánként területi joghatóságú, teljhatalmú bírónak vált.¹⁷¹

A vidéki bíráskodás különös fóruma a nádor által tartott köztörvényszék, a nádori közgyűlés volt, aminek első adta 1273-ból ismert, amikor Pécs nembeli Dénes Zala megyében ítélezett gonosztevők felett.¹⁷² A nádor közgyűlési bíráskodása a Drugeth Fülöp nádorságától vált rendszeressé és gyakorivá, majd Zsigmond alatt megritkultak. I. Mátyás felélesztette ugyan a közgyűléseket, de azokat hamarosan az 1486. évi dekrétum megszüntette.¹⁷³ A nádor, valamint más királyi parancsra (a nádor módján) ítélező bírók közgyűléseinek elsődleges feladata a közönséges gonosztevők megbüntetése volt. A nádori közgyűlésen azonban más ügyek, mint birtokfoglalás iránti, birtok jogellenes felkérése, osztálykövetelés kielégítése miatti, továbbá „állapotperek”, azaz jogállás iránt indított, továbbá adóssági perek, hatalmaskodás miatt indult perek is gyakran előfordultak, amiket, ha a közgyűlés alatt nem sikerült befejezni, a nádor az 1342-től a királyi kúriában tartott bíróságára tett át.¹⁷⁴

A vidéki bírósági szervezet átalakulásával a 14. század második felétől a király bírói hatalma abban nyilvánult meg, hogy gyakorolta kinevezési jogát: a megyék élére belátásától függően nevezte a ki az ispánt, miként méltóságára a nádort. A király tanácsával döntött a földesurak számára a területi joghatóságot jelentő szabad ispánság, azaz pallosjog adományozása felől, a

¹⁷¹ ENGEL 2001, 155. p.

¹⁷² HOLUB 1929, 171. p.; BÉLI 2017D, 22. p.; BÉLI GÁBOR: *Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén*. Jogtörténeti Szemle 2020. 4. sz. 10. p.

¹⁷³ HAJNIK 1899, 73-74. p.; BÉLI 2020, 11., 13-14. p.

¹⁷⁴ TIMON 1918, 617. p.; HAJNIK 1899, 72-73. p.; HOLUB 1929, 182. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 20. p.

városok jogállásának megállapításáról, aminek elsődleges eleme a városi jogállás és joghatóság meghatározása volt. A király határozott a vidéki bíróságok joghatósága alóli mentességekről. A bíráskodás szervezetének átalakulása eredményeképpen alávetettek (jobbágyok) ügyeiben csak vidéki bírók, bíróságok döntöttek (úriszék, megyei törvényszék, nádori közgyűlés, másképpen köztörvényszék). A király a városnak adott szabadságlevelekben (különösen, melyek a 13. század második felében keletkeztek) bizonyos esetekben, ha az ügy bonyolult volt, vagy ha a bíró nem volt hajlandó kiszolgáltatni az igazságot, többször magának tartotta fenn az ítélezés jogát, de ténylegesen a döntést „*nem maga a király, hanem az a méltóság hozta meg, aki a városi jövedelmek kezelése révén a kúriában ügyeiket amúgy is intézte: a tárnokmester*”.¹⁷⁵ A 15. század elejéig a tárnokmesternek a városok ügyeiben eljáró bírósága hasonló volt a többi királyi udvarban működő bíró törvényszékéhez, mely fórumon ugyanazok a főpapok, bárók és nemesek voltak bírótársak, mint a többi kúriai bíróságon. Az 1405. évi dekrétum 4. és 12. cikkulusa elismerve a városok szabad fellebbezését a tárnokmesterhez (magánjogi perekben) egy a többi kúriaitól elkülönült bíróságot keltett életre, a tárnoki széket.¹⁷⁶ 1499-től a tárnokmester, illetve a személynök alá rendelt városok ügyeiben eljáró tárnoki szék és személynöki szék teljesen elkülönült felsőbbbíróvá vált, amivel a királynak minden tényleges városokkal kapcsolatos bíráskodása ténylegesen megszűnt.¹⁷⁷

Az Anjouk reformjával nemesek ügyeiben a megyei törvényszékek joghatósága leszűkült a 15. század közepétől.¹⁷⁸ Ennek az lett a következménye, hogy nemesek pereiben a kúriai bíróságok váltak elsődlegessé. A király bírói hatalmát vidéken, azaz a királyi kúrián kívül a 16. századtól az itt áttekintett bíróságok gyakorolták. Az már valóban ritka kivételnek számított, hogy a király, mint Zsigmond 1408-ban, 1409-ben, 1426-ban és 1429-ben, személyesen tartott királyi udvaron kívüli fórumot, köztörvényszéket.¹⁷⁹

3.2. A királyi kúria bíróságai a 15. századig

A 13. század végén a királyi jelenlét bírósága mellett, tehát ahol a delegált bírók ítéleztek, létezett még egy bírói fórum, ahol a király még mindig saját maga járt el a peres ügyekben: a királyi különös jelenlét bírósága. Itt csak rendkívüli esetben, különös megbízásból járhatott el más bíró, a 14. század második felétől viszont már itt is más, a kancellár járt el az uralkodó

¹⁷⁵ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 23-24. p.

¹⁷⁶ HAJNIK 1899, 94-95. p.; TIMON 1918, 637. p.; 639., BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 24. p.

¹⁷⁷ HAJNIK 1899, 96. p.

¹⁷⁸ ENGEL 2001, 155. p.

¹⁷⁹ BÉLI 2020, 13. p.

helyett, és nemsokára a fórum rendes bírójává lépett elő. A kancellárnak is volt helyettese – minthogy ő maga inkább a kormányzati ügyekkel volt elfoglalva –, a királyi különös jelenlét helyettese.¹⁸⁰ A királyról a kancellárra történő átszállást jól szemlélteti egy 1377. június 22-én kelt pápens, aminek értelmében a király a körösi közgyűlésen Demeter és [C]zudar Péter bán társaságában személyesen elnökölt egy birtokper kapcsán, ahová a felek „*in speciali praesencia nostrae celsitudinis, ubi personali fuisse assistentia, comparare...debuissent*” voltak idézve, vagyis ez a fórum kétséget kizáróan a király különös jelenléte volt, amit a király „*personalis assistentia*”-ja csak kiegészített, de nem volt vele azonos. A különös jelenlét egyébként már 1377-ben is Demeter kancellár hatósága alá tartozott. Az átmenet egyik következménye lett, hogy a fórum kiadványain feltűnt a kancellár saját pecsétje.¹⁸¹ A különös jelenléti bíróság végső formáját Zsigmond uralkodása idején nyerte el, működését az 1397. évi temesvári országgyűlés dekrétumban szabályozta; kimondta, hogy e fórumon kizárólagosan főpapok és bárók ítélezhetnek, valamint a király személyes bíraskodását a hűtlenségi perekre, valamint a hatalmaskodások fellebbezéseire korlátozták.¹⁸²

A király továbbra is fenntartott magának egy kizárólagos fórumot, a király személyes jelenlétét (*personalis praesentia regia*), ahol még mindig saját jogkörbe vonta a hatalmaskodási és hűtlenségi ügyeket. Ám az ügyek itt is folyamatosan szaporodtak, ezért e bíróság hamarosan a titkoskancellár (*secretarius cancellarius regius*) kezébe került. 1464-ben pedig I. Mátyás beolvasztotta a királyi különös jelenlét bíróságát a királyi személyes jelenlét bíróságába, élére a személynököt állította, aki ezáltal az ország rendes bírái közé emelkedett.¹⁸³ A király személyesen ezt követően csak a kiemelt horderejű vitákban járt el, úgymint az örökös ispánok pereiben, a hatalmaskodás öt esetében, illetve becsületsértési ügyekben. Ezekből a bírói fórumokból alakult ki a 15. század második felére a személynök vezette királyi tábla, ami állandó bírói fórum lett.¹⁸⁴

¹⁸⁰ BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig.* (Institutiones Iuris). Janus Pannonius Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1995. 93. p.

¹⁸¹ GERICS JÓZSEF: *A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez.* In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966.* 297. p.

¹⁸² GERICS 1966, 299. p.

¹⁸³ BÉLI 1995, 93. p.

¹⁸⁴ BÉLI 1995, 95. p.

A királyi tábla szervezete lényegében az ország három nagybírájából, a nádorból, az országbíróból és a személynökből, valamint helyetteseiből állt össze,¹⁸⁵ de az ország további nagyméltóságai is megjelenhettek. Az ülések negyven (nagy oktáv, oktavális bíraskodás), illetve húsz (kisoktáv, detavális bíraskodás) napon át tartottak, a fórumok tagjait az országgyűlés választotta, egy főúr, egy főpap és tizenhat jogban jártas nemes személyében. Ami a királyi tábla hatáskörét illeti, ide tartoztak a megyéktől fellebbezett, vagy a megyei hatáskört meghaladó perek, illetve a főméltóságoktól vagy a különbíróktól fellebbezett perek. Mivel a királyi tábla élén a három nagybíró állt, ezért az itt tárgyalt ügyek kapcsán értelemszerűen hatáskörük összegződött.¹⁸⁶

BERTÉNYI IVÁN egy különös és keveset emlegetett további, az udvarban működő bíróságra is felhívja a figyelmet, a „királyné jelenletére”. A fórum a 14. századtól válik egyre kihasználtabbá, főleg a királyné birtokait érintő jogvitákat tárgyalta, később viszont már egyéb, végrendeleti, vám, hatalmaskodási és határjárásai ügyeket is érintett, hiteles helyekhez fordult. Ezzel együtt a kúria országos bíróságai közé lépett elő. A királyné jelenletén a királynéi országbíró, mint a királynéi kúria bíróját ítélték meg, akárcsak az országbíró a királyi kúriában.¹⁸⁷

3.4. Részösszegzés

A kezdetektől áttekintve igazolódott, hogy a 11-13. században a főhatalom, így a bírói hatalom egyedül és kizárólag a mindenkori királyt illette, amit a fehérvári törvénytörvényeken tanácsa megkérdezésével, de önállóan gyakorolt. 1222-től e fórumon akadályoztatása esetén a nádor helyettesítette az uralkodót. Egyébként a király a személyes hatáskörébe tartozó ügyekben a letelepedett királyi udvar létesítését követően a budai központban hozta meg ítéletét. A személyes hatáskörébe tartozó ügyek köre 1233-ban egyházi tekintetben igen leszűkült, kizárólag az ingatlanokat érintő ügyekre korlátozódott.

Tehát a bírói hatalom eredője kezdetben kizárólag a király volt, de az ügyek sokasodásával kinevezett, delegált bíróságot is igénybe kellett vennie. Ennek több módját lehet

¹⁸⁵ DEGRÉ ALAJOS a kancellárra is nagybíróként tekint, tehát az a megállapítás is helyes, miszerint az országnak nem három, hanem négy nagybírója volt. Viszont a kancellár a király különös jelenletén bíraskodott, amit – mint említettem – I. Mátyás beolvasztott a királyi személyes jelenlet bíróságába, és a titkoskancellár, későbbi nevén személynök vitte tovább a fórumot. DEGRÉ 2009, 113-114. p.; Ugyanakkor több szerző is négy nagybíróat emleget, szintén közéjük sorolva a kancellárt. Ld.: CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 121. p.; BÓNIS – DEGRÉ ALAJOS – VARGA 1996, 25. p.

¹⁸⁶ BÉLI 1995, 95. p.

¹⁸⁷ BERTÉNYI IVÁN: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 48. p.

megkülönböztetni. Delegált bíróként járt el a királyi udvarban kezdetben a nádor, később az országbíró. De a királyhoz, annak udvarában közvetlenül hozzá fordulók ügyeiben is – ha az uralkodó nem személyesen akarta valami okból meghozni a döntést, akkor – előkelőket delegált, akik az ő nevében, de akár vidékre kiszállva jártak el, majd hozták meg a döntést; ők voltak a delegált bírók a király személyes eljárásában, így ez is a központi bírászkodás részének számított. Olyan is előfordult, hogy éppen ellenkezőleg, a király nem delegált senkit, hanem még saját bírói joghatóságát korlátozta az egyháziak és hospes-közösségek esetében, illetve bizonyos földesuraknak juttatott pallosjoggal.

A 13. század második felétől a főúri réteg a királyi tanácsban betöltött szerepeit kihasználva egyre több és egyre nagyobb befolyáshoz jutott a kormányzás és a bírászkodás terén egyaránt. Az Anjou-kortól, de már IV. Béla és István ifjabb király ideje alatt is megfigyelhető, hogy a legnagyobb hatalommal és jogosultságokkal, illetve főleg bírói feladatokkal járó méltóságokat és tisztségeket a király mindig hű, sokat szolgált kegyeltjei, a lekötelezetti belső körbe tartozók számára juttatta, azaz politikai eszközként élt velük, amiből aktuális törekvéseire és hatalomépítési elképzeléseire következtethetünk.¹⁸⁸

IV. Béla és István ifjabb király uralkodása alatt egy különös jogintézményre is fel kell hívni a figyelmet: egy törvényszékre, a *generale iudicium*-ra, ami 1264 és 1266 között működött. A király és az ifjabb király 1266-os Nyulak szigeti békepontokban foglalt megállapodásából arra következtethetünk, hogy két külön hatalmi felségterület jött létre, de az ország és a királyi egységes főhatalom megőrzése érdekében a kor „jogászaik” úgy tekintették, hogy a király országgal (*regnum*), az ifjabb király pedig kormányzattal (*regimen*) rendelkezett. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy István célja nem a területi, hanem a főhatalom megosztása volt. A két uralkodó között kialakult rendkívüli hatalmi helyzettel, tehát a hatalommegosztással együtt járt a saját jogon történő bírászkodás, ami létjogosultságot adott e különös bíróság létrehozásának. Az első közös bíróság okleveles emlékek alapján a Margit-szigeten működött a két uralkodó elnöklete alatt és az általuk delegált három-három magas rangú bíróból tevődött össze. Az 1266-ban már ténylegesen is *generale iudicium*-nak nevezett szerv az írásos emlékek szerint 1266. november 1-ig működött. E különös törvényszék azon ügyeket volt hivatott tárgyalni, amikben a király hatalma alá tartozók az ifjabb király hatalma alatt állókat perelték, vagy éppen

¹⁸⁸ DEGRÉ ALAJOS: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: (Mezey Barna szerk.): Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok (Millenniumi magyar történelem). Osiris Kiadó, Budapest 2004. 88. p.

fordítva.¹⁸⁹ Ezeknek a bíróságoknak a működésével kapcsolatban történt meg először az is, hogy előre meghatározták a törvényszékek tartásának alkalmait három ünnepnap megadásával. A későbbiekben a személyesen eljáró király által hozott ítéletekről kiadott oklevelekben viszont már többnyire csak azt jegyezték meg, hogy a király báróival együtt ítélezett és nem részletezték a különös fórum működését.¹⁹⁰ Mindez viszont azt jelenti, hogy a késő Árpád-korra már nem csak a király személyes eljárása, valamint a nádor és az országbíró delegált ítélezése követhető nyomon, hanem – hacsak rövid ideig is – egy törvényszék is megkezdte működését.

A királyi tanács ereje és ügyekbe történő hathatós beleszólása az idő előrehaladtával folyamatosan növekedett. ezért I. Károly a koronaeszmével törekedett legitimálni és megerősíteni hatalmát, illetve a hozzá hűeket nevezte ki a legfőbb országos méltóságokra: a nádor és az országbíró a király bizalmasai közül, a körülötte lévő szűk, megbízható rétegből kerültek ki. Ez jól rávilágít a király aktuális politikai törekvéseire, hatalmi céljaira, vagy akár egy jutalmazásra, megerősített lekötelezésre.¹⁹¹ Vagyis a nemességben, kiváltképpen a királyközeli főnemesi családokban az uralkodó hatalmi, politikai eszközt is látott, pontosabban a különböző fontos tisztségekre történő kinevezésükben, gondoljunk csak az ország nagybírójának további szerepköreire, a velük járó tekintélyre és javadalmazásra.

Itt is felmerül I. Zsigmond siklósi fogsága, ami alatt a tanács az uralkodót teljesen mellőzve folytatta működését, mert hatalmát a Szent Koronából eredeztette, legitimálva ezzel döntéseit. Azaz a főhatalommal – így a bírói hatalommal – élés már nem kizárólag királyi privilégiumnak számított. Nem sokkal később a nemesek és bárók kapcsán egy korlátozó intézkedés született, ami akár a modern igazságszolgáltatási elvek előfutárának is tekinthető: Zsigmond 1421-ben kimondta, hogy bármely ispán vagy alispán, ha peres ügye van, abban nem járhat el, hanem a királyi udvar valamely bírósága elé kell hoznia ügyét. A király ezzel a rendelkezéssel nem csak a bírói hatáskör bizonyos szűkítését érte el, hanem kvázi a mai bírói elfoglaltság jelentésének intézményét vetítette előre.

¹⁸⁹ BÉLI GÁBOR: *Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között*. Jogtörténeti Szemle 2013. 1. sz. 3-4., 6. p.

¹⁹⁰ BÉLI 2013, 6-8. p.

¹⁹¹ BÉLI GÁBOR: *A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2011, 65. p.; GERICs 1966, 285. p.

A középkori bírói fórumokat tekintve látható, hogy a delegált bírók által uralt színterek mellett a király mindig fenntartott egy önálló bírói fórumot is, ahol személyes járt el, többnyire olyan ügyek kapcsán, amik közvetlenül érintették uralma rendjének fennállását (fő- és jószágvesztéssel járó büntettek ítélese). E mellett delegált bírói: a nádor (aki 1342 után is megőrzi az udvaron belüli különállását), az országbíró, a kancellár, a személynök és ezek helyetteseinek bírói fórumai olyan jelentős hatást gyakoroltak az ország bírászkodására, hogy belőlük alakult ki a 15. század második felére a királyi tábla, mint állandó bírói fórum. Természetesen a folyamatban hathatós része volt az Anjou központosító törekvéseknek is. Vagyis a király tényleges személyes jelenléte az ügyek sokasodásával és a delegált bírók hatásköreinek tágulásával folyamatosan szorult vissza és a 16. századra a tényleges bírászkodást a király átengedi a bíróságoknak, de azok változatlanul az ő nevében jártak el.

Szintén még az e fejezetben említett fehérvári országos gyűlésekkel kapcsolatban meg kell említeni, hogy a gyűlések nem csak panasznapp jelleggel működtek, hanem esetenként törvényező gyűléseket is összehívott a király, amikor is lehetősége volt az egész ország kül- és belpolitikáját érintő ügyeknek a megtárgyalására, természetesen azzal, hogy mindenkor az ő döntése érvényesült, a királyi tanácsnak és más nemeseknek a hozzászólásait az uralkodó csak akkora mértékben vette figyelembe, ahogyan azt ő óhajtotta. A 13. század végétől a királyi birtokok eladományozásával, ezzel együtt a királyi hatalom gyengülésével, a bárók megerősödésével párhuzamosan az országos gyűléseken a rendeknek egyre nagyobb beleszólásuk volt az ország dolgaiba, végül pedig majd a leendő rendi gyűléseken tudták ténylegesen befolyásolni a törvényalkotást, a törvényalkotói hatalmat.¹⁹² Az Árpád-korban két országos gyűlést, az 1290. és 1298. éveket emeli ki a szakirodalom, mint fontosabb törvényalkotó gyűlések, ahol a főpapság és a nemesség már beleszólással rendelkeztek, tehát a gyűlések már magukban hordozták a rendi gyűlésre jellemző elemeket, de ténylegesen még nem voltak rendi országgyűlésnek nevezhetőek. Formálisan és szervezeten is rendi országgyűlésnek I. Lajos 1351-ben összehívott novemberi gyűlése tekinthető,¹⁹³ már csak azért is, mert az 1351-es Bulla kimondta az egységes nemességet és annak egységes szabadságát.¹⁹⁴ I. Zsigmond és I. Mátyás idején a képviseleti alapon szerveződő országos rendi gyűlés már az ország összes nemesét, azok képviseletét, így egyben beleszólását is magában foglalta, a

¹⁹² EMBER GYÖZÖ: *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig*. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest 1946. 24-25. p.

¹⁹³ BÉLI 2017B, 130-131. p.

¹⁹⁴ BÓNIS 2003, 142. p.

közügyeket valós országgyűlésen tárgyalta meg a király és a nemesség egyeteme, azaz a törvényhozói hatalmon osztoztak egymással, megvalósult a rendi dualizmus.¹⁹⁵ Ezt Werbőczy a *(2.1.4-es fejezetben ismertetett)* Szent Korona-tannal tovább fokozta és kimondta, hogy a nemesség egyeteme formális hatalmi tényező, akik saját érdekeiket képviselik az országgyűlésben és e tan által Werbőczy megfogalmazta a hatalomból való részesedési igényeiket és jogaikat. 1526-ot követően a Habsburgok a 16-17. században 68 alkalommal hívtak össze országgyűlést, ahol rendi keretek között a nemességnek tényleges, tartalmi szerepe lett a jogalkotásban,¹⁹⁶ amely szerepük egészen az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról szóló 1848. évi 5. törvénycikkig kitartott.

Mindezt azért volt szükséges ilyen röviden tisztázni, hogy a továbbiakban tárgyalt, főleg a 15. század második felétől megszülető, igazságszolgáltatással és bíráskodással kapcsolatos törvénycikkek mögött látható legyen nem csak a királyi akarat, hanem a nemesség szándéka is. Hiszen a bírósági szervezet, az ítélkezés, majd később a bírói hatalom az uralkodó személyétől és koronájától történő szervezeti szétválása, később pedig függetlenedése végső soron a király és a nemesség közötti törvényhozói hatalom megosztásának is volt köszönhető.

¹⁹⁵ BÓNIS 2003, 375. p.

¹⁹⁶ FAZEKAS ISTVÁN – GEBEI SÁNDOR – PÁLOSFALVI TAMÁS: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban.* Országház Könyvkiadó, Budapest 2020. 183. p.

4. ORSZÁGOS MÉLTÓSÁGOK BÍRÁSKODÁSA A KIRÁLYI UDVARBAN 1526-IG

„Bármennyire is áll az a tény, hogy a királyság megalakulásával a nemzet a birói hatalmat a királyra ruházta, s ezen hatalom gyakorlatának organumai a király elhatározásának eredményei, mégsem törölhető ki jogfejlődésünkből az 1486. 68. és 1492. 42. t.-cikk, mely megállapítja, hogy a nádor, országbíró, kancellár és személynök az ország rendes bírái.”¹⁹⁷

4.1. A nádor központi bíraskodása

4.1.1. A nádor központi bíraskodásának első időszaka

A 11. században a birói hatalom kizárólagosan a teljehatalmú királyt illette. Amikor még a király saját személyében ítélkezett az eléje tárt peres ügyekben, akkor királyi kúriájában (*curia regis*) járt el. Ebből alakultak ki később a további bíróságok. Az ügyek intézése szükségképpen magukkal hozták a királyi udvar szervezését, ami a királyi udvar ispánjára, a nádorispánra hárult,¹⁹⁸ akit a király birói teendőik elvégzésével is megbízott, erre pedig a királyi pecsét jogosította fel, aminek őrizését az uralkodó rá bízta. A nádor birói működése eleinte a királyi udvarra korlátozódott, a király jelenlétére (*praesentia regia*), Szent László korától viszont a királyi udvar tényleges birói szervezettel is rendelkezett, ahol a király helyett immár a nádor ítelt, vagyis királyi megbízás alapján a nemesek ügyeiben is eljárhatott, az uralkodó csak a fontosabb ügyeket tartotta meg magának.¹⁹⁹ A nádor emellett megmaradt a királyi udvar ispánjának, így az udvarhoz tartozó népek felett rendelkezett birói hatalommal.

II. Géza idejében már – vélhetően az ügyek megsokasodása miatt – megjelent a kiküldött bírák intézménye. Az uralkodó rendszerint nádorát küldte vidékre ítélkezni, aki a király meghatalmazása alapján, annak nevében, helyett járt el, valamint hozta meg ítéletét.²⁰⁰ Szent László III. dekrétumának 3. és Kálmán király I. dekrétumának 37. fejezetei kimondják,²⁰¹ hogy amikor a nádor az udvart elhagyta, a királyi pecsétet nem vihette magával, innentől kezdve már „csak” saját jogán ítélkezhetett, kizárólag az udvarnokok felett, kivéve, ha a nemesek peres ügyeiket önként vitték a nádor színe elé, valamint választott bíróként tekintettek rá.²⁰² „*Azt is akarjuk, hogy ha olykor a nádorispán hazamegy, a király és az udvar pecsétjét hagyja annál, aki helyetteseképpen ott marad, hogy miképpen a királynak egy udvara van, úgy pecsétje is egy legyen. Ameddig pedig eme [nádor]ispán otthon marad, pecsétjét senkire se küldje, csupán*

¹⁹⁷ VINKLER II. 1927, 5. p.

¹⁹⁸ TIMON 1904, 183. p.

¹⁹⁹ BÉLI 1995, 92. p.; CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995, 120. p.

²⁰⁰ TIMON 1918, 172-174. p.

²⁰¹ BÉLI 2011, 53. p.

²⁰² TIMON 1918, 173-174. p.

azokra, akiket udvarnokoknak mondanak, és akik önként, saját akaratukból mennek hozzá, azok felett legyen neki szabad ítélni.”²⁰³ A nádor távolléte esetén a királyi pecsétet az udvarbíróra (*comes curialis*) bízta, aki a XII. századtól a *comes curiae regiae*, azaz az országbírói címet viselte. A tisztséget először 1138-ban említik egy dokumentumban a nádori tisztséggel, ettől az időponttól kezdve kétségtelenül elkülönül és megkülönböztetendő az országbíró, vagyis már nem, mint a nádor helyettese, hanem mint önálló nagybíró funkcionál.²⁰⁴ Később, mikor a nádor már saját jogán vidéken bíraskodott, az országbíró teljesen átvette a királyi kúriát, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, állandó helyettese lett.²⁰⁵

III. Béla uralkodásától a nádor mindinkább a vidéki, saját kúriájában eljáró bíró szerepét töltötte be,²⁰⁶ így a hatalma vidéken is felértékelődött, a nemesek a nádor bírói fennhatóságát is elfogadták magukra nézve, míg helyettese, az alnádor Pesten maradt és saját ítélőmesterrel, valamint jegyzővel rendelkezett.²⁰⁷ Az Aranybulla 8. cikke értelmében a nádor immár minden országlakó felett ítélezhetett, kivéve a már említett nemesi fő- és jószágvesztési ügyeket.²⁰⁸ II. András 1231. évi dekrétumának 9. cikke pedig kiemelte a nádor joghatósága alól az egyházi személyeket, egyházhoz köthető ügyeket. Viszont mindkét rendelkezés felruházta a nádort a király bírói helyettesítésének jogával a fehérvári törvényt napokra nézve.²⁰⁹

E rendelkezések következtében a nádor bírói tevékenysége a 13. században vidékre tevődött át,²¹⁰ a 14. században pedig rendszeressé váltak a nádor bírói, megyék számára tartott köztörvényszékei.²¹¹ Vagyis a nádor bírói hatalma megerősödött, annak mindösszesen két

²⁰³ Szent László harmadiknak tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról. Ld.: MEZEY 2000, 100. p.

²⁰⁴ BERTÉNYI 1976, 52. p.

²⁰⁵ TIMON 1918, 179. p.

²⁰⁶ PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Első kötet.* Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest 1899. 331. p.

²⁰⁷ SZÜCS 2002, 141. p.

²⁰⁸ Az említett, fő- és jószágvesztéssel kapcsolatos ügyekben is ugyan eljárhatott a nádor, de a király tudta nélkül azokat nem fejezhette be. Ld.: NYERS LAJOS: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307-1386).* Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét 1934. 13. p.

²⁰⁹ NYERS 1934, 4. p.

²¹⁰ BÉLI 2011, 53. p.; TIMON 1904, 186 p.

²¹¹ Egyértelmű, hogy a vidéki bíraskodás feje a nádor volt. A 13. századi források alapján megállapítható, hogy a nádor saját jogon bíraskodott, a felek között – akik szabad akaratukból fordultak a nádorhoz – pedig fellelhető mind egyházi, mind világi személy, rangban a szolgálótól, egészen az úri nemzetségekig. Akik pedig eleve a nádor bírói joghatósága alá tartoztak, ha valakit perbe hívtak, köteles volt az alperes is a nádor színe elé járulni. A nádor továbbá vidéken a király különös jogállású népei felett is bíraskodott, mint például a II. kun törvényt követően a kunok főbírája (1279: 11. tc.) is lett. Ugyanakkor az uralkodó a nádor saját kúriájára is behatással rendelkezett, vagyis sosem történt teljes függetlenedés az uralkodó bírói hatalmától. A 14. század első felétől kikristályosodik, hogy a nádor a „király személye helyett küldött különös bíró”, illetve a „király által küldött különös bíró öt megyében” delegálások alapján járt el és tartott közgyűléseket az érintett megyék alispánjaival, szolgabíráival és

korlátja volt: a fő- és jószágvesztési ügyek tárgyalása a saját kúriájában, valamint, hogy vidéken a 14. századtól nem állíthatott maga helyett helyettes bírakat.²¹²

4.1.2. A nádor központi bíráskodásának második időszaka

Ami az Anjou-kor bírósági szervezetrendszerét illeti, meg kell jegyezni, hogy III. András uralkodását követően a vidéki bíróságok, különösen a megyésispán és a rendszerint négy megyei nemes alkotta törvényszékek szerepe és súlya erőteljesen megnövekedett a 14. század első két évtizedében, ami a király bírói hatalmának kúrián kívüli gyengülését eredményezte. Ezt leginkább a megyésispánok saját jogon, nemes bírótársaikkal tartott bírói közgyűléseinek feltűnése jelezte.²¹³ A királyi tekintély megszilárdítása érdekében még I. Károly intézkedésének köszönhetően 1342-ben megszűnt a nádor saját kúriájában folyó bíráskodása,²¹⁴ és méltóságánál fogva törvényszékét ezután a királyi udvarban tartotta.²¹⁵ Ugyanakkor Debreceni Dózsa nádorságával a király rendszeressé tette a nádori köztörvényszékeket, amit a nádor mindig *ex mandato regis* hirdetett és tartott. A 14. század második felétől a megyésispán is csak királyi parancs alapján hirdethetett bíró közgyűlést megyéje számára. Az 1351. évi dekrétum 23. artikulusának rendelkezése alapján, ami a tudományvételt csak királyi, nádori és országbírói

esküdtjeivel. Esetenként a nádor helyett az ő megbízásából eljáró alnádor ítélt. III. András 1298. évi dekrétumának 8. cikke pedig a négy nemes bírótárs kötelező alkalmazásával garantálta a nádor vidéki törvényes működését: „[...] ha a nádor országunkban igazságszolgáltatásra indul, minden megyében tartozzék négy kiküldött bíró a megyésispánnal együtt menni és ítélni, [...] ha a nádor helytelenül próbálna eljárni, a négy ember ispánjával együtt tiltsa meg, és jelentse a királynak”. Tovább fokozva a nádori tisztség jelentőségét, az Aranybulla 31. cikke egyfajta „alkotmánybíróvá” kívánta előléptetni a nádort, ugyanis rábízta a szerviensi szabadságok betartatását is. A 14. századtól rendszeressé váltak a nádor bírói köztörvényszékai, az első eset 1312 tavaszán történt, amit I. Károly 1312. május 9-ével keltezett oklevele igazol és örökít meg. Vagyis a nádor bírói hatalma megerősödött, annak mindösszesen két korlátja volt: a fő- és jószágvesztési ügyek tárgyalása a saját kúriájában, valamint, hogy vidéken nem állíthatott maga helyett helyettes bírakat. Ld.: BÉLI 2011, 53. p.; BÉLI 2011, 58-59. p.; BÉLI 2017E, 94. p.; BÉLI 2011, 65. p.; BÉLI 2017A, 256. p.; BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 13. p.; BÉLI 2008, 153. p.; TIMON 1918, 175. p.

²¹² TIMON 1918, 175. p.

²¹³ HOLUB 1929, 201-205. p., BÉLI 2008, 163. p.

²¹⁴ Az értekezés kizárólag a központi bíróságok jogfejlődését mutatja, be, ezért a nádor királyi udvaron belüli bíráskodásának bemutatására törekszik, így a vidéki törvényszékek és a gonosztevők felett ítéelő köztörvényszékek bemutatásától eltekint, azt viszont mégiscsak fontos tisztázni, hogy a nádornak két bíráskodási központja is volt: az egyik Budán, a királyi udvarban, a másik pedig Vizsolyban. Utóbbinak az a magyarázata, hogy I. Károly alatt a Drugethek egymást követve viselték a nádorságot. Adományaik révén családi központjuk pedig Vizsoly volt, így kézenfekvő megoldásként kínálkozott, hogy törvényszéküket ott működtessék. Budán egyébként általában nem maga a nádor, hanem egy helyettese ítélt. Drugeth Vilmos nádornak még volt önálló vidéki kúriája (1333-42). Drugeth Vilmos halála Piti Ferenc szerint ugyanakkor későbbre, 1342. szeptember 15-20. közé tehető, mert ez év szeptember 15-én a szepesi káptalan még jelentést tesz Vilmosnak, szeptember 20-án viszont ugyanez a káptalan már néhaiként aposztrofálja. Szepes megyének pedig Vilmos egyben az ispánja is volt, így vélhetően a kor lehetőségeihez képest a megyei káptalanhoz viszonylag gyorsan jutottak el a hírek, így a nádor halálhíre is. Vizsolyban egyébként többnyire az alnádor ítélt, még a nádor Budán végezte egyéb feladatait. Az alnádori oklevelek alapján a vizsolyi vidéki nádori törvényszéken utoljára 1340. október 20-án adtak ki oklevelet, de további írásos kiadványok alapján a működés valamikor 1341. február 28. és 1342. augusztus 29. között szűnt meg, talán Drugeth Vilmos halálával. Ezt követően I. Lajos sem élesztette újra a vizsolyi központot. Ld.: NYERS 1934, 9-12. p.; PITI FERENC: *Az 1342. évi nádorváltás*. Századok 2006. 1. sz. 436. p.

²¹⁵ HAJNIK 1899, 66. p.

parancslevél alapján tette lehetővé, a megyei törvényszékek működését csak a kisebb perekre korlátozta, ami oda vezette, hogy ezek a bíróságok birtokügyekben elvesztették korábban gyakorolt joghatóságukat.

1342-ben tehát a nádor vidéki kúriája is megszűnt, a királyi székhelyen ülésző nádori bíróság azonban továbbra is megmaradt, sőt tovább fejlődött, állapította meg BERTÉNYI IVÁN.²¹⁶ Ezzel szemben ENGEL PÁL kis különbséggel azt a feltételezte, hogy 1342-ben még I. Károly egyesítette a budai és a vizsolyi nádori törvényszékeket és Visegrádot jelölte ki helyszínéül,²¹⁷ valamint fia I. Lajos megtiltotta, hogy az ispánok megyei birtokperekben eljárjanak; innentől kezdődően csak az ország nagybírái hozhattak efféle perekben ítéleteket. Emiatt az ispáni közgyűléseknek is hamarosan leáldozott, hatáskörüket a nádor vette át, akinek már 1342 óta feladatai közé tartozott, hogy a megyéket végig járja és ott közgyűléseket tartson. Vagyis a nádor bírói működésének jelentősége még tovább erősödött, amit az is jelez, hogy felvette a *regni Hungariae palatinus* címet is.²¹⁸

Ezzel szemben SZÖCS TIBOR azt az álláspontot képviseli, hogy az egységes nádori kúria Visegrádra költöztetése nem az Anjou uralkodókhöz köthető, hanem sokkal inkább Drugeth Vilmos tudatos döntésének tudható be. 1339-ben Drugeth Vilmos nádor Izsep mestert nevezte ki vizsolyi albírájának, aki leveleiben utalt arra, hogy mindenkor a ráruházott nádori hatáskörnél fogva járt el. Ugyanakkor 1339 novemberétől az erre való hivatkozás sorra elmaradt, úgy tűnt, saját hatalmánál fogva járt el a hozzá utalt ügyekben, mégpedig abban az időszakban, amikor a nádor huzamosabb időre elhagyta Vizsolyt, és csak 1341 nyarán tért vissza, hosszabb visegrádi tartózkodást követően. Sőt, 1341-től az összes tartományi ügyet ő intézte Visegrádról, valamint 1340-ben a budai kúriát Nagymarosra – a Duna Visegráddal szemközti oldalára – helyezte át. Tehát SZÖCS véleménye szerint a nádor vidéki kúriáinak megszüntetése és Visegrádra történő központosítása nem I. Lajos 1342-es reformjának volt köszönhető, hanem azt Drugeth Vilmos nádor már tudatosan tervezte, és valósította meg, voltaképpen 1338-1342 között.²¹⁹

²¹⁶ BERTÉNYI IVÁN: *A magyar királyi udvar tisztségviselői a középkorban*. Rubicon 1996. 1-2. sz. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_kiralyi_udvar_tisztsegviseloi_a_kozepkorban (Letöltve: 2020. 02. 11.)

²¹⁷ ENGEL 2001, 164. p.

²¹⁸ ENGEL 2001, 154-155. p.

²¹⁹ SZÖCS TIBOR: *A nádori intézmény korai története 1000-1342*. MTA, Budapest 2014. 116.,121.,124-126.,142. p.

Míg Szent László idején az udvarszervező tevékenységre esett a hangsúly, a nádor tekintélyének folyamatos növekedése mellett (pecsétörzés és választottbíráskodás), addig az Anjouknak mindig is erős központosító törekvések voltak, nem véletlenül. A hivatalsszervezés mellett a központosítás I. Lajosnak kellő rálátást biztosított az udvarra, valamint ezzel a konstrukcióval tulajdonképpen ki is jelölte a nádor helyét az országos méltóságok között. A nádor ekkortól kezdve az udvarból vezette a vidék bíráskodását, ezt követően önálló jellegű vidéki bíráskodása megszűnt,²²⁰ a nádori megyei közgyűléseit már csak királyi rendelés esetén tartották meg, egyre ritkábban; ez a királyi kúria bíróságainak hatáskör-kiterjedésére volt visszavezethető. A 15. századtól a megyei közgyűléseket felváltották a kikiáltott gyűlések (*proclamatae congregationes*), amik a hatalmaskodási ügyeket vizsgálták ki.²²¹ Itt kell megemlíteni a nádor személyes, különös jelenléti bíráskodását is, a *praesentia specialis personalis*-t. 1332-ből, 1336-ból, 37-ből és 39-ből állnak rendelkezésünkre okleveles források, amik szerint a nádor ezeket az ügyeket kiveszi a vidéki alispáni bíráskodás alól és a maga joghatósága alá rendeli. Ez a bíráskodás csak nevében hasonlít a király személyes jelenléti bíróságára, mert még az utóbbi állandó fórum, addig az utóbbi csak *ad hoc* jellegű volt.²²²

A zűrzavar Luxemburgi Zsigmond idején ért véget az igazságszolgáltatás 1435-ös reformjával. I. Lajos intézkedése révén a központi bíróságok a kúriában működtek, kezdetben Visegrádon, aztán Budán, a központosítás tehát eleve adott volt, viszont 1405-re a megyei törvényszék az úriszék kötelező fellebbviteli fórumává vált, a reform pedig megerősítette a megyék 1397-es felhatalmazását: az alispánt és a szolgabírókat ez időtől az ország rendes bírái között tartották számon, így a megyei bíráskodás súlya megerősödött.²²³ Vagyis a nádor bíráskodása véglegesen is a központba, a királyi kúriába tevődött vissza. Zsigmond uralkodásának egyik sajátossága, hogy újfent módosult az uralkodói bíráskodás: a király nem csak udvari kúriájában ítélkezett, hanem azon kívül is, ahol épp tartózkodott. A rendek pedig a 15. század derekától arra törekedtek, hogy befolyásolhassák a nádorválasztást (1439:2. tc.), így a királyi tanácsnak – amely a gyakorlatban eddig is megtárgyalta a kinevezést – ezután a törvény is beleszólási jogot biztosított. 1447-ben, Hunyadi kormányzósága – V. László kiskorúsága – idején az országgyűlés választott nádort.²²⁴ A nádori tisztség fontosságát tovább fokozta, hogy a 15.

²²⁰ NYERS 1934, 8. p.

²²¹ BÉLI 2017D, 23. p.

²²² NYERS 1934, 19-20. p.

²²³ ENGEL 2001, 187-189. p.

²²⁴ BERTÉNYI 1996, (2020. 02. 11.).

század második felében a királyi kúria bíróságaiból kialakult a Királyi Tábla, aminek az élén – az országbíróval és a személynökkel egyetemben – a nádor állt.²²⁵

4.1.3. A nádor bírói hatalma az úgynevezett nádori cikkek alapján

I. Mátyás idején új korszak kezdődött, a nádor tisztsége méginkább felértékelődött. A nádor jogkörét I. Mátyás által 1485 decemberében összehívott országgyűlés tovább szélesítette: az ún. „nádori cikkek” értelmében a nádor lett az ország legfőbb bírója:²²⁶ „*Kilencedszer: A nádor hivatalánál fogva köteles bármely országglakót a panaszlók kérésére akár birtokjogok, akár hatalmaskodások tárgyában törvénybe idézni. És ebben az esetben akkora hatalma, joghatósága és méltósága van, amelynél nagyobb, de még csak ahhoz hasonló is a királyi méltóság kivételével egyáltalán semmi igazságszolgáltatónak nincsen. [...]*”.²²⁷ A nádori cikkek értelmében a nádor rendelkezett a korábbi kormányzói jogkörökkel, a király kiskorúsága esetén képviseleti és gyámi teendőket ő látja el, királyi jogokat gyakorol, a Hunyadi János kormányzósága alatt is ismerős adományozási jogkörrel is rendelkezik, egészen 32 jobbágytelek mértékig. (Utóbbi méretbeli megszüntetést természetesen senki sem tartotta be ténylegesen.) Királyválasztás esetén a nádor feladata lett összehívni az országgyűlést és leadni az első szavazatot – ennél a pontnál felmerül a gyanú, hogy I. Mátyás így szerette volna trónra ültetni törvénytelen fiát, Corvin Jánost.

„[...] Az ország más bírái ugyanis régi szabálynál és megállapodásnál fogva csakis hatalmaskodások és nem birtokjogok dolgában rendelhetek el idézéseket vagy perbehívásokat és hozhatnak ítéleteket. Ezután meg azoknak, akiket a nádor előtt marasztalnak el a törvény útján bírságokban vagy más törvénykezési tervekben, az ilyen terheket a királyi felség nem annyira a maga rendes, mint inkább korlátlan hatalmánál és méltóságánál fogva engedheti el, mindazonáltal ezt nem kell megtennie, mert a nádor ezekről a bírságokról mindenkor saját akarata szerint rendelkezhet. Ellenben másoknak, akiket a többi bírák előtt marasztalnak el, a királyi felség e terheket rendes hatalmánál fogva mindenkor szabadon és egyenesen elengedheti.”²²⁸ A nádori cikkek további pontjaiban látható az ország más bíráira vonatkozó megkötés, miszerint ők nem járhatnak el birtokjogi vitákban, ráadásul míg a nádor az általa ítélt ügyek kapcsán maga rendelkezhet a bírságról, vagyis nagy anyagi haszna származhat belőle,

²²⁵ LACZLAVIK GYÖRGY: *A központi bírászkodás szervezetének vázlatja a Magyar Királyságban a 16. század első felében.* Jogtörténeti Szemle 2015. 2. sz. 16. p.; BÉLI 1995, 95. p.

²²⁶ BÉLI 2017E, 94-95. p.; Természetesen a rendelkezés mögött I. Mátyás nem titkolt politikai szándéka húzódott meg: trónra ültetni törvénytelen fiát, Corvin Jánost.

²²⁷ I. Mátyás dekrétuma – Az ún. nádori cikkek. 9. A nádor bírói méltóságáról. Ld.: MEZEY 2000, 103-104. p.

²²⁸ I. Mátyás dekrétuma – Az ún. nádori cikkek. 9. A nádor bírói méltóságáról. Ld.: MEZEY 2000, 104. p.

addig a többi bíró esetén a király kikötötte, hogy ő maga ténylegesen is beleszólhat a bírság ügyébe, azt akár el is engedheti, míg a nádornál ugyan hatalma lenne rá, de nem teszi meg.²²⁹

Először is le kell szögezni, hogy a nádori cikkek több szempontból vitatottak. A szerzők többsége 1485 végére datálja, de BÓNIS GYÖRGY szerint a nádori cikkek tárgyalására összehívott országgyűlés csak 1486 elején történhetett, ráadásul a javaslat nem is emelkedett törvényerőre. ENGEL PÁL szintén az 1486-os keletkezést tartja fenn. Még aggályosabb, hogy a források egyáltalán nem is említik a nádori cikkek országgyűlési napirendre vételét, sőt, maga az eredeti dokumentum sem került elő ebből a vélt időszakból, először a Négyeskönyv közjogi megoldásai között találkozhatunk vele.²³⁰ Kérdéses tehát, hogy valóban hívtak-e össze országgyűlést a nádori cikkek megszavazására. Annyi ugyanis bizonyos, hogy sehol sem esik szó dekrétum alkotásról, ANTONIO BONFINI, aki végig követte I. Mátyás életét, sem ír róla egy szót sem. Csupán a Hármaskönyv a reformjakor (a kiegészítést négy könyvbe szerkesztették, innen ered az operátum Négyeskönyv neve), kibővült egy új articulussal a nádor jogállásáról. Ide kerültek be azok a rendszabások is, amiket ma nádori cikkeknek nevezünk, ami alapvetően rendi érdekeket jelenít meg, kiterjeszti többek között a nádor bírói jogkörét, valamint a király távolléte esetére helytartónak is kijelöli, ami tulajdonképpen egy hatalmi, kormányzati jogállás.²³¹

4.1.4. A nádor bírói hatalma a Négyeskönyv és egy 1573-as interpolált változat alapján

A nádori cikkek eredeti példánya mindaddig nem látott napvilágot. Az első leírások egyike a Négyeskönyv III. rész VIII. címében található, amit némi változtatással a későbbi interpolált változatok is megtartottak.²³² ILLÉS JÓZSEF is megjegyzi, hogy az Aranybullával egyetemben a nádori cikkeket elsőként a Négyeskönyv említi, azt a Hármaskönyv, Werbőczy nem tárgyalja.²³³ ILLÉS kiemeli, hogy az általa vizsgált, az eredetihez legközelebb álló Négyeskönyv interpolációhoz képest (ami valamivel 1556 után keletkezett és jelen tudásunk szerint a legközelebbi képet adja az eredetiről) a Habsburg uralkodói nyomásra eltorzított 1783-as Hevenesi codex (valójában 1695 és 1712 közé tehető a keletkezése²³⁴) a nádori cikkekben

²²⁹ NYERS 1934, 17. p.: A nádort a perérték / birtok 2/3-a illette meg.

²³⁰ BÉLI GÁBOR: *I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma*. In: (Peres Zsuzsanna, Révész T. Mihály szerk.): *I. Mátyás és az igazságszolgáltatás: Az Országos Bírósági Hivatal tudományos konferenciája*. Országos Bírósági Hivatal, Dürer Nyomda Kft., Budapest 2019. 46-47. p.

²³¹ BÉLI 2019, 46-47. p.

²³² BÉLI 2019, 47. p.

²³³ ILLÉS JÓZSEF: *A Quadripartitum közjogi interpolatiói*. In: *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből* IV. 2. MTA, Budapest, 1931. 24. p.

²³⁴ ILLÉS 1931, 8. p.

kihagyja a VII. és VIII. cikkelyeket, amik burkoltan a nádori bírászkodás visszaszorítását jelentette, ugyanis a VII. cikkely kimondta, hogy „*ha a király hanyagságból nem hallgatná ki a követeket, ezt a hibát a nádornak kell helyreigazítani*”; a VIII. cikkely értelmében pedig „*ha a király igazságtalanul adományoz birtokot, a panaszosok a nádorhoz forduljanak*”. E két cikkely elhagyásával tehát a nádor nem írhatta felül a Habsburg uralkodók döntéseit.²³⁵

Egyébiránt ILLÉS hat kéziratot és az 1798-as nyomtatott, Novoszel-féle Quadripartitumot, annak is a közjogi részeit – ami leginkább interpolált – hasonlította össze. Megállapította, hogy az általa a bécsi National Bibliothek-ben talált 8465. (Jur. Civ. 73.) ch. XVI. 393. folio jelölésű kézirati kódex szinte megegyezik a legkorábról ismert, a Nemzeti Múzeumban őrzött, 1556 környékéről származó, az eredetihez legközelebb álló interpolációval (512. fol. lat.). Szintén a Nemzeti Múzeumban talált 1765. fol. lat. jelzésű kézitról elmondható, hogy a Bécsben fellelhetőnek (8465.) pontos mása. Ugyanez igaz a múzeumban fellelt 895. quart. lat. jelzésű kéziratra is. E változatok megőrizték többek közt a nádori cikkek eredeti változatát, azaz a VII. és VIII. cikkelyeket. A későbbi változatokon, mint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyetemi Könyvtár kéziratárában talált példányon (Hevenesii Collectio XIX., valamikor 1695 és 1712 között keletkezhetett), a Nemzeti Múzeumban talált 525. fol. lat. jelzésű példányon, valamint az 1798-as Novoszel-féle nyomtatott interpolációkon nyomot hagyott a Habsburg befolyás és uralkodói akarat: ezek nem tartalmazták az említett cikkelyeket, ahogy a nemzeti királyválasztói jog helyett is örökösödési jogot emlegetnek.²³⁶

Akad egy nemrég előkerült Négyeskönyv interpoláció is, aminek másolatát megvizsgálva BÉLI GÁBOR arra a következtetésre jutott, hogy annak készítője a jogkönyv egy 1573-ban elkészült interpolációját másolta le. Ez lehetett a Négyeskönyv megmentésére és uralkodó általi szentesítésére tett utolsó kísérlet. A másolat valamikor a 17. század legvégén vagy a 18. század elején készülhetett, egyazon kéztől. Az NK. Iv. 1573-as jelzéssel ellátott példányban a nádori cikkekből (III. 8.) szintén kihagyja a VII. és VIII. cikkelyeket, ellentétben A 8465-ös jelzésű bécsi, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban fellelhető 512. fol. lat., 1765. fol. lat. és 895. quart. lat. jelzésű példányokkal, amiket az eredeti Négyeskönyvről másolhattak.²³⁷ Sőt, a keretszöveggel együtt viszonylag sok módosításon esett át a III. rész 8. cím, még a cikkelyek

²³⁵ ILLÉS 1931, 14., 27-28. p.

²³⁶ ILLÉS 1931, 2., 5-8., 10. p.

²³⁷ BÉLI GÁBOR: *A Quadripartitum közjogi megoldásai*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia*. ELTE, Budapest, 2018. 15., 20-21. p.

számozása is abbamarad a 6. cikkelyt követően és csak utalószavak jelzik az egyes bekezdések elején, hogy újabb „pont” kezdődött. Elmondható, hogy ez a cím az egész szövegre nézve, teljes mértékben interpolált.²³⁸

NK. Iv. 1573.²³⁹

III. rész
Magyarország nádorának méltóságáról
VIII. cím

[...]

Harmadszor, ha megesnék (mint az előbb megjegyeztük), hogy megszakadna a királyi mag, az idő alatt, amíg az új királyt megválasztják, vagy akkor is, mint említettük, ha az örökös gyermekkorban maradna hátra gyám nélkül, akit atyja nem jelölt ki számára, annak gyámja méltóságánál fogva mindig csak a nádor lehessen, az országnak és az örökösnek az ügyei és szüksége végett, országgyűlések, ha kell bármilyenek tartását és hirdetését kezdeményezhesse, akinek, mint említettük, az országglakók engedelmeskedni és szót fogadni tartoznak és kötelesek.

Eredeti

III. rész
Magyarország nádorának méltóságáról
VIII. cím

[...]

Harmadszor, ha megesnék, hogy megszakadna a királyi mag, az idő alatt, amíg az új királyt megválasztják, vagy akkor is, mint említettük, ha az örökös gyermekkorban maradna hátra, annak gyámja méltóságánál fogva mindig csak a nádor lehessen, az országnak és az örökösnek az ügyei és szüksége végett, országgyűlések, ha kell bármilyenek tartását és hirdetését kezdeményezhesse.

A bevezetés és a II. cikkely még megegyeznek egymással, a III. cikkely viszont már az NK. Iv. 1573-ban az eredetihez képest már nem csak a nádort jelöli meg a kiskorú király egyetlen lehetséges gyámjaként, hanem a gyám jelölését uralkodói jogosítványként tünteti fel. Ha a király nem jelöl ki gyámot, akkor száll a feladat a nádorra, akinek az országglakók engedelmeskedni kötelesek. E különbségtől eltekintve a III. cikkely arra jogosítja fel a nádort, hogy a fontos ügyek intézése érdekében bármikor összehívhat országgyűlést – és az NK. Iv. 1573 még azt is hozzáteszi, hogy „*az országglakók engedelmeskedni és szót fogadni tartoznak és kötelesek*”.²⁴⁰

A IV. cikkely szintén a Habsburg uralkodókat erősíti a nádorral szemben, aki a módosítások értelmében elmozdíthatóvá vált a főkapitányi tisztségből:

Negyedszer, ha valamikor az ország
szüksége szorongatna, és szükséges volna,

Negyedszer, ha valamikor az ország
szüksége szorongatna, és szükséges volna,

²³⁸ BÉLI 2015, 323., 325. p.

²³⁹ Az NK. Iv. 1573. és Eredeti változat jelen tanulmányban idézett cikkelyeit fordította: Béli Gábor. Ld.: BÉLI 2015, 357. p. Melléklet.

²⁴⁰ BÉLI 2015, 323-324. p.

hogya elvart védelme érdekében az országglakók felkeljenek, akkor a nádor legyen vállalt méltóságánál fogva az ország és az országglakók egyetemes és főkapitánya, és vezesse őket, mégis a királyi felség szándéka és döntése szerint, ha netán a nádor bármilyen életkori és betegségbeli erőtlenség miatt a kapitányság eme hivatalának ellátására alkalmatlannak mutatkozna, akkor mindenesetre a királyi felség gondoskodjék másról, aki alkalmasnak látszik.

hogya elvart védelme érdekében az országglakók felkeljenek, akkor a nádor legyen vállalt méltóságánál fogva az ország és az országglakók egyetemes és főkapitánya, és vezesse őket, mégis a királyi felség szándéka és döntése szerint.

Az V. cikkely a nádor bíraskodási jogkörét érinti és szabja szűkebbre: immár villongások, lázadások esetén nem a nádor feladata azt lecsendesíteni, igazságot tenni és büntetni a résztvevő országglakókat, hanem a király jogosult elsődlegesen a helyzet rendezésére, és csak ezután a nádor, mégpedig királyi parancs által.²⁴¹

Ötödször, hogya, ha netán valamikor valami villongások vagy lázadások, vagy más ellentétek támadnának az országglakók körében, akkor először a királyi felség, aztán pedig a felség parancsából méltóságának tekintélyével a nádor gondoskodjék, és csendesítse le, és igazítsa el azokat, és büntesse érdem szerint a bűnösöket, nemkülönbén javítsa ki, és hozza helyre a hibákat, mindezeknek mégis királyi tekintéllyel kell megtörténni.

Ötödször, hogya, ha netán valami villongások vagy lázadások, vagy más ellentétek támadnának az országglakók körében méltóságának tekintélyével a nádor gondoskodjék és csendesítse le és igazítsa el azokat, és büntesse érdem szerint a bűnösöket, nemkülönbén javítsa ki, és hozza helyre a hibákat.

A VI. cikkely változatlan maradt, de az említett VII. és VIII. cikkelyeket teljes mértékben kihagyták az NK. Iv. 1573-as interpolált változatból is:

Hetedszer, hogya, ha valamikor a király felelőtlen vagy hanyag volna, hogya a követeket meghallgassa, vagy válaszoljon nekik, a nádor hivatalból gondoskodjon erről és pótolja hibáját.

Nyolcadszor, ha a királyi felség valamely jószágokat adományoz, és ellentmondók jelentkeznek, és pert indítanak, hogya őfelsége jogellenesen adományozta azokat, a nádornál tegyenek panaszt, és ő tartozzék az efféle panaszokat mielőbb tudatni a királlyal. Ha pedig a király távol lenne, mindazonáltal,

²⁴¹ BÉLI 2015, 338., 345. p.

miután a panaszt meghallgatta, a királyt mielőbb tartozzék értesíteni és hasonlóképpen felhívni, hogy jelöljön meg határnapot és helyet, ahol és amikor a panaszt megvizsgálja, megvitatja és eldönti.

Ezek a rendelkezések úgyszintén a nádor bíraskodási jogát tárgyalták: a VII. cikkely értelmében, ha az uralkodó nem rendezi az elébe hozott vitás ügyeket, akkor a nádor köteles gondoskodni a rendezéséről, a VIII. cikkely pedig arról rendelkezett, hogy ha a király adományozása okán ellentmondók jelentkeznek és azok pert indítanak, akkor nekik a nádornál kellett panaszt tenniük. Tehát a király általi adományozás kapcsán kialakult peres ügyekben a nádornak kellett az eredeti szöveg szerint eljárnia.²⁴² I. Ferdinánd nem véletlenül törölte ezt a passzust, hiszen a Szent Koronára és a királyra visszaháramlott birtokok adták uralkodásának egyik alapját, amit hívei között próbált újraelosztani, és amennyiben ezt a magyar nemesek közül bárki sérelmezte, már nem volt meg a joga arra, hogy az ország nádora előtt adja elő ügyét, annak meghallgatására már csak az uralkodó volt jogosult vagy akit az kijelölt maga helyett. Ugyanakkor az említett cikkelyek közelről sem foghatóak fel a király bíraskodási hatalmának törvény általi korlátozásaként, azokat minden bizonnyal a bécsi királyi tanácsosok értelmezheték félre.²⁴³

Az eredeti IX. cikkely helyett és a továbbiakban is már csak utalószavak jelzik az újabb bekezdések kezdetét:

Hasonlóképpen a nádor, mint első rendes bíró az országban méltóságánál fogva bármely országlakót, akár birtokjogok, akár hatalmaskodások okán a perlekedők kérésére perbe hívhatja, és peres eljárást megtartván, törvényes módokon és határnapokon, a törvényes eljárás szerint azt, amit megítéltek, illő végrehajtásra utasíthat. Mely esetben a nádor régtől fogva azt az előjogot élvezzi, hogy ha valakit a nádor színén jogszerűen bírságokban vagy büntetések más terheiben marasztaltak, az efféle terhek ne a királyi felséget, hanem a nádort illessék szabad rendelkezésére az ország régi szokásjoga által megkövetelten, amik felől a nádor mindig belátása szerint rendelkezhet a hűtlenség bélyegén kívül, aminél a terhek

Kilencedszer a nádor hivatalánál fogva bármely országlakót birtokjogok, akár hatalmaskodások miatt peres felek kérésére perbe hívhasson, és ebben az esetben oly annyira legyen teljhatalma, joghatósága és tekintélye, mit a királyi méltóságon kívül más igazságszolgáltatóknak egyáltalán nincsen, de ne is legyen hasonló. Az ország más bírói ugyanis csak hatalmaskodási ügyekben, és nem birtokjogok ügyeiben rendelhetnek el idézést és perbehívást és hozhatnak ítéletet a régi szabály és meghagyás szerint. Egyébiránt, ha valakit, a nádor színén jogszerűen bírságokban vagy büntetések más terheiben marasztaltak, azoknak az efféle terheket a királyi felség nem annyira rendes, hanem inkább korlátlan hatalmánál és

²⁴² BÉLI 2015, 334. p.

²⁴³ BÉLI 2015, 334-335. p, 345. p.

eltérőképpen csak a királyi felségre szállnak és néznek, mivel bármely bírói terhek vagy bírságok, melyekben valamely perlekedők más rendes bírók színén marasztalódnak, nem a bírót, hanem tisztán a királyi felséget illetik, amikről a királyi felség szokott mindig szabadon és teljességgel rendelkezni, azokat kénye és elhatározása szerint vagy átengedve, vagy magának követelve.

tekintélyénél fogva elengedheti ugyan, erre azonban nem köteles, mivel a nádor bírsági felől saját elhatározás szerint rendelkezhet mindig. Másoknak pedig, akik egyéb bírák előtt marasztalódnak, a királyi felség szabadon és tisztán rendes hatalmánál fogva mindig elengedheti a terheket.

Az eredeti IX. cikkely a nádort oly mértékű bírói hatalommal ruházta fel, „*mit a királyi méltóságon kívül más igazságszolgáltatóknak egyáltalán nincsen, de ne is legyen hasonló*”. Ehhez képest az interpolált változat már nem említi a nádor bírói teljhatalmát, eljárását a törvényes módokhoz és határnapokhoz köti. Így a nádor joghatósága alól kikerültek a hűtlenségi ügyek is, amik felett immár csak a király ítéltetett. Az interpolált változatokból a nádor bírságok felőli önálló rendelkezési joga is eltűnt.²⁴⁴

A X. (a nádor az ország helytartója), XI. (a nádor Kunország bírása), XII. (Dalmácia is nádori bíráskodás alatt áll) cikkelyek tartalmilag teljes mértékben átkerültek az interpolált változatokba, csak a számozásuk maradt el.²⁴⁵

A záró szövegrész szintén számos, lényegi eltérést tartalmaz:

Mindenesetre azt is kinyilvánítva, hogy amikor a királyi sarj gyermekkorú, a királyi felség számára pedig mindig fennáll, hogy vagy végrendeletben, vagy élők közt is királyi sarjának, akit akar, gyámul rendeljen és hagyjon, csak magyar legyen és nem idegen származású, mindazonáltal ha az előbb említett senkit nem hagyott gyámul gyermekkorú sarjának, akkor vitathatatlanul a nádor szokott lenni e királyi sarj gyámja és az ország kormányzója, a kormányzás efféle hivatalának gyakorlására csak egészségre nézve és más körülményeinek mérlegelése után alkalmasnak bizonyult legyen, ugyanis az ország vezetése nemcsak a királyi gyermek tartásában és nevelésében, hanem az országnak az ellenségektől való megvédésében is szokott állni, mely védelemre, ha a nádor kevésbé alkalmas,

Ezek mindenesetre az egykor szerkesztett törvénycikkek e Magyarország nádorának méltóságáról, állásáról és helyzetéről, amiket most is és eztán mindig érvényében kell követni, azt mégis kinyilvánítva, hogy amikor Magyarország királya utód nélkül távozna, vagy pedig az utód gyermekkorú volna, ha az országlakó urak nem a nádort, hanem valaki mást választanának Magyarország mágnásai közül az ország főkormányzójának vagy a királyi gyermekek gyámjának, akkor ezt az országlakók ugyanezek tetszésére tehessék. Ezenkívül, bár a nádor az előbb megjegyzett ügyekben a királyi felség rendes helytartója, mégis azzal a korlátozott joghatósággal, amit neki a király vagy annak halálával az országlakók adtak, miként mindig meg fogja illetni, azt is hozzátéve, mint ismeretes, a bírságok

²⁴⁴ BÉLI 2015, 357. p. (Melléklet: III. rész VIII. cím IX. cikkely)

²⁴⁵ BÉLI 2015, 357. p. (Melléklet: III. rész VIII. cím X., XI., XII. cikkely)

ebben az esetben engedett az országlakóknak, hogy bárkit akarnak, az ország előkelői közül erre a hivatalra közös szavazattal megválasszanak, miként a magyar évkönyvek tanúsítják, hogy ez megesett Hollós Hunyadi Jánossal, ugyanis jobb ekként gondoskodni, mint az országot védelem nélkül veszedelmeknek kitenni és hátrahagyni.

megvitatása és vizsgálata, és bármely magszakadás által a királyi felségtől felkért javak és birtokjogok iránt indított pereknek a végítélete és bevégzése és azok végrehajtása már nem a nádorra, miként egykor szokásos volt, és miként a beillesztett nyolcadik cikk tartalmazza, hanem a királyi udvar bírójának törvényszékére tartozik, és szintén, hogy az ország többi rendes bírójának a hatalmaskodások felől, ahogyan az előbb felvett kilencedik artikulusban megírták, a nádort kivéve, nem is áll teljes törvényes hatalmukban ítélni és intézkedni, hanem birtokjogok és mindennemű más kötelemekben és ügyekben.

Az eredeti verzió záró részének első felében leírják, hogy *„Ezek mindenesetre az egykor szerkesztett törvénycikkek e Magyarország nádorának méltóságáról, állásáról és helyzetéről, amiket most is és eztán mindig érvényben kell követni [...]”* – értelemszerűen e szövegrész elhagyása nélkül nem lett volna lehetőség a szöveg részbeni interpolálására sem. Továbbá ismét felmerül a kiskorú király gyámjának kérdése: az eredeti szöveg értelmében, ha a nemesek nem tartják alkalmasnak e feladatra, valamint a kormányzó teendői ellátására a nádort, akkor szabadon mást választhatnak helyette. Az interpolált szöveg szerint a király jelölheti ki utódja gyámját, s csak jelölés híján száll e tisztség a nádorra, illetve alkalmatlansága esetén arra, akit az országlakók megválasztanak. Az interpolált változat itt véget is ér, míg az eredeti nádori cikkek utolsó mondata még egyszer kitér a nádor bírói jogosítványaira és kötelezettségeire: érdekes, hogy a VIII. cikkellyel ellentétben a királyi adományos birtokok pereiben már nem a nádor az illetékes, hanem a királyi udvar bírójának, az országbírónak törvényszéke. Ez részben azzal magyarázható, hogy ezek az ügyek alapesetben ténylegesen az országbíró általános hatáskörébe tartoztak, de szükség esetén a nádor is eljárhatott. Talán emiatt a részbeni ellentmondás miatt is történetesen, hogy az eredeti változat III. rész VIII. cím zárszavának ismeretében az NK. IV. 1573 készítője, valamint a további interpolációk már egyszerűen kihagyták a VII. és VIII. cikkelyeket.²⁴⁶ Az eredeti szöveg zárszava pedig továbbra is a nádor kizárólagos joghatósága alá helyezte a hatalmaskodási ügyekben való döntéshozatalt.

Összességében a nádori cikkek interpolált változata erősen korlátozta a nádor bíraskodási jogosítványait, nem biztosított számára a királyéhoz hasonló teljhatalmat e téren, a hűtlenségi

²⁴⁶ BÉLI 2015, 335. p.

ügyeket is kizárólagosan az uralkodó jogkörébe utalta át, az országlakók villongásai esetén sem a nádor tett már elsődlegesen igazságot és szabta ki a büntetést, hanem szintén az uralkodó. Teljesen eltörölték a VII. és VIII. cikkelyeket, azaz az uralkodó elé vitt vitás ügyeket a nádor nem rendezhette, még akkor sem, ha azokat az uralkodó figyelmen kívül hagyta, valamint a királyi adományos birtokok peres ügyeiben sem ítéltetett többé a nádor. Viszont a Négyeskönyvet, vagy annak interpolált változatait sohasem szentesítették, így rendelkezései nem léptek hatályba.²⁴⁷

A mohácsi vést követő időszakban, mivel a magyar király, a Habsburg uralkodó nem tartózkodott az országban, helytartói tisztséget hozott létre, amit a nádorsághoz kötött. A helytartó feladatai közé tartozott a király helyettesítése az országban, méghozzá a királyi tanács élén, amit ekkor országtanácsnak is neveztek. Jogait tekintve csak a leginkább a király személyéhez kötött jogokat nem gyakorolhatta, így nem élhetett a kegyelmezés, a birtokadományozás jogával, de egyébként az államkormányzat minden ágában eljárhatott. Az első helytartók mellett még az említett királyi tanács működött, a későbbiekben viszont a két szervezet különvált és a helytartó saját tanáccsal rendelkezett.²⁴⁸

A nádor helytartóként a magyar kormányzati szervek tényleges feje is volt egyben (szervezet-szerűen helytartói tanácsot működtetett). Sőt, az országgyűlés felső táblájának kialakulásával a nádor az országgyűlés és a felsőtábla elnöke is lett egy személyben. A későbbiekben a helytartó tisztsége a nádorétól különvált azzal a meghagyással, hogy ha a nádori méltóság éppen betöltött, akkor a nádor helytartó is egyben, ha a tisztség üres, akkor a nádor bíraskodási ügyeit a helytartója (nádori helynök)²⁴⁹ intézte, rendelkezései tehát csak bíraskodási vonatkozásban voltak érvényesek. A nádor hét bírótárral ítelt, A 17. századtól ezt nevezzük Hétszemélyes Táblának, ez volt a legfőbb fellebbviteli fórum (helytartói tanács). Ha a nádori tisztség betöltött, akkor a Hétszemélyes Tábla élén a nádor állt, a nádori törvényszékkel együtt működött. Ha a

²⁴⁷ Mint az ismeretes, I. Ferdinánd végül ezt az interpolációt sem fogadta el, ezért a Négyeskönyv országgyűlés általi elfogadása, majd uralkodói szentesítése végképp lekerült a napirendről, mivel a szerkesztők jelezték az uralkodónak, hogy a nemzeti királyválaszói jogot nem hajlandóak kihagyni a dokumentumból, hát még a helyére a Habsburgok örökös trónöröklési jogát beiktatni, mert az ilyen mértékű törvénymódosítás végső soron az országgyűlés és az uralkodó közös feladata. I. Ferdinánd pedig tartott attól, hogy a rendekkel még egyezkedni sem lehetséges ebben a kérdésben, így az országgyűlés elé sem terjesztette a módosított törvénykönyvet. Ettől függetlenül a Négyeskönyv továbbra is a szokásjog alapját képezte és magánjogi, valamint perjogi megoldásait egészen a 19. század második feléig alkalmazták.

²⁴⁸ EMBER 1946, 92-93.; 518 p.

²⁴⁹ EMBER ezt a tisztséget nádori helytartóként vagy propalatinus-nak jelöli meg, mint a nádor igazságügyi helytartója és akinek a feladata kizárólagosan a bíraskodásra korlátozódott. Kinevezésüket szintén a királytól kapták. Ld.: EMBER 1946, 518. p.

nádori tisztség betöltetlen maradt, akkor pedig a nádori törvényszék a Hétszemélyes Tábla alárendelt bíróságaként funkcionált, élén a nádori helynökkel. 1723-tól a Hétszemélyes Tábla lett a királyi kúria fellebbviteli bírósága.²⁵⁰

4.2. Az országbíró központi bíráskodása

4.2.1. Udvarispánból országbíró: az önállósulás kezdetei

A nádor távolléte esetén a királyi pecsétet az udvarbíróra (*comes curialis*) bízta,²⁵¹ aki a XII. századtól a *comes curiae regiae*, azaz az országbírói címet viselte és aki egy rövid időre a királyi udvar pénzügyei körüli feladatok intézését is ellátta.²⁵² Ahogyan azt Szent László III. dekrétumának 3. része is rögzíti, a nádornak távolléte esetén A királyi tanács tagjaként kül- és belpolitikai kérdésekben is felszólalt, de alapvetően fő tevékenysége a királyi udvarban folytatott bíráskodás volt.

A tisztséget először 1138-ban említik egy dokumentumban a nádorral, inentől kezdve kétségtelenül elkülönül és megkülönböztetendő az országbíró, azaz már nem, mint a nádor helyettese, hanem mint önálló nagybíró folytatta működését.²⁵³ Később, mikor a nádor már saját jogán vidéken bíráskodott, az országbíróra maradt a teljes királyi kúriai ítélezés, vagyis már ő képviselte és helyettesítette a királyt ezen a fórumon, még hozzá állandó jelleggel.²⁵⁴ Az országbírót a királyi tanács meghallgatása után az uralkodó nevezte ki,²⁵⁵ a nádort követő legfőbb tisztség volt a királyi udvaron belül. Önálló bírói hatásköre a király jelenléti bíróságán delegált bíróként való ítélekezésből fejlődött ki a 13. század második felére. Ugyanakkor saját bírói joghatósága ellenére működése nem különült el teljes mértékben a királyétól: panaszfelvételkor, valamint az első perbe idézéskor, továbbá az első *evocatio* alkalmával az országbíró a király nevében és annak pecsétjével járt el. A per további iratait már saját nevében és pecsétjével adta ki.²⁵⁶

Az országbíró kiváltsága volt, hogy az 1222. évi Aranybulla 9. cikkének értelmében a királyi udvarban bárki perében ítéltetett és az ott indult pereket akár az udvaron kívül is

²⁵⁰ BÉLI 2017D, 16. p.

²⁵¹ Szent László harmadiknak tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról. Ld.: MEZEY 2000, 100. p.

²⁵² BERTÉNYI IVÁN: *Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester.* História 1979. 1. sz. 32. p.

²⁵³ BERTÉNYI 1976, 52. p.

²⁵⁴ DEGRÉ 2009, 85. p.; TIMON 1918, 179. p.

²⁵⁵ BERTÉNYI 1979, 32. p.

²⁵⁶ GERICS 1966, 285-286. p.

befejezhette.²⁵⁷ „*Udvári ispánunk, amíg az udvarban tartózkodik, mindenki fölött ítélhet, és az udvarban elkezdett ügyeket bárhol befejezheti. De ha a birtokán tartózkodik, nem küldhet poroszlót, a feleket sem idézheti meg.*”²⁵⁸ Ezt erősítette meg II. András 1231. évi dekrétuma is. Személyesen ugyanakkor ritkán járt el, többnyire helyettese, az alországbíró ült az ítélői székben, egészen az Anjou-kor végéig.²⁵⁹

Eljárása színességét tekintve többször ítélkezett egyházi és világi birtokvitákban, gyilkossági, hatalmaskodási és más bűncselekmények esetén; megbízásokat adott a megyéknek és a hiteleshelyeknek is, sőt néha az országbírói hivatal maga is hiteleshelyi feladatokat töltött be.²⁶⁰ Olykor még ítéletet hozott nem csak közvetlenül a hatáskörébe tartozó ügyekben, hanem hozzá való fellebbezések kapcsán is: „[...]választott elöljárójuk által ítéltsenek, az ügyek nehézsége miatt pedig az nem lévén elégséges a nádorispán vagy királyi ítélőszék elé idéztsenek.”²⁶¹ A 13. századtól egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az oklevél általi bizonyítások (ami az írásbeliség terjedésére is utalt), ráadásul I. Károly uralkodása alatt olyan esetről is tudni, ahol huszonnégy eskütársat kötelezett eskütételre.²⁶²

Bár 1370-ben kísérletet tettek arra, hogy a királyi városok peres ügyei is országbírói hatáskörbe kerüljenek, ezt elvetették, így megmaradt nemesek ügyeiben eljáró bírónak. Ítélőszékének kiterjedt oklevéladó működését az országbírói ítélőmester működtette, az országbírói jegyzők segítségével.²⁶³

4.2.2. Az országbíró helyettese: az alországbíró

Az országbíró helyett – főleg az Árpád-korban – többnyire helyettese, az alországbíró járt el, első kiadott oklevele 1221-ből ismert. Mivel az országbíró teendői is megszorodtak, helyettesre volt szüksége, akire – amikor az udvart elhagyta – pecsétjét hagyta: „*Ha a Judex Curiae a Curiából távozik, a Curia pecsétjét annak hagyja, ki helyében ott marad.*”²⁶⁴ Helyettesét – néhány kivételtől eltekintve – maga az országbíró nevezte ki, akinek a hivatali

²⁵⁷ BÉLI 1995, 92. p.; TIMON 1904, 188. p.

²⁵⁸ II. András első dekrétuma – Az Aranybulla. 9. Az udvarbíróról. Ld.: MEZEY 2000, 104. p.

²⁵⁹ BÉLI 1995, 93. p.

²⁶⁰ BERTÉNYI 1976, 53-54. p.

²⁶¹ Imre király a potoki telepéseknek adott szabadalom levele. Ld.: FRAKNÓI VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pfeife B. Ferdinánd, Pest 1863. 140. p.

²⁶² BERTÉNYI 1976, 53. p., 65. p.

²⁶³ BERTÉNYI 1979, 32. p.

²⁶⁴ III. László 3. törvénycikke. Ld.: FRAKNÓI 1863, 142. p.

ideje is megfelelt kinevezője ideével.²⁶⁵ Működését tekintve ítéleteit kezdetben az országbíró utólagos megerősítése jellemezte, de a 13. század végére az alországbírói szék hangsúlyosabbá vált az országbíróénál is: Budáról, a királyi udvarból adta ki ítéletleveleit, amiknek a száma jóval meghaladta az országbíróét, sőt, a királyné 1295-ben mint a király albírója utalt rá. Továbbá 1293-ban az uralkodó már maga nevezte ki az alországbírót, nem pedig az országbíró. GERICS JÓZSEF szerint ebből arra is lehet következtetni, hogy a király az albírói fórumra, mint személyes bíraskodásának helytartósága tekinthetett. Ezzel az alországbíró majdhogynem kiszakadt a familiáris rendszerből és önálló, országos tisztséget alkotott.²⁶⁶

Az alországbíró immár nem csak az országbíróval, hanem a királlyal is szoros kapcsolatot ápol. Nem véletlenül, hiszen ekkora már az országbíró inkább politikai tisztségnek számított, ezért szükség volt egy ténylegesen is bírói feladatot ellátó személyre a királyi kúriában, ahol az alországbíró most már nem az országbíró, hanem a király hatóságát képviselte.²⁶⁷ Az alországbírót néhány ritka esettől eltekintve az országbíró nevezte ki. Ugyanakkor e szokásostól eltérő kivételes kinevezéseknek megvolt a maguk jelentősége: egyrészt a király bírói kinevezési joga került szembe a bárók – és magának az országbírónak az – akaratával, másrészt a már említett ügyteher vezetett az albírói szék megerősödéséhez.²⁶⁸ Az 1260-as évektől kezdődően megindult egy lassú átmenet, aminek rövid ideig tartó eredményeként a királyi jelenlétet és magát az uralkodót már nem az országbíró, hanem az alországbíró képviselte a kúrián. Kezdetben egyre többször tűnik fel az alországbíró a királyi környezetben, a király elé vitt ügyeket tárgyalva, de még országbírói alárendeltként. Később, amikor az országbíró politikai teendőivel vált elfoglalttá, helyettese még inkább átvette ítélezési szerepét az udvarban.²⁶⁹

III. Andrástól kezdődően viszont megváltozott az udvar berendezkedése: a királyi tanács szerepkörének erősödésének is köszönhetően a királlyal a nemesek és főpapok egyre inkább osztoztak a hatalmon és szorgalmazták egy állandó, budai székhelyű bírói fórum felállítását, ahol egy Pál nevezetű alországbíró a király megbízásából már önállóan folytatott bírói tevékenységet és hozta meg ítéletét 1292-ben.²⁷⁰ Ezt követően az 1293-1301 közötti időszakban

²⁶⁵ SZÖCS TIBOR: *Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében.* Történelmi szemle 2016. 2. sz. 247. p.

²⁶⁶ GERICS 1966, 287. p.

²⁶⁷ SZÖCS 2016, 246. p.

²⁶⁸ SZÖCS 2016, 247. p.

²⁶⁹ SZÖCS 2016, 251. p.

²⁷⁰ SZÖCS 2016, 254-255. p.

az alországbírói ítélelevelék megszorodtak az országbíró pedig szinte teljesen visszazorult az ítélezési feladatait illetően.²⁷¹ A királyi jelenlétet ebben az időszakban kizárólag az alországbíró képviselte. Köszönhette mindezt az országbíró politikai feladatainak, annak, hogy a zászlósúr – saját gazdasági érdekeit is figyelembe véve – szívesebben tartózkodott saját birtokain, illetve az ügyek folyamatos sokasodásának. Így történt, hogy az országbíró „meghosszabbított kezéből” a király saját nevében és képviselőjében eljáró bírójává lett az alországbíró.²⁷² Azonban az Anjouktól kezdődően a király udvar legfőbb bírójává ismét az országbíró lett (lévén a nádor bíráskodása vidékre tevődött át 1342-ig), köszönhetően annak is, hogy I. Károly a nehezen megszerzett trónt és hatalmat a híveinek juttatott magas tisztségek által is biztosítani kívánta.²⁷³

4.2.3. Az országbíró, mint a királyi jelenlét rendes bírójává

Akárcsak az ország többi nagybírójává, az országbíró is a királyi kúria bíróságaiban ítélezett. Az Anjou-kortól kezdődően az országbírók leginkább Budán, majd I. Károly átmeneti székhelyén: Temesváron, aztán az Anjou központként állandósuló Visegrádon folytatták ítélező tevékenységüket.²⁷⁴ A 13. századtól kezdődően – miután a nádor bíráskodási tevékenysége nagyjából vidékre tevődött át – a királyi jelenlét (*praesentia regia*) az országbíró kezébe került. Így amennyiben valakit a király jelenlétére idéztek, annak az országbíró és bírótársai előtt kellett megjelennie. Az országbíró innentől kezdve a kúriában zajló perek rendes bírójának számított, néhány kivételtől eltekintve, amikor az uralkodó másként rendelkezett és saját hatáskörébe vonta az ügyeket.²⁷⁵

Az ügyek sokasodásával azonban nem egyszer előfordult, hogy a király saját, személyes eljárása helyett mégis az országbíróra bízta az ítélezést. A kúria lovagi becsületbíróságán (*curia militaris*) sem történt ez másként. E bírói fórum adott helyet az uralkodó osztály tagjainak becsületét sértő panaszok elbírálásának, ahol a feleket mindig személyes megjelenésre idézték és a bizonyítást bajvívással folytatták le.²⁷⁶ Az országbíró hatáskörébe tartozott azoknak a peres ügye is, akiket a királyi kiváltságok kiemeltek a vármegyék vagy más bíróságok joghatósága alól, de ugyanúgy az országbíró ítélt királyi privilégium alapján folyó

²⁷¹ SZŐCS 2016, 258. p.

²⁷² SZŐCS 2016, 258-260. p.

²⁷³ GERICS 1966, 288. p.

²⁷⁴ BERTÉNYI 1976, 63. p.

²⁷⁵ BÉLI Gábor: *A magyar bírósági szervezet és perjogtörténete*. Igazságügyi Minisztérium, Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996, 25. p.

²⁷⁶ BÉLI 1996, 28. p.

birtokperekben, illetve az alsóbbrendű bíróságok ellen, panasz okán a királyi kúriába került ügyekben is.²⁷⁷

1347-ben Budára költözött a királyi udvar, és mint a királyhoz szorosan kötődő tisztség, az országbíró, akkor Nagymartoni Pál is Budára tette át bírói székhelyét.²⁷⁸ Munkáját nem egyesbíróként végezte, hanem meghatározott nemes urak körében, tanácsban járt el, ám a tanácstagoknak csak véleménynyilvánításra volt jogosultságuk, az ítéletet az országbíró mindig önállóan, a királyt képviselve hozta meg. Esetenként az immár újra familiárisként értelmezhető alországbíró is a bírótársak körében tartózkodott, ritkán önállóan is ítélt, ura megbízásából.²⁷⁹

Nagymartoni Pál országbíró működése idejéről számos forrás maradt ránk, így lehetséges rekonstruálni a perek általános lefolyását. A perek többnyire a király jelenlétén indultak, ahol a felperes előadta panaszát, majd a király nevében kiadott parancslevéllel a király jelenlétére idézték az alperest, ahol az országbíró ítélezett. A felek meghallgatása az oktávák alkalmával történt,²⁸⁰ de természetesen olyan is előfordult, hogy egy peres ügyet el kellett halasztani, akár királyi parancs, akár az egyik fél meg nem jelenése okán, de olykor a felek közös kérelmére is. Megesett, hogy egy-egy nagyobb horderejű ügynél, amennyiben fontos nemesi vagy főpapi bírótársak távol maradtak, szintén a halasztás mellett döntött a bírói fórum. A peres felek együtt várakoztak a bíróság előtt, ahol a felperes kikiáltását követően az alperesnek kellett jelentkeznie és az ügy okát megérdeklődni. A felek ügyvédvalló levél által ügyvédjeikkel is képviseltethették magukat.²⁸¹ Miután a felperes előadta a kereset tárgyát, az alperesnek kellett válaszolnia, de válaszában nem feltétlenül kellett megfelelnie az őt perlőnek, hanem a pert akadályozó indokokat is felhozhatott, például, hogy az ügy nem országbírói hatáskörbe tartozik. Az alperesek természetesen többnyire tagadták a felperesek állításait. Ezt követően az országbíró elrendelte a felek állításainak bizonyítását, legtöbbször egyszerű tudományvétel formájában. A tudományvételt a királyi emberek és hiteles helyek lefolytatták, majd az alperes ellen szóló tudományvételek számától függően szabta meg az országbíró az alperes „ellenbizonyítási” módját. Ahhoz, hogy az alperes szabaduljon a vádak alól volt, hogy teljes körű esküt kellett letennie, esetleg tanúbizonyítást kellett eszközölnie, de előfordult, hogy párbaj útján akarták rendezni az esetet, amire a felek egymást is kihívhatták. Párbaj esetén a

²⁷⁷ BÉLI 1996, 25. p.

²⁷⁸ BERTÉNYI 1976, 91. p.

²⁷⁹ DEGRÉ 2009, 114-115. p.

²⁸⁰ FRAKNÓI 1863, 145. p.

²⁸¹ BERTÉNYI 1976, 82. p.

tanúbizonyítás eredményétől függően az alperes általában nehezített körülmények között kellett, hogy megvédje a maga igazát, például bajvivója rosszabb minőségű fegyvereket vehetett csak magához.²⁸² Amennyiben az alperes nem jelent meg a párbajon és az hűtlenségi ügy kapcsán lett volna esedékes, úgy az országbíró fő- és jószágvesztésre ítélte az alperest. Ugyanakkor, ha még a párbaj előtt egyezsége jutottak, akkor azt nem kellett végrehajtani. Ebben az esetben békebírságot kellett megfizetniük az országbíró részére.²⁸³ A földbirtokokkal kapcsolatos ügyekben a 14. századtól elterjedt az oklevelekkel történő bizonyítás. A peres ügyek esetében pedig általánosságban elmondható, hogy Nagymartoni Pál idejéből ránk maradt források alapján kiderült, hogy a felek még ítélet előtt kiegyeztek egymással.²⁸⁴

4.2.4. Helytartóvá válás: az országbírói feladatok kiszélesedése

II. Lajos halála után I. Ferdinánd elődje özvegyét, Mária királynét nevezte ki az ország helytartójának, mert csehországi ügyei elszólították és nem tudott Magyarországra jönni. Érdekesség, hogy ekkor még a nádori tisztség betöltött volt. 1527-ben Ferdinánd Báthory Istvánt nevezte ki új helytartójává, akinek kinevező levele egyértelműen rámutatott arra, hogy a király egy a helytartó elnöklete alatt működő, állandó tanácsot kívánt kialakítani. A tanács bírói jogkörrel rendelkező tagjai továbbra is ellátták igazságszolgáltatási teendőiket, mintha csak az uralkodó is az országban tartózkodott volna.²⁸⁵

Báthory István 1530-as halálát követően a tanácsot kényszerűségből Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró vezette tovább, majd 1531-ben legitim felhatalmazást is kaptak az uralkodótól, ami a következő országgyűlésig szólt és hatáskörüket általánosságban állapította meg. Feladataik közé tartozott az igazságszolgáltatás és az ország ügyeinek intézése.²⁸⁶ Az országgyűlés azonban elmaradt, nádort tehát a rendek nem választottak, viszont a király rendezte a helytartóság kérdését és 1532-ben Thurzó Elek országbíróként nevezte ki helytartójává. A helytartó pontosan meghatározott jogkörei mellett a király az igazságszolgáltatást jelölte meg Thurzó Elek fő feladatául, ráadásul ítéletei ellen nem volt helye fellebbezésnek. 1537-ben a 24. törvénycikk értelmében bírói hatásköre tovább szélesedett: a sürgős, hatalmaskodási és magszakadási perekben – feltéve hogy a rendes bíróságok szünetelnek – a helytartó az országban bárhol megszakítás nélkül ítélezhetett. Ezt később

²⁸² BERTÉNYI 1976, 83. p.

²⁸³ BERTÉNYI 1976, 84-85. p.

²⁸⁴ BERTÉNYI 1976, 87-88. p.

²⁸⁵ EMBER 1946, 92-93. p.

²⁸⁶ EMBER 1946, 93-94. p.

magyar tanácsosok tiltakozásának hatására I. Ferdinánd úgy változtatta meg, hogy az igazságszolgáltatás a továbbiakban a régi szokás szerint kellett, hogy történjék.²⁸⁷ Összességében Szalaházy Tamásnak és Thurzó Eleknek, valamint utódaiknak köszönhető, hogy a török időkben is fennmaradt a helytartói tanács, ami a 17. század végére Hétszemélyes Táblává alakult.

Az elkövetkező Habsburg királyok idején már az uralkodó elnöklete nélkül működtek a magyar királyi kúria bíróságai, őt rendszerint a nádor vagy a helytartó helyettesítette. Az 1609. évi 70. törvénycikk értelmében a nádor mellett három főpap és három báró volt a bíróság tagja, közülük egyik legtöbbször az országbíró, személyesen. Ebből a főruból alakult ki a 17. század végére a hétszemélyes tábla, ami az ország rendes bírától fellebbezett ügyeket tárgyalta.²⁸⁸ Amennyiben a nádor nem tudta ellátni elnöki feladatait, úgy az országbíró helyettesítette.²⁸⁹ Az 1651. évi 101. törvénycikk értelmében olyan helyzet is előállt, amikor az országbíró ellenőrizte a nádor által hozott ítéleteket, illetve országbíró ítéleteit esetenként maga a király vizsgálta felül, megsemmisítette vagy helybenhagyta őket.²⁹⁰

Akárcsak a nádor, az országbíró is kiadhatott bizonyítványokat, hiteles másolatokat, privilégiumok átíratát és parancsokat, megbízásokat adott a hiteles helyeknek. Az 1498. évi 3. törvénycikk értelmében országbírói hatáskörbe tartozott a végvárok részbeni felügyelete, azok állapotfelmérése, a királynak jelentés tétele.²⁹¹ Az 1608. évi 3. törvénycikk értelmében az országbírónak joga, és tisztsége elvesztésének terhe mellett kötelezetté volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést, amennyiben azt az uralkodó egy éven belül nem tette meg. A nádor helytartói feladatainak ellátása okán az országbíróra hárult a királyi kúria állandó elnöklete, akárcsak a hétszemélyes tábláé 1723 és 1868 között. Továbbá 1723-tól a helytartótanács másodelnöki tisztségét is betöltötte, szintúgy az országgyűlés főrendi táblájában. Sőt egyszer megesett, hogy országbírót neveztek ki helytartóvá: 1531-ben I. Ferdinánd bethlenfalvi gróf Turzó Eleket.²⁹² Jelképes, ugyanakkor főúri szerepét hangsúlyozó feladata volt még koronázáskor a jogar vitele a koronázási menetben.²⁹³

²⁸⁷ EMBER 1946, 95-96. p.

²⁸⁸ DEGRÉ 2009, 260-261. p.

²⁸⁹ BÉLI 1995, 97. p.

²⁹⁰ FRAKNÓI 1863, 148. p.

²⁹¹ FRAKNÓI 1863, 149. p.

²⁹² FRAKNÓI 1863, 150. p.

²⁹³ BÖLÖNY JÓZSEF: *Országzászlósok az újkorban*. História 1980. 2. sz. 33-34. p.

Az országbíró hivatalát 1849-ben felfüggesztették és majd csak 1860-ban állították vissza, amikor is gróf Apponyi Györgyöt nevezték ki országbíróvá, aki nevezetes az 1861-es országbírói értekezlet összehívásáról is. Az 1868. évi LIV. törvény értelmében az országbíró a legfőbb semmitőszéki osztály elnöki tisztségét töltötte be a megújított Magyar Királyi Kúriában, majd 1882-től 1884-ig a Kúria elnöke is lett egyben. Miután pedig a 19. század második felében a nádorválasztás elmaradt, az országbíró, mint az országgyűlés főrendi házában legmagasabb rangú tagja, annak elnöki székét is betöltötte, amikor a király arra kinevezte.²⁹⁴

4.3. A tárnokmester, a kancellár és a személynök bírászkodása

4.3.1. A tárnokmester önálló ítélkezése

A tárnokmester volt az udvarban a nádor és az országbíró után az egyik legfőbb méltóság, súlyát az is jól mutatja, hogy a 12. század végétől a királyi tanács tagjaként is feltűnik.²⁹⁵ A tárnokmesteri tisztt eleinte a királyi kúria gazdasági és némely bírói feladatainak ellátására lett életre hívva, utóbbit tekintve a tárnokok felett gyakorolt bírói hatalmat, de hamar, mint azt EMBER GYŐZŐ is megállapítja, a szabad királyi városok legfőbb törvényszéke lett a tárnoki szék.²⁹⁶ Ugyanakkor gazdasági és bírói feladatai sem választódtak szét teljesen: a kamaraispán ítélőszékétől a tárnokmesteri székhez lehetett fellebbezni, valamint a kamaraispán felett is a tárnokmester ítélkezett, de e joga általában véve is kiterjedt a kamarára.²⁹⁷

A 14. századra a szabad királyi városok feletti ítélkezésben a királyt immár szintén a tárnokmester helyettesítette, bár BORECZKY ELEMÉR szerint ez már a 13. században is előfordulhatott, fel is hívja a figyelmet egy 1230-as oklevélre, Szatmár-Németi kiváltságlevelére, amiben a király kiköti, hogy rajta kívül kizárólag a tárnokmester ítélhet az ügyekben: *„kivettük őket is minden bíró joghatósága alól, a bírászkodás hatalmát csak magunknak és mindenkor állított tárnokmesternek [fenntartva ...]”*.²⁹⁸ Ennek oka pedig abban keresendő, hogy a tárnokmester a nádort és az országbírót követően az egyik legjelentősebb hivatalviselő volt a királyi udvarban, illetve a városok adóikat a központi királyi kamarának fizették meg, aminek az élén szintén a tárnokmester állt, továbbá a városok számának gyarapodásával a király egyszerűen már nem tudott személyesen foglalkozni az ügyekkel, az

²⁹⁴ BÖLÖNY 1980, 33-34. p.

²⁹⁵ BÉLI 2017E, 102. p.

²⁹⁶ BORECZKY ELEMÉR: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Különlenyomat a „Magyar Jogász-Ujság” 1905. évi folyamából. Országos Központi Községi Nyomda Részv.-Társ., Budapest 1904. 16. p.; EMBER 1946, 519. p.

²⁹⁷ BORECZKY 1904. 44. p.

²⁹⁸ MA 426.

teljes embert kívánt.²⁹⁹ A tárnokmester a zsidók legfőbb bírójának tisztét is átvette a királytól, ami alól kivételt képeztek a legsúlyosabb büntetéssel járó ügyek.³⁰⁰

Kezdetben tehát a tárnokmester a királyi udvaron belül, nemes bírótársakkal együtt, sőt, rangjánál fogva esetenként hatáskörétől eltérő más ügyekben a királlyal együtt ítélezett, amikor annak személyes eljárása történt. Ilyen volt például *A király személyes eljárása (3.1.) fejezetben* már említett eset is, amikor 1256-ban a királynak három bírótársa volt, Pok nembeli Móric királyi tárnokmester, Rátót nembeli Lóránd nádor és Gutkeled István egész Szlavónia bánja egy birtokhatárok és vámhely miatt indult ügyben.³⁰¹

A 14. század közepétől – vélhetően az Anjou központosítási törekvések hatására is – a tárnokmesteri okleveleket Visegrádról adták ki, ami a tárnokmesteri szék udvari bírósági jellegét tovább erősítette.³⁰² Mikor pedig 1405-ben a tárnoki szék rendes országos bírósággá alakult, akkor már saját jegyzőt és ítélmestert is foglalkoztatott, még altárnokmestert is kineveztek.³⁰³ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a tárnoki szék nem állandó bírói fórumként funkcionált, hanem alkalmilag összehívott testület volt, ellentétben a tárnoki hivatallal, ennél fogva utóbbi is a tárnoki szék hivatala is volt egyben.³⁰⁴ Az 1405-ös városokról szóló I. törvény értelmében a városok többé nem a királyi magántulajdon részét képezték, legfelsőbb fellebbezési fórumok, a tárnoki szék pedig elveszítette udvari jellegét és országos bírósággá alakult: „*az összes királyi városok és azon mezővárosok, melyek valamely kiválóbb városunkhoz tartoznak, a királyi tárnokmesterhez fellebbezhetnek, vagy pedig annak a városnak ítélszéke elé, melynek kiváltságával az ilyen város vagy mezőváros él. [...] Ha valaki valamely városban vagy mezővárosban szenved sérelmet bármily állású egyéntől, akkor forduljon első sorban azon város bírójához; ha ez nem volna hajlandó igazságot szolgáltatni, akkor a panaszos vigye panaszát a király tárnokmestere elé; s ha a tárnokmes'er is megtagadná az igazságszolgáltatást, akkor a király személye elé vigye ügyét, aki mindenkinek teljes igazságot szolgáltat.*” Tehát a városok első számú fóruma a saját bíróságuk, fellebbezési fórumuk a tárnokmesteri szék, őt pedig maga a király követi az ítélezésben.³⁰⁵

²⁹⁹ IFJ. SZENTPÉTERY IMRE: *A tárnoki ítélszék kialakulása*. In: (Domanovszky Sándor – Hajnal István – Mályusz Elemér szerk.): *Századok. Pótfüzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1934.* 511. p.

³⁰⁰ BORECZKY 1904. 50. p.; 54. p.; 57. p.; 59. p.

³⁰¹ ÁÚO VII. 458.

³⁰² BORECZKY 1904. 72. p.

³⁰³ BORECZKY 1904. 78. p.

³⁰⁴ VERES MIKLÓS: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968. 7. p.

³⁰⁵ Corp. Juris, I. 172. p. 4. art.; Corp. Juris, I. 173. p. 8. art. 3—5. §§. Ld.: BORECZKY 1904. 78-80. p.

Ugyanakkor a tárnokmester még ez után is néha a király kiküldött, delegált bírójaként szolgált egyes esetekben, mint a király nevében eljáró, udvari bíró, jóllehet túlnyomó többségben városi polgárok ügyeiben.³⁰⁶ I. Zsigmond uralkodását követően az 1440-es évekig szinte eltűnik a tárnokmester ítélkezése, vélhetően, mert a király nem foglalkozott a városok ügyeivel, így a tárnokmester eljárását sem rendelte el, vagyis a tárnokmester ítélkezése még csak fórumát tekintve vált el a király személyétől. A 15. század második felétől viszont egy olyan szabály bontakozott ki, ami nem engedte a városoknak, hogy közvetlenül a királyhoz forduljanak, csak miután a tárnoki széken is kimerítették a jogorvoslati lehetőséget. Ebből már ténylegesen is a tárnokmester ítélkezési függetlenségére lehet következtetni, ami a 16. századra vált véglegessé.³⁰⁷ A tárnoki szék a 16. század végére, 17. század elejére teljesedett ki és egészen a 1849-ig fennállt,³⁰⁸ működését az 1723. évi bírósági reform nem érintette, de az ítélkezés rendszeresebbé vált.³⁰⁹

4.3.2. A kancellár önálló ítélkezése

GERICS JÓZSEF véleménye szerint már az 1320-as években felsejlett egy bizonyíték, ami alátámasztja, hogy I. Károly személyes jelenlétén önmaga pótlását alkalmanként az alkancellár bevonásával orvosolta. Elképzelését azzal indokolja, hogy mikor az országbírói hivatal betöltetlen maradt, akkor az egyik bizonyíték – egy hamisnak vélt oklevél – őrzését az alkancellár magához vonta, de minden bizonnyal nem csak őrizte a rábizott bizonyítékot, hanem a peres eljárásban is közreműködhetett, méghozzá a király személyes jelenlétén, ahová a felek az országbíró elhalálása és a tisztség ideiglenes betöltetlensége miatt fordultak. Az pedig nem elvárható az uralkodótól, hogy az országbíró helyett ítélkezzen.³¹⁰ Egy 1337-es oklevél már „*judex vice specialis praesentiae*”-ként, azaz a királyi különös jelenlét helyett eljáró bíróként tünteti fel az alkancellárt, igaz, még nem volt a fórum rendes bírója. Viszont ez a jelenség egyre gyakoribbá, rendszeressé vált, vagyis a király mégiscsak egyfajta ki nem mondott helyetteseként tekintett az alkancellárra, de a királyi különös jelenlét rendes bírói címét sosem kapta meg, 1377-től pedig a kancellária élére ténylegesen is a kancellár lépett, így az ő hatásköre alá került a királyi különös jelenlét is, ami végül elvált a király ítélkezésétől és rendes bíróság lett, így pedig a kancellár annak rendes bírója, amit a nádor 1380-ban keltezett oklevele is

³⁰⁶ IFJ. SZENTPÉTERY 1934, 515. p.

³⁰⁷ IFJ. SZENTPÉTERY 1934, 516. p.

³⁰⁸ IFJ. SZENTPÉTERY 1934, 510. p.

³⁰⁹ VERES 1968, 20-21. p.

³¹⁰ GERICS 1966, 291. p. Ld.: Magyar Országos Levéltár középkori gyűjteménye 57 287. sz.

bizonyít, de egy 1377-es oklevélen is mint a király főkancellárja szerepel Demeter.³¹¹

A kancellári bírászkodás kapcsán már korábban felmerült egy 1377. június 22-én kelt pápens, aminek értelmében a király a kancellár, valamint a horvát bán társaságában elnökölt, de egy 1377-ben kelt fiúsító oklevél és később e kapcsán egy per megerősíti, hogy 1377-től a kancellár már önállóan is hozott ítéleteket: a különös jelenlétről származó ítéletleveleken megjelent a kancellár pecsétje is. Sőt, egy, a Piacenzai János esztergomi érsek (és Esztergom örökös ispánja) közbenjárására történő fiúsítás kapcsán Demeter kancellárhoz került a királyi függő kettős nagypecsét, amivel a fiúsító oklevelet 1377-ben ellátták:

„Lajos, isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország [...] királya [...], mindenek tudtára kívánjuk hozni ezeknek rendjén, miként a nemes Anna nevű hajadon, néhai férfi örökös nélkül elhunyt, [...] Hahóti Mihály fia János [...] nem kevésbé [...] Piacenzai János úr, [...] az esztergomi egyház érsekének és e hely örökös ispánjának [...] ennek az érsek úrnak közbenjáró fohászkodására [...] érintett Anna nevű árva, [...] a kiváló ifjú Rafael mester, a mondott érsek úr fivérének fia Miklóssal házasodandó nemes hajadont, akit isteni és a világi jogon teljes atyai örökség illet, atyja, [...] Mihály fia Jánosnak összes, bárhol az ország területén bírt és bármi néven nevezett, [...] birtokaiban és birtokjogaiban, és különösképpen atyja előbb mondott Hahót, Szerdahely, Dezics, Gutorfölde és Kisfalud nevű a mondott Zala megyében és országunk bármely megyéiben és kerületeiben lévő birtokaiban és azok összes tartozékaiban a királyi kiválóság kegyéből és kegyelméből igazi örökössé és törvényes utóddá, mintegy e János fiává nyilvánítottuk, tettük és fiúsítottuk, [...] a királyi hatalom teljéből ebben az írásban rögzítvén, hogy e nemes Anna nevű hajadon az előbb tárgyalt atyai birtokokban és birtokrészekben, mint fiú és igazi örökös jelen kegyes fiúsításunk előjogából örököljön teljes joggal, és a mondott birtokok és birtokjogok a nemes hajadonnak és örököseinek örökre örökségül számítsanak országunk szokásjogi törvénye alapján, [...], ha az előbb említett nemes hajadon a mondott házasság elhálása előtt vagy után, [...], örökösök nélkül távozna az emberi világból, akkor atyja, János előbb tárgyalt birtokai és mindennemű birtokjogai előbb említett Miklós úr és atyafia János, a Mondott Rafael mester fiai és örökösei jogára háramoljon és szálljon jelen engedélyünk rendelkezéséből és új adományunk címén örök joggal és visszavonhatatlanul általuk*

³¹¹ GERICS 1966, 293-295. p.

*és örököseik általi birtoklásra és bírásra, e nemes hajadon atyafiainak, hozzátartozóinak és vérrokonainak ellentmondása nem akadályozván. [...]*³¹²

Azaz 1377-ben az uralkodó Annát és lemenőit apja minden birtokában igaz örökössé tette, továbbá kikötötte, hogy ha Anna örökös nélkül halna el, akkor fiúsítottként örökölt birtokai szálljanak férjére és annak testvérére, továbbá ezek örököseire, új adomány jogcímén, így Anna rokonai sem támadhatják meg Anna halála esetén a döntést.³¹³ Ezt a döntést később Hahóti Miklós és fia László mégis megtámadták, mondván a birtokok nem a fiúsított Annát, hanem őket illetik, bizonyíték képpen pedig I. Lajos 1375-ből származó titkospecsétes oklevelét mutatták fel, amiben az király arra hivatkozva vonta vissza a fiúsítást, hogy az a főpapok és bárók beleegyezése nélkül történt. Ebben a perben hozott a fiúsítás jogos volta mellett ítéletet Pelsőczy Bebek Detre nádor 1398-ban és döntését arra alapozta, hogy 1377-ben a királyi kettős nagypecsét egyik lapja a kancellárnál, míg másik lapja I. Lajos édesanyjánál volt, így az csak és kizárólag a király, a királynő, a főpapok és a bárók beleegyezéséből kerülhetett az 1377-es oklevélre.³¹⁴ Mindennek azért van jelentősége, mert innentől kezdve a kancellár nemcsak, mint a király, hanem mint a királyi tanács bizalmi embere tűnik fel, teszi mindezt immár teljes bizonyossággal rendes bíróként, a kancellária és a királyi különös jelenlét élén.³¹⁵ Sőt, GERICS még tovább megy és megállapítja, hogy e nagypecsét egyik oldalát a király az 1370-es években átengedte a királyi tanácsnak – míg másik felét édesanyja őrizte meg, amíg ő Lengyelországban tartózkodott –, emiatt pedig az már állampecsétként értelmezendő. Vagyis a tanács felügyelete alá került a pecsét fele, ezzel együtt a kancellár oklevéladó tevékenysége, így megvalósult egy egyfajta államhatalmon való osztozás a királlyal.³¹⁶

4.3.3. A személynöki tisztség a Királyi Kúriában

Az 1464-es bírósági reform keretében I. Mátyás összevonta a királyi különös jelenlét bíróságát a királyi személyes jelenlét bíróságával, utóbbinak élén pedig ezt követően a személynök

³¹² ZO II. 145. A fiúsított Hahóti Mihály fia János lánya Anna, kinek férje Miklós, a közbenjáróként feltűnő érsek fivérének (Rafaelnek) fia.

³¹³ BIRÓ ZSÓFIA: *A fiúsítás gyakorlata a Hármaskönyvig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2017. 73-74. p.

³¹⁴ GERICS 1966, 298. p. Ld.: NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA (szerk.): *Zala vármegye története*. Oklevéltár. Második kötet 1364-1498. Zala vármegye közönsége, Budapest, 1890. 280-290. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_sk_1890_vmegye_tortenete_2/?pg=288&layout=s (Letöltve: 2022. 04. 10.).

³¹⁵ GERICS 1966, 299. p.

³¹⁶ GERICS 1966, 300. p.

elnökölt, mint az ország következő rendes, a Királyi Kúria állandó bírása,³¹⁷ aki a 15. században majd a Királyi Tábla élére is került.³¹⁸ A személynök ítélkező tevékenységét a bírói tanáccsal együtt látta el, ami I. Mátyás alatt főpapokból bárókból, ítélőmesterekből és más választott nemesekből állt össze, elnökletét a Királyi Táblán pedig vagy az említett személynök, a nádor, az országbíró vagy éppen maga a király is elláthatta. Később e tanács nem főrangú ülnökökkel is bővült. Az 1492. évi 40. törvénycikk kimondta, hogy a tanács legalább 2 rendes bíróval és a többinek legalább a helyettesével kell, hogy eljárjon. Természetesen említésük elmaradása ellenére az esküdt ülnökök sem maradtak ki a bíróságból, később pedig ezt az 1495. és 1498. évi törvények is kimondták.³¹⁹

A személynök általában nem jogvégzett, de magas műveltséggel rendelkező, egyházi kapcsolódású bíró volt, funkcióját tekintve a király akaratát érvényesítette a bíróságon. Ennek következtében az egyházi személynökök általában továbbra is a kancelláriával tartottak fenn szorosabb kapcsolatot, a bírói feladatokat pedig a személynöki személyzetre hárították. Ezt a sort az 1514. évi 55. törvénycikk törte meg, ami kimondta, hogy jogi végzettség szükséges a tisztség betöltéséhez, így került az Werbőczy Istvánhoz 1516-ban.³²⁰ Őt Turóczy Miklós, szintén jogvégzett követte, aki személynöki tisztsége mellett 1525-ben az országbíró ítélőmestere (az országbírói pecsét őrzője) is lett egyben. Mindketten tevékenyen részt vettek mind a kancellária munkájában, mind pedig az ítélkezésben. Nem sokkal később egyébként Turóczy volt az is, aki Werbőczy hűtlenségi perét az országgyűlés, mint rendkívüli bírói fórum (5. fejezet) elé terjesztette és pályája csúcsán pedig I. Ferdinánd főudvarmestere lett.³²¹

4.4. Részösszegzés

A királyi udvar ispánjából a király első delegált bírása vált a nádorból, aki kezdetben csak az udvar népeinek vitás ügyeiben járhatott el, majd a király vidékre is delegálta, ekkor az országbíró lépett a helyére az udvarban. Ezt követően a 1222-es és 1231-es rendelkezések alapján a nádor már saját jogán bíraskodott, bárki felett, kivéve egyháziak, és a nemesek fő- és jószágvesztéssel járó ügyeit. A nádor vidéki bíraskodásának időszaka 1342-ig tartott, az Anjou központosítás okán Visegrádra tevődött át a királyi udvar, ahová a király visszahívta nádorát is, aki ezt követően a bírók között a legmagasabb méltóságot foglalta el. Felvette a *regni*

³¹⁷ I. Mátyás 1486-os nagyobb dekrétuma sorolta az ország nagybírói közé. Ld.: BÓNIS GYÖRGY: *A személynök és bírótársai a Jagellók korában*. Századok 1969/1. sz. 5. p.; 15. p.

³¹⁸ BÉLI 1995, 93. p.

³¹⁹ BÓNIS 1969, 15-17. p.

³²⁰ BÓNIS 1969, 5-6. p.; 9. p.

³²¹ BÓNIS 1969, 15. p.

Hungariae palatinus címet is, amivel párhuzamosan az uralkodó korlátozta az ispánok megyei hatáskörét, aminek következtében a nádor egyes vidéki ügyekben is a központi kúriában járt el. Sőt, saját személyes, különös jelenléti bírói fóruma is lett, igaz, nem állandó jelleggel.

Zsigmond alatt az 1435-ös reform következtében újra megerősödött a vidéki bírászkodás és a nádor ítélkezése a kúriába szorult vissza, viszont ezt ellensúlyozta, hogy a 15. század végére kialakult a Királyi Tábla, aminek az élén – más magasrangú bírótársaival együtt – a nádor állt. I. Mátyás úgynevezett nádori cikkei alapján a nádor az ország legfőbb bírójává lépett elő, sőt, ő rendelkezett a kormányzói jogkörökkel is. A birtokjogi viták kizárólagosan nádori hatáskörbe lettek vonva, és önjogúan dönthetett az ügyek kapcsán a kiszabandó bírságról is.

A Négyeskönyv eredeti változatában a nádor bírói jogosítványai szinte a királyéval voltak egyenértékűek, az NK IV. 1573-as jelölésű interpolált változat viszont lényegesen korlátozza a nádor jogköreit, a Habsburg uralkodók javára, A VIII. cím V., VII., VIII., és IX. cikkelyek a bírászkodási jogkörrel is így tettek. Végül a Négyeskönyv egyik változatát sem szentesítette sem Habsburg uralkodó, sem az országgyűlés.

A nádori méltóságról összességében elmondható, hogy a nádor vált az ország legfőbb bírójává és korábbi kormányzói jogkörökkel is felruházták, vagyis kormányzati jogköröket is gyakorolt. Helytartóként a magyar kormányzati szervek tényleges feje is lett egyben, sőt, az országgyűlés felső táblájának kialakulásával a nádor az országgyűlés és a felsőtábla elnöke is volt egy személyben. A hatalomgyakorlási szempontokat tekintve tehát a nádor az ország legfőbb bírója, a kormányzati szervek feje, az országgyűlés elnöke: bírászkodás, végrehajtás, törvényhozás. A három hatalmi tényező tényleges gyakorlásában van része, ráadásul mivel 1526 után a király Ausztriában tartózkodott, a nádor Magyarországon őt képviselve uralkodói jogköröket gyakorolt. Sőt, mivel a Habsburg uralkodóknak 1687-ig ugyanúgy meg kellett magukat választatani magyar királynak, mint elődeiknek, ezért a nádorral kapcsolatban megállapítható, hogy öröködi a fontosabb közjogi intézmények felett is.

Az országbíró először a nádor helyettese a királyi kúriában, aztán 1138-tól, a nádor vidéki bírászkodásától kezdődően a király teljes jogú helyettese lett, bírászkodását saját jogán folytatta le a király jelenléti bíróságán. Az udvari tisztségek között a nádor után a legnagyobbnak számított, a királyi tanácsnak is tagja volt. Az Aranybulla rendelkezéseinek megfelelően bárki fölött ítéletet mondhatott, sőt, az ügyeket az udvaron kívül is befejezhette. Az ország ügyeinek

intézése okán többnyire helyette az alországbíró járt el a peres ügyekben, ami a 13. század végére odáig vezetett, hogy az alországbírói szék jelentősebb lett az országbíróénál is, az alországbíró már nem is az országbíró, hanem maga a király nevezte ki, rövid ideig a királyi jelenlét is ő elnökölt, egészen az Anjou-korig, amikor az országbírói tisztség ismét visszanyerte régi funkcióját és fórumát is: a nádor vidéki bírászkodása alatt az országbírói tisztség központi bírászkodási funkciói tovább erősödtek, a kúriában zajló perek rendes bírójának számított, immár tanácsával járt el, de az ítéletet egyedül hozta meg.

A török idők alatt Szalaházy Tamás kancellár és Thurzó Elek országbíró felhatalmazást kaptak az uralkodótól, hogy a helytartói tanács élére álljanak, intézzék az országos ügyeket és működtessék az igazságszolgáltatást, aminek eredményeként 1532-ben Thurzó Elek országbíró a király helytartónak is kinevezte. Ekkor némi átfedés volt érzékelhető a kormányzati és a bírói hatalom között, akárcsak korábban a nádor esetében. 1608-tól szintén az országbíró feladata volt összehívni a nádorválasztó országgyűlést és a királyi kúria, valamint a hétszemélyes tábla is az országbíró elnökletével működött. 1723-tól a helytartótanács és az országgyűlés felsőtáblájának másodelnökeként fungált, végül a kiegyezést követően a Királyi Kúria legfőbb semmítőszéki osztályának elnöke, majd a teljes Kúria elnökévé lépett elő. A 19. század végén pedig az országbíró volt az országgyűlés főrendiházának legmagasabb rangú tagja, esetenként elnökölt is rajta. Vagyis akárcsak a nádor, az országbíró sem kizárólagosan a bírászkodásban volt érintett, hanem ugyanúgy államügyek változatos sora tartozott felelőssége alá, nem egyszer a törvényhozásban is fontos szerepet töltött be, valamint nem feledhető a királyi tanácsban, mint részben végrehajtói szervben való tagsága sem. Összességében az országbíró működése is átszötte mind a három hatalmi tényező működését.

A nádor és az országbíró mellett az ország nagybírúi közé tartozott a kancellár, majd a személynök. Míg előbbi a királyi különös jelenlétben helyettesítette a királyt, ráadásul 1377-től önállóan járt el a királyi pecsét birtokában, addig az utóbbi elnöklete alá vonta össze I. Mátyás a királyi különös és személyes jelenléti fórumokat. A személynök tanácsban ítélezett és az ügyek nagyrésze nála csapódott le, hiszen a nádori és az országbírói méltóságok mindinkább politikai és végrehajtói (helytartó), illetve esetenként törvényhozói (országgyűlés elnöke) szerepet töltöttek be. A tárnoki szék is nagy jelentőséggel bírt az udvarban: a tárnokmester a királyi tanács tagjai közül emelkedett ki és tárnoki feladatai, tárnoki személyzete fölött folytatott ítélezés mellett a városok adóinak elszámolási felelőse lévén, a városok feletti fellebbviteli bírászkodási feladatok elvégzésére is őt jelölte ki a király.

A kezdetektől, mikor a király volt a bírói hatalom egyetlen letéteményese, a 16. századra odáig jut a bírói hatalom személyek (tisztségek) és fórumok közötti megoszlása a központi igazságszolgáltatási szervezetben, hogy egy ember helyett már öt főméltóságnak és bírói tanácsaiknak van döntő szerepe, bár az ítéletek még mindig az uralkodó nevében hozatnak meg.

5. EGY KÜLÖNÖS BÍRÓI FÓRUM: AZ ORSZÁGGYŰLÉS ELJÁRÁSA HÜTLENSÉGI ÜGYEKBEN

Az Árpád-korban a hűtlenség alatt volt értendő, ha valaki a király életére tört, elárulta az országot, súlyosabb deliktum elkövetése esetén a büntetés végrehajtása elől idegen országba távozott, továbbá, ha valaki az országba idegen fegyveres erőt behozott. Ekkor még a király volt minden hatalom, így a bírói hatalom forrása és birtokosa is, ezért a hűtlenségi ügyekben ő maga járt el, majd 1222-ig a nádor is lefolytathatta az eljárást, de a király tudomása és beleegyezése nélkül nem fejezhette be.³²² A hűtlenségi ügyekben történő eljárás az 1495. évi 3. törvénycikk értelmében vált az országgyűlés hatáskörévé, egészen az 1723-as bírósági reformig, amikor is a királyi ítélőtáblához, a Hétszemélyes Táblához került (kivéve a felségsértési ügyeket). A hűtlenség alá tartozó tényállásokat a büntetés maga fogja össze, ami pedig nem más, mint a fő- és jószágvesztés. Az ítélet alól a király adhatott kegyelmet, de kizárólag a fővesztést illetően, vagyis a javak ettől eltekintve a kincstárra háramlottak. Kezdetben a király ellen elkövetett bűncselekmények tartoztak a hűtlenség vétke alá, később ez tágabb értelmezést kapott, hiszen a király testesítette meg az államot, így végső soron olyan jogellenes magatartások értendők hűtlenség alatt, amik az állam és a társadalom ellen irányultak. A hűtlenségi ügyek alapvetően a büntetőügyek körébe tartoztak, de három típusa mégis polgári eljárás jogi jelleget öltött; ilyen volt az is, amikor a király az országgyűlésen mondta ki a hűtlenség tényét.³²³

5.1. A hűtlenség intézményi áttekintése

Röviden de meg kell magyarázni a királyi jog (*ius regium*)³²⁴ és a hűtlenség közötti összefüggést: a *ius regium* egyik értelmezése a birtokokat érintő királyi előjogok, azaz a korona birtokjoga, ami a királyi birtokadományozásban, illetve ennek ellenkezőjében, a birtokok koronára való háramlásában nyilvánult meg. Utóbbi legtöbbször a nemesi család magszakadása, vagy valamilyen súlyos deliktum elkövetése miatt történt.³²⁵ Tehát a korona

³²² HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Hűtlenség, felségsértés, felségárulás*. Rubicon 2019. 9-10. sz. 23-24. p.

³²³ VINKLER II. 1927, 549. p.

³²⁴ „A királyi jog (...) nem más, mint a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai vagy gazdasági előnyt biztosítanak.” Azaz, amitől a király, királyként értelmezhető. A *ius regium* elemei közé tartozott a bírászkodás is. Ld.: Pámiczky Mihály definíciója, In: LÁSZLÓ 2020, 45. p.

³²⁵ LÁSZLÓ BALÁZS: *Birtok, hatalom, jog: a korona birtokjoga az Árpád-korban*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: forum: publicationes doctorandorum iuridicorum*. SZTE ÁJK, Szeged 2017. 113. p.

birtokjogának „bekerülési oldalán” találhatjuk meg a hűtlenséget, aminek kizárólagos büntetése a fő- és jószágvesztés, ahol az utóbbi a Szent Koronára háramlott vissza.³²⁶

Ahogy a király hűséges alattvalóit királyi adományban részesítette, úgy ennek mintájára a hűtleneket megfelelő büntetéssel sújtotta. Ezt támasztja alá II. András levele, ami Gergely és István ispánok adományáról tesz tanúbizonyságot: „*Cum ex Regie dignitatis officio teneamur metiri merita singulorum, et cuique pro meritorum exigencia respondere; iustum est et rationi consentaneum, ut infideles et iniquitatis sectatores radicitus euellamus et disperdamus; bonos vero et equitatis amatores, qui fideliter ad utilitatem Regie Corone, et Regni commodum se exercent, munifice donis decorare non postponamus.*” „Mivel a királyi tisztség méltósága megköveteli, hogy minden egyesek érdemeit megmérjük, és nekik az érdemek elvárásáért feleljünk, jogos és az észszerűségnek megfelelő, hogy a hűtleneket és az igazságtalanság hajszolóit gyökerestől kiirtsuk és elpusztítsuk, a jókat és az igazságosságot szeretőket pedig, akik hűségesen cselekednek kellő időben az országnak és a király koronájának hasznára, bőkezű ajándékokkal ékesíteni ne késlekedjünk.”³²⁷

Hasonlóan állítja kontrasztba a hűséget és a hűtlenséget Werbőczy István is Hármaskönyvében: „(...) Azért hogy az embereknek gonoszságok büntetlen ne maradna, és hogy a' Nemességnek, és Parasztságnak különb betsületi lenne, továbbá hogy a' hűségnek, és hitetlenségnek [hűtlenségnek] különb jutalma lenne; A' hitetlenek engedetlenségét, és a' latroknak az ő gonoszságokra-való szabadságot, hogy a' mi eleink meg-foghatnák, és meg-előzhetnék közönséges akaratból, mind a' törvények erősségéért, mind pedig a' hazánknak javáért, és meg-maradásáért végezték, és rendelték ezt, hogy nem tsak a' magva-szakadtak' jószága (a' mint megírá) hanem minden pártosoknak jószágok, kik ez Országnak jó állapotját megháborítanak, és a' szerént a' Király ő Felsége méltósága-ellen fel-fuvalkodván engedetlenek volnának, és más embert törvénytelen, hatalmasúl, és vakmerőképpen mernének háborgatni, efféléknek javok még ugyan éltekben szálljon a' Királyi Koronára: ez okon, hogy a' gonoszok büntetését az emberek látván, némellyek meg-rettennyenek, némellyek pediglen, a'kiknek az ilyen gonosz-tévők jószágát adandja a' Király, az ő hűségekben, és

³²⁶ LÁSZLÓ BALÁZS: *Gertrúd királyné merénylőinek büntetése a ius regium rendszerében*. In: (Ádám Antal szerk.): PhD tanulmányok 14. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, Pécs 2016. 125. p.

³²⁷ ÁUO VI. 264. Ld.: LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban*. In: (Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 7. PTE ÁJK, Pécs 2014. 62. p. AUO VI. 264. Ford.: László Balázs.

szolgálatyokban állhatatosabban meg-maradjanak.” (HK. I. 13.)³²⁸ Tehát a hűtlenségben marasztaltak birtokai is visszaháramlanak a királyra és annak Szent Koronájára, aki pedig új adományként juttatja azt hűséges alattvalói számára, az oklevélben megjegyezve, hogy a jószág hűtlenség jogcímén szállt vissza a Szent Koronára.³²⁹

Az országban a királynak (és koronájának), mint egyetlen hatalmi tényezőnek, minden alattvalója hűséggel tartozott, s ha cselekedeteiben az alattvaló egy bizonyos szint alá süllyedt, úgy hűtlenné vált. A korona motívuma a koronaeszme kialakulásával és megszilárdulásával nyerte el jelentőségét a hűtlenség kapcsán, I. Károlytól a „korona hűtlene” kifejezés is bekerült az oklevelekbe.³³⁰ Majd Luxemburgi Zsigmond idején már az „ország hűtlene” megjelölés is szokásos lett, sőt I. Ulászló koronázási okmányában egyenesen az áll, hogy aki a választott királlyal szemben hűtlen, az hűtlen az országgal szemben is.³³¹ Az érvelés igenis logikus, hiszen az uralkodó és a nemesség egyeteme alkotta az országot, a nemesség pedig az ország nevében királyválasztói jogával élve megválasztotta uralkodóját, tehát valóban, ha valaki a választott királlyal szemben követett el hűtlenséget, az az országgal szemben is hűtlennek bizonyult.

Az Árpád-korban hűtlenség megítélése alá esett, ha valaki a király életére tört, elárulta az országot, büntetés elől idegen országba távozott, továbbá, ha valaki az országba idegen fegyveres erőt behozott, de ide sorolandó a gyűjtogatás, a pusztítás, oklevelek hamisítása, pénzhamisítás, várakkal üzött visszaélések, vagy éppen az engedély nélküli várépítés, illetve a lerombolni rendelt várak le nem rombolása. Vagyis kezdetben a hűtlenség a felségsértéssel és felségárulással volt egyenértékű, de az Árpád-kor végére kiterjed, állam- és társadalomellenes bűncselekményekre.³³² Látható, hogy a hűtlenség alapvetően közjogi intézmény, közbűncselekmény, viszont van egy hűbérjogból eredeztethető hűtlenség is, magán deliktum jelleggel. A hasonlóság abban áll, hogy akár csak a király és alattvalói viszonyában, ebben az esetben is, ha a lekötelezett ura ellen vét, úgy vele szemben hűtlenné válik. Ilyen, amikor a jobbágybirtok visszaszállt a földesúrra, mert a jobbágy nem bizonyult engedelmesnek és

³²⁸ Hármaskönyv, I. rész 13. titulus: A’ Király adományiról, és azoknak nemeiről közönségesen. WERBŐCZY ISTVÁN: *Magyar, és Erdély Országának törvény-könyve (Tripartitum)*. Kalotsa 1773.

³²⁹ LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség intézménye a Hármaskönyvben*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2017. 111. p.*

³³⁰ BÓNIS 2003, 129. p.

³³¹ BÓNIS 2003, 374. p.

³³² LÁSZLÓ 2014, 63. p.

hűségesnek, vagy éppen legsúlyosabb esetben ura életére tört. Az úriszékek ebben az esetben a közbűncselekmény mintájára fő- és jószágvesztésre ítélte a hűtlen jobbágyot.³³³

De nem csak a jobbágy, hanem nemesi familiáris is hűtlenné válhatott: a familiáris és ura közötti donációra, főleg, ha azt nem csak korábbi érdemek, hanem jövőbeli szolgálatok jutalmául is adták, ritkán, de előfordult, hogy visszaháramlást kötöttek ki *infidelitas* miatt. Ugyanis a szolgálatteljesítésért kapta a földet a familiáris, tehát ha a szolgálatteljesítést elmulasztotta, az felbontó feltételként szolgált és a birtok visszaszállt az adományozóra.³³⁴ Hűtlenné válhattak egyházi és világi előkelők is: előbbire szolgált példaként, amikor 1271-ben Sámuel, az egri egyház kondicionáriusa az egyház szabadságleveleit elégette, így az egyházzal szemben hűtlenné vált, a püspök pedig elvette nemességét és szolgaságba vetette.³³⁵ Utóbbira pedig a horvát-szlavón várnemeseknél találunk példát: A délvidéki magánadományok esetében ugyanis nem csak a szolgálat volt konkrétan meghatározva, hanem a hűség és a szolgálat is: a prediális addig tarthatta meg adományos jószágát, amíg hűséges és engedelmes maradt urához. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a hűtlenség országos szinten is bekerüljön az adománylevelek klauzulái közé, mint a birtok visszaháramlását eredményező, immár nem közjogi minőségű magatartás.³³⁶

5.2. A hűtlenség esetkörének folyamatos bővülése és összefoglalása a Hármaskönyvben

Elsőként az Árpád-kori királyi dekrétumok említik a hűtlenséget. Maga a jogi fogalom még konkrétan nem létezett, de az alábbi eseteket, mint főbenjáró bűnöket említi Szent István második dekrétuma, amikért vagyonszerzés (és fővesztés) volt a büntetés: ha valaki a király életére tör vagy arra, illetve az ország elárulására szervezkedik, valamint, ha valaki súlyosabb deliktumok elkövetése miatt külföldre menekül.³³⁷ Az oklevelekben az uralkodói döntés megfelelő alátámasztása érdekében mindig részletesen leírták, hogy a hűtlen alattvalótól fő- és jószágvesztés miatt elvett birtok pontosan mi okból, milyen körülmények között szállt vissza a királyra és annak koronájára, hiszen bizonyítani kellett, hogy ugyanezen birtok királyi adományozásakor mint jogos, új adomány kerül egy másik, hűséges, lekötözött alattvalóhoz, amihez kétség sem férhet.³³⁸

³³³ BÓNIS 2003, 242. p.

³³⁴ BÓNIS 2003, 206. p.

³³⁵ BÓNIS 2003, 155-156. p.

³³⁶ BÓNIS 2003, 255-256. p.

³³⁷ LÁSZLÓ 2014, 65-66. p.

³³⁸ BARNA 2017, 52. p.

A hűtlenség egyik említett példáját, az idegen fegyveres erők országba történő behozatalát (arra való szervezkedést) rögzíti az egyik legkorábról a témában ránk marad oklevél: II. András 1210-ben Sibenik ispánjának adományozott földeket, mert az elfogta és a király elé vitte a hűtleneket: „[...] *Mivel amikor Magyarország bizonyos főemberei, méltatlan terven mesterkedve ellenünk, levelet és követeket küldtek Görögországba Géza fiaihoz, hogy azok Magyarországra jövén az ő tanácsukkal és segedelműkkel foglalják el országunkat, maga Domald a követeket, amikor azok Spalatoba mentek, elfogta, és őket megbéklyózva levelükkel együtt elhozta elénk. [...]*”³³⁹

II. András 1222-es Aranybullájában a 2. és 8. cikkeken leírt deliktumok hozhatóak összefüggésbe a hűtlenséggel: a serviensek birtokának feldúlása, illetve a nádor ítélezésekor a nemesek fő és jószágvesztésre irányuló ügyei,³⁴⁰ hiszen ekkor is jószágvesztés / vagyonkobzás volt a büntetés és mint arra már ez az alfejezet rávilágított, a hűtlenség deliktumait a büntetés módja fogja össze. Az 1231-es bullamegújítás e rendelkezéseket jóformán megismétli. III. András 1298-as dekrétuma újabb két módját jelölte meg a hűtlenségnek: „és ha valakik a jogtalanul elfoglalt királyi vagy királynői jogokat, valamint az ezidáig jogtalanul bitorolt egyházi vagy nemesi birtokokat, piacokat vagy vámokat nem szolgáltatnák vissza, és a gyűlés napjától számítandó három hónapon belül nem igyekeznének azzal felhagyni”, illetve „ha valakik a jelen rendelkezésekkel szemben újonnan királyi, királynői, egyházi vagy nemesi birtokok zsákmányolásába és elfoglalásába kezdenének”.³⁴¹ 1298-ban nemcsak bővült a hűtlenségként besorolandó büntettek köre, de az országgyűlés is felhatalmazta az uralkodót, hogy bírósági eljárás lefolytatása nélkül ítéljen és büntessen a hűtlenek illetve hatalmaskodók ügyeiben.³⁴²

Az idő előrehaladtával nem csak a deliktumok köre bővült, hanem a kiszabott büntetés is súlyosbodott, még hozzá öröklési jogi szempontból: míg Szent István idején a hűtlenséget elkövető nemes ártatlan fiai megkapták részüket az örökségből, mielőtt a javak visszaháramlottak volna a Szent Koronára, addig III. András dekrétuma értelmében már nem részesülhettek apjuk birtokaiból, sőt a nemesek soraiból is kizárattak.³⁴³ I. Mátyás még egy várost is felruházott formális ellenállási joggal: Beszterce 1474-ben, mint szabad királyi város

³³⁹ CD III/1. 100. p. Ld.: LÁSZLÓ 2014, 73. p.

³⁴⁰ LÁSZLÓ 2014, 67. p.

³⁴¹ LÁSZLÓ 2014, 69. p.

³⁴² BARNA 2017, 52. p.

³⁴³ LÁSZLÓ 2014, 70. p.

aggodalmát fejezte ki a királynak, úgy értesültek, hogy egy földesúr birtokába akarja adni a várost. Erre Mátyás kijelentette, hogy „*sohasem volt szándéka a korona javait csökkenteni. Ha ő, vagy utódai mégis eladományoznák a várost, megengedi, hogy a felkérőnek a hűtlenség vétke nélkül ellenszegüljenek minden erejükkel*”. 1502-ben hét bányászváros szintén ellenszegülési jogot kapott.³⁴⁴ A korábban említett hűtlenségi tényállások körét tovább bővítette tizennégy esetre II. Ulászló 1495. évi 4. törvénycikke,³⁴⁵ majd 1514-ben Werbőczy már 18 hűtlenségi esetet különböztetett meg Hármaskönyvében,³⁴⁶ amiket az 1567. évi 39. törvénycikk – országgyűlés alatt elkövetett erőszakosságok – és az 1723. évi 9. törvénycikk - hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek – tovább bővítettek.

A hűtlenség eseteit Werbőczy István gyűjtötte össze Tripartitumában, ám később, a mohácsi vést megelőzően a politikai viszonyok megváltozása és a főnemesi párt megerősödése következtében őt magát vádolták meg hűtlenséggel: „*Hogy ő felsége (a mint ezt hű országlakosainak élőszóval megigérte), adassa ki a hozzá hűtellen Werbőczy István és Zobi Mihály ellen a levelesítő parancsot. És eme levelesítetteknek érdemök szerint való megbüntetését hagyja meg.*”³⁴⁷ A fővesztést elkerülte, de birtokait elkobozták.³⁴⁸ A Tripartitum elkészültekor Werbőczy az I. rész 14. cím alatt a hűtlenség tizennyolc esetét, mintegy harminc deliktumot gyűjtött össze. A felsorolás alapján látható, hogy már nem a felségsértés bizonyul a leggyakoribb és kiterjedtebb esetkörnek, hanem az pusztán az e körbe tartozó cselekmények egyik alcsoportjaként van jelen.³⁴⁹

A hűtlenségi perek a büntetőperek közé sorolandóak be, de „satisfacionális” – elégtételi jellegére (jóságvesztés) tekintettel inkább a polgári per tulajdonságait mutatták. A hűtlenségi tárgyalások esetében eltekintettek a perköltségtől is, hiszen a kiszabott bírságok és terhek bőven

³⁴⁴ BÓNIS 2003, 352. p.

³⁴⁵ LÁSZLÓ 2016, 62. p.

³⁴⁶ HK. I. 14.: felségsértés; lázadás; hamis okmány és hamis pecsét készítése; hamis pénz verése és használása; házastársaknak és rokonoknak negyediziglen való meggyilkolása; nőrokonok megszeplősítése; gyűjtogatás; belállapotok felforgatása és idegen zsoldosok behozatala; menedéklevelek megsértése; várak elárulása vagy jogtalan elfoglalása; bírák megölése, elfogása, megverése vagy megsebesítése; törvényszékre vagy országgyűlésre utazók és onnan távozók megölése; a végrehajtásra kiküldött királyi emberek, a káptalan és konvent tanúbizonyossággal szolgálóinak megölése, megverése, megsebesítése; eretnekekhez való csatlakozás; testcsonkítás és szemkivájás; végvárak feladása és az ellenségnek fegyver vagy élelem szolgáltatása; a megtértek háborgatása, fosztogatása.

³⁴⁷ 1526. évi 26. törvénycikk Werbőczy István és Zobi Mihály hűtlenek ellen a levelesítő parancs kiadandó. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=52600026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D8> (Letöltve: 2021. 08. 21.).

³⁴⁸ MAGYARORSZÁG BÍRÓSÁGAI: *Werbőczy István, a névadó.* <https://birosag.hu/werboczy-osztondij-program/werboczy-istvan-nevado> (Letöltve: 2021. 08. 21.).

³⁴⁹ LÁSZLÓ 2017A, 108-109. p.

kárpótolták az ellenérdekű felet és a bírót is.³⁵⁰ A II. rész 66. titulusaiban, „A' hitetlenségről-
való szententziának, ki-mondásáról”³⁵¹ Werbőczy leírja, hogy a hűtlenség dolgában úgy kell
eljárni, mint a főbenjáró ítéletek esetén, mégpedig háromféleképpen, amit a II. rész 75. titulusa
rögzít: „Hogy a' hitetlenségnek nótája három képpen esik a' törvényt is úgy mondják felöle.”³⁵²
„első módon a király az országgyűlésen, második módon a másodizben történt visszaüzésről
tett jelentés rendén, harmadik módon rendes bírák a hűtlenség címén történt adomány
érvényesítésére irányuló perben.”³⁵³ Ez utóbbi három eset tekinthető tehát polgári peres
eljárásnak, ugyanakkor ha bármelyik folytán a hűtlenséget megállapították, akkor nemcsak a
jóság- de a fővesztésnek is helye volt. VINKLER ez esetben leírja, hogy „a hűtlen ember mind
fejét, mind örökségét, azaz minden fekvő jóságát és birtokjogait örökre elveszítette, s azok,
még ha tényleg kivégezték is, előbb született fiaira vagy nemzetségi anyafiaira soha többé vissza
nem tértek (HK. I. 16.)”.³⁵⁴ Az első esetben tehát a király a főpapokkal és zászlósorakkal
országgyűlést tart, amire a hűtlenséggel vádoltat királyi parancslevél útján, személyesen hívják
perbe.³⁵⁵

A HK. I. 14. szerint a király már akkor is eladományozhatta valaki birtokait, ha a hűtlenség
még csak felmerült, de bizonyítást még nem nyert. Ebből következett a harmadik, említett
változat, ami a XIV. századtól, a Szent Korona-tan érvényesülésével vált szokásossá:³⁵⁶ a
rendes bírák hűtlenség címén történt adomány érvényesítésére szolgáló peres eljárása, aminek
tárgya a hűtlenség volt, de az adomány okán érvényesíthető tulajdonjog érvényesítésére
szolgált.³⁵⁷ Ennek folytatása kapcsán alakulhatott ki a második eset: a másodizben történt
visszaüzésről tett jelentés okán kimondott hűtlenség³⁵⁸: ugyanis, ha a pereszes alperes
tiltakozott a birtokba iktatás ellen, akkor azt jegyzékbe vették, felszólították megfelelő indoklás
benyújtására, majd új eljárás indult, de ha azt is elveszítette az alperes, akkor a perbírságot és a
perköltséget is meg kellett fizetnie. Ha még ezután is, másodízben tiltakozott, élt a
visszaüzéssel, akkor a hűtlenség bűnébe esett.³⁵⁹

³⁵⁰ VINKLER II. 1927, 699-700. p.

³⁵¹ WERBŐCZY HK. II. 66.

³⁵² WERBŐCZY HK. II. 75.

³⁵³ VINKLER II. 1927, 549. p.; WERBŐCZY HK. II. 66.; 75.; HK. I. 17.

³⁵⁴ VINKLER II. 1927, 550. p.

³⁵⁵ LÁSZLÓ 2017A, 112. p.

³⁵⁶ VINKLER II. 1927, 551. p.

³⁵⁷ VINKLER II. 1927, 550. p.

³⁵⁸ VINKLER II. 1927, 550. p.

³⁵⁹ MAGYARORSZÁG BÍRÓSÁGAI: *Tudta-e? Mit takar a visszaüzés, mint perorvoslat?*
<https://birosag.hu/hirek/kategoria/tudomanykultura/tudta-e-mit-takar-visszaues-mint-perorvoslat> (Letöltve:
2021. 08. 06.).

Ami a kegyelmet illeti, Werbőczy leírja, hogy „(...) A' ki pedig a hitetlenség nótájába esik, annak jószágában semmi része nintsen a' peresnek; mert mindenestől-fogva a' Királyt ő felségét illeti, és az ő adományára száll.”³⁶⁰ Tehát a főbenjáró ítélet alóli kegyellemmel szemben – ahol a kegyelmet nyert megmenekült a fővesztés alól és jószágainak kétharmad részét is megtarthatta –³⁶¹ a hűtlenségi ítéletnél a kegyelemben részesülő életét ugyan nem vették el, de birtokai teljes mértékben (kivéve ártatlan, kiskorú gyermekeinek osztályrésze) a királyra háramlott vissza.

5.3. Hűtlenségi perek bírói fórumai a 15. század végéig

Az Árpád-kori Magyar Királyságban a király volt a legfőbb, teljhatalmú úr, így ő volt a bírói hatalom kizárólagos birtokosa is, ám az ügyek sokasodásával helyettesre volt szüksége, aki kezdetben a nádor, majd az országbíró lett a királyi udvaron belül. Ám kivételes esetekben a király még mindig önmaga járt el (tanácsának meghallgatásával) bizonyos, kiemelkedő jelentőségű perekben. Ilyenek voltak a fő- és jószágvesztéssel fenyegető eljárások: a hűtlenség és a hatalmaskodás esetei; ráadásul ekkor a jószágvesztés okán a földtulajdon kérdése is érintetté vált. Ebben a korban pedig minden hatalom a földtulajdonon alapult, tehát ha vagyonkobzás, vagy a Szent Koronára való földbirtok visszaháramlás bármikor felmerült, a király mindig maga hozta az ügyben az ítéletet.³⁶²

Az 1222-es Aranybulla 8. cikke már a nádor számára is lehetővé tette, hogy minden országglakó felett ítéljen, kivéve a nemesi fő- és jószágvesztési ügyeket: ebben az esetben a nádor ugyan folytathatott tárgyalásokat, de az ügyeket a király tudta, beleegyezése, többször jelenléte nélkül nem fejezhette be.³⁶³ Az Aranybullánál érdemes megemlíteni az ellenállási záradékot is, tudniillik: „arra az esetre, ha az uralkodók bármikor megsértenék a bulla pontjait, örökre felhatalmazta mind a püspököket, mind országa többi jobbágját [báróját] és nemesét, összesen és egyenként, hogy neki és utódainak ellenállhassanak és ellentmondhassanak a hűtlenség vétke

³⁶⁰ WERBŐCZY HK. II. 57.

³⁶¹ László 2017A, 112. p. A hivatkozott tanulmányban a szerző arra következtetésre jut, hogy hűtlenség esetén a királyi kegyelem a fő- és jószágvesztés alóli teljes mentesülést jelentette. Vélhetően azért jut erre a következtetésre, mert a főbenjáró ítélettel marasztaltak és kegyelemben részesültek esetében a jószágok egyharmada a sértett félre szálltak, míg hűtlenség utáni kegyelemkor „(...) és a fölperes vagy ellenfél azon jószágokból a hozott ítélet erejénél fogva semmiféle örökjogot nem nyerhet”. De ez nem azt jelenti, hogy a kegyelmet kapott a birtokait megtarthatta, hanem épp ellenkezőleg, amit a szerző is leír: „az ilyen elítélt javainak örökjogú adományozása egyedül a királyi felséget és a szent korona joghatóságát illeti (...)”.

³⁶² BÓNIS 1971, 135. p.; 137. p.; BARNA 2017, 52. p.

³⁶³ NYERS 1934, 13. p.

nélkül". E mondatnak a Mohács előtti Magyarországon még nem volt akkora jelentősége, mint később, a Habsburg udvar gyakori hűtlenségi pereivel szemben.³⁶⁴

A 13. század közepétől az országbíró lett a királyi udvar legfőbb bírója, ahol fő- és jószágvesztési ügyeket is tárgyalt, de ezek inkább a hatalmaskodás esetköreibe voltak sorolandók. A 15. századtól kezdődően több törvény (1464:3. tc., 1492:13. tc.) is kimondta, hogy a király a tanácsa meghallgatása nélkül nem marasztalhat senkit hűtlenségben.³⁶⁵ I. Mátyás 1462-es hűtlenségről szóló dekrétuma első helyen említi a hűtlenség azon esetét, amikor valaki a király és a Szent Korona közhatalma ellen támad, majd még további tizenkét tényállást jelöl meg.³⁶⁶ 1464-es koronázási dekrétumában kimondta, hogy hűtlenségi ügyekben kizárólag a főpapok és bárók tanácsával együtt eljárva marasztalhat el bárkit is, 1486-os nagyobb dekrétumában pedig tovább bővítette a hűtlenség alá eső cselekmények körét: immár az a nemes is hűtlenséget követett el, aki a megyésispán vagy helyettese ellen támad vagy erőszakot alkalmaz annak érdekében, hogy a végrehajtást megakadályozza.³⁶⁷

Egyebekben a 15. század utolsó harmadára a hűtlenségi pereket a király főpapokkal és bárókkal együtt tartott ítélőszéke elé utalta az 1464. évi 3., az 1478. évi 10., az 1486. évi 46. és az 1492. évi 13. törvénycikk. Ugyanennek a tágabb tanácsnak a meghallgatásával és hozzájárulásával gyakorolta a király a kegyelmezést is.³⁶⁸ II. Ulászló uralkodása alatt, 1495-ben született meg az a törvény, ami részben korlátozta a király felségjogát és a hatalmaskodási ügyekben történő eljárást az országgyűlés hatáskörébe utalta. Az országgyűlés különleges bírói fórumnak számított, nem csak alapvető funkciójából eredően, de a hűtlenségre tekintettel az ügyek átpolitizáltsága miatt is. Ettől függetlenül a kegyelmezés joga az uralkodónál maradt, ami többnyire a fővesztés elmaradását jelentette, de a jószágvesztés alól többnyire nem adott mentességet, legalábbis nem teljesen. Sőt, előfordult, hogy az elítélttel csak nem sokkal az ítélet végrehajtása előtt közölték, hogy kegyelemben részesült. Ez a kegyelem nem feltétlenül jelentette a hűtlenség megbocsátását, a fővesztésnek sokszor száműzetés vagy börtönbüntetés lépett a helyébe.³⁶⁹

³⁶⁴ ENGEL 2001, 82. p.

³⁶⁵ BARNA 2017, 53. p.

³⁶⁶ 1462. I. Mátyás dekrétuma. Ld.: MEZEY 2000, 177. p.

³⁶⁷ BÉLI 2019. 50., 54. p.

³⁶⁸ SCHILLER BÓDOG: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Nosedá Tivadar magyar királyi egyetemi könyvtár, Budapest 1900. 126-127. p.

³⁶⁹ BARNA 2017, 53. p.

5.4. Az országgyűlés figyelmen kívül hagyása: delegált bíróságok a Habsburg uralom alatt

A török idők alatt 1535-ben a Helytartótanács vette át ideiglenesen a hűtlenségi perekkel járó feladatot. Sőt, a Habsburgok a két felsőbíróság mellett időnként delegált bíróságokat állítottak fel büntető ügyek lebonyolítására, ami kiemelten kezelte a hűtlenségi eseteket. Ezek után a „*Habsburg uralkodók és a magyar nemesi rend közötti összeütközéseket jól jellemzik az egyes hűtlenségi, illetve felségsértési perek során kialakult anomáliák*”.³⁷⁰ Az egyik első jelentősebb hűtlenségi per Illésházy István ellen indult, ahol a rendkívüli törvényszék (*extraordinarium iudicium*) szintén delegált bírákból lett felállítva.³⁷¹ Amennyiben a hűtlenség egyben felségsértésnek is bizonyult, akkor az uralkodónak állt jogában eldönteni, hogy az ügyet az országgyűlés vagy egy ilyen delegált bíróság hatáskörébe utalja, s valóban, a Habsburg idők alatt sokszor az utóbbi fórumra esett a választás, ezért a magyar nemesség gyakorta feltételezte, hogy – a fő- és jószágvesztés okán – a döntés hátterében a perbe fogott magyar főurak birtokainak a megszerzése a cél, a kincstár részére.³⁷²

Történt egy felemás eset is, ami végül nem is zárult ítélettel: Dobó István és Balassa János pere. Dobó István esetében az udvar birtokszerzésre irányuló próbálkozása mellett még az is súlyosbította a helyzetet, hogy megvádolták egy János Zsigmonddal kötött szövetséggel is. A hűtlenségi per lefolytatására irányuló szándékot az udvar kezdetben eltitkolta, csupán egy „szokásos” meghívót küldött az uralkodó Dobónak, amiben az állt, hogy számít megjelenésére. Dobó vacillált, de végül elment az országgyűlésre, ahol a berekesztés előtt Balassával együtt elfogták és börtönbe vetették. Az udvar ezzel megszegte az 1495. évi törvény 3. törvénycikkét, mert a meghívó nem tartalmazta kifejezetten a hűtlenség vádpontjait. Ezek után maga a per sem az országgyűlés előtt folyt le, így az eljárást sem lehetett jogszerűnek tekinteni, de még az ítélet megszületése előtt I. Ferdinánd és János Zsigmond kiegyeztek egymással, így ítélethozatal végül nem történt, Dobó és Balassa kiszabadultak.³⁷³

A 17. században a Habsburgok hűtlenségi eljárásai még tovább súlyosbodtak. Semmibe vették a magyar törvényeket, az országgyűlést mellőzték és kifejezetten osztrák, tehát magyar nemeseket és főpapokat nélkülöző delegált bíróságokat állítottak fel Bécsben és Pozsonyban, ráadásul kizárólag az osztrák jog alapján mondtak ítéletet és hajtották végre a fő- és jószágvesztést több esetben is, amelyek közül a leghíresebbek – vagy inkább hírhedtebbek – a

³⁷⁰ HOMOKI-NAGY 2019, 25. p.

³⁷¹ BARNA 2017, 54. o.

³⁷² HOMOKI-NAGY 2019, 26. p.

³⁷³ HOMOKI-NAGY 2019, 26. p.

Wesselényi-féle összeesküvés résztvevőivel szemben (Wesselényi Ferenc nádor, Zrínyi Péter horvát bán, Nádasdy Ferenc országbíró) zajlottak.³⁷⁴ Látható, hogy némileg azért mégiscsak alátámasztható az a „rosszindulatú” feltételezés, hogy a hűtlenségi perek egyúttal a kincstár birtokszerzési próbálkozásai voltak, hiszen e perekben is az ország legnagyobb földbirtokosait támadták és vették el jószágaikat. Ezt erősíti meg EMBER GYŐZŐ is, miszerint a 16. század végén a király a koronára háramlott birtokokat már nem adományozta többet, hanem elzálogosította, ami remek bevételi forrásnak bizonyult, ezért később már nem is várták meg, hogy egy-egy nemesi családnak magvaszakadjon és a birtokaik háramlással jussanak a királyra és a kincstárra, hanem inkább gyorsabb módszerhez folyamodtak: hűtlenségi pereket indítottak és a vádlottakat jószágvesztésre ítélték. Többek között ez a viselkedés is hozzájárult a Bocskay felkelés kitöréséhez, ami végül részben eredményre vezetett és a két szepesi kamaraelnök, Szuhay István egri és Migazzi Miklós váradi püspökök száműzetéséhez vezetett.³⁷⁵ A helyzetet még tovább súlyosbította, hogy delegált bíróságok tagjait a király tetszése szerint nevezhette ki, akik egyfokú eljárásban, a fellebbezés lehetőségének teljes kizárásával hoztak ítéletet és juttattak még több vagyont a pozsonyi és szepesi kamarák, végső soron a kincstár számára. Sőt a helyzet odáig süllyedt, hogy ha a hűtlenség okán háramlott birtokokkal szemben bárki magánosnak igénye támadt, ezen igények elbírálására törvénytelenül kiterjesztették a kamarai bíraskodást, ami eddig csak a kamarai alkalmazottak ügyeire, a harmincaddal, a csempészettel, illetve a tiltott mértékek használatával kapcsolatos ügykörökre terjedt ki.³⁷⁶

5.5. Az 1723-as bírósági reform hatásai a hűtlenség tárgyalására

A török kiverése után a Királyi Kúrián belül működött a Királyi Tábla, mint állandó, és a Hétszemélyes Tábla, mint fellebbviteli bíróság. Az 1723-as reform e két fórumot állandósította, de a hűtlenségi perekben belül a felségsértési tárgyalása még mindig nem tartozott a hatáskörükbe. Az 1715. évi 7. törvénycikkkel mindösszesen annyit sikerült elérni, hogy ilyen esetekben a magyar törvények szerint és magyar bírókból álló testület előtt folyjon az eljárás, illetve a király távolmaradása esetén a fórum magyar területen ülésessen. 1791-ben végül a felségsértési ügyek is a Királyi Táblához kerültek, ahonnan a Hétszemélyes Táblához lehetett tovább fordulni, így a Habsburg-féle delegált osztrák bíróságoknak leáldozott.³⁷⁷

³⁷⁴ HOMOKI-NAGY 2019, 26-27. p.

³⁷⁵ EMBER 1946, 165. p.

³⁷⁶ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996, 87-88. p.

³⁷⁷ HOMOKI-NAGY 2019 27. p.; BARNA 2017, 54. p.

A törvényi szabályozást tekintve az 1723-as törvénykezés 9-12. cikkeiben leszűkítette a hűtlenség alá eső esetek körét, az onnan kivett jogellenes cselekedeteket nagyobb hatalmaskodásnak, illetve bűncselekményeknek minősítette. Utóbbi azt eredményezte, hogy a fő- és jószágvesztés, mint büntetés a háttérbe szorult, vagyis az elítélt birtokai már nem háramlottak vissza a kincstárra.³⁷⁸ Az 1723. évi 9. törvénycikk a hűtlenségnek hét esetét (ennél több tényállást) különböztette meg, elkövetői pedig az alábbiak:

- Felsőcsédesítés: aki a király életére tör, annak testi épségét veszélyezteti és / vagy személyes szabadságát korlátozza;
- Felső- és hazaárulás: olyan honpolgár, aki az uralkodó méltósága vagy az ország közhatalma ellen fellázadt;
- Az ország közbiztonsága elleni cselekmények: aki az országba idegen zsoldosokat behoz, vagy aki végvárat hagyott elveszni, vagy aki az ellenek fegyvert / élelmiszert adott, szállított;
- Közhitel elleni bűncselekmények: aki pénzt hamisított, tudvalevően hamis pénzt nagy mennyiségben forgalomba hozott;
- Nyilvánvaló és kárhozott eretnokség: aki tiltott valláshoz tartozott;
- Személy elleni bűncselekmények: aki megtért törököket kifosztott vagy személyi szabadságukat korlátozta;
- Vagyon elleni bűncselekmények: aki a királyi jövedelmekből származó öntött aranyat vagy ezüstöt külföldre csempészte vagy arra szövetkezett.³⁷⁹

Továbbá az 1723. évi 9. törvénycikk újra kimondta, amit III. András és HK. I. 16. titulusa korábban megtiltott: a hűtlenséget elkövető ártatlan, illetve még osztozatlan gyerekeinek osztályrészét, az anyai ősi és egyéb javakat ki kell adni, a hitvesi jogokat és mások pénzkövetelését is biztosítani kell, valamint a hűtlenség sértettjénél felmerülő károkat is a hűtlen vagyonából kell megtéríteni, mielőtt a javak visszaháramlanak a kincstárra.³⁸⁰

5.6. Részösszegzés

Kezdetben az uralkodó ellen irányuló súlyos deliktumok köre alkotta a hűtlenség fogalmát, ami végül kiszélesedett és közdeliktum jelleget öltött. Az Árpád-korban szinte kizárólag adományos levelek adták hírül, ha valaki hűtlen volt a királyhoz: az elkövetőt fő- és jószágvesztéssel büntették, így birtokai visszaháramlottak a királyra és annak Szent Koronájára, aki e birtokokat

³⁷⁸ VINKLER II. 1927, 576. p.

³⁷⁹ BÉLI 1995, 83-85. p.

³⁸⁰ 1723. évi 9. törvénycikk, 12. § hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300009.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24> (Letöltve: 2021. 04. 12.).

– a hűtlenségre is kitérve – új adományként másik, hozzá hűséges hívének adományozta. A hűtlenség deliktumát számos, egymással nem feltétlenül rokon tényállás alkotta, egyetlen közös dolog kötötte őket mégis egymáshoz, az azonos büntetés: a fő- és jószágvesztés.

Az idő előrehaladtával, a vegyesházi királyok idején megjelent a ‘korona hűtlene’ és az ‘ország hűtlene’ kifejezés is, ami a koronaeszme kialakulásához, illetve az organikus államelmélethez is köthető, hiszen aki hűtlenséget követett el, az nem csak az uralkodó ellen vétett, hanem a Szent Korona, mint a főhatalom letéteményese ellen, valamint később már az ország ellen elkövetett deliktumként is értékelték a hűtlenséget. Utóbbi azzal magyarázható, hogy amikor már az uralkodó és a rendek közösen alkották az országot, s a rendek az országot képviselve választották meg királyukat, amiből következően a hűtlenségi büntettek köre jóval túlmutatott a közvetlenül a királyt érintő cselekedeteken, akkor érthető módon a bűnös az ország egésze ellen megvalósította a hűtlenséget.

Az eljárások lefolytatását illetően a tényállások körének folyamatos bővülése, vagyis nem kizárólagosan az uralkodó ellen irányuló cselekedetek megjelenése, az ország érintettsége, valamint a királyra, mint legfőbb bíróra nehezedő ügyteher megsokszorozódása magával hozta szélesebb körű bírói fórumok bevonását a hűtlenségi perekben való ítékezésbe.³⁸¹ Először a királyi tanács, majd az országgyűlés, végül a Habsburgok idején delegált bíróságok jártak el ebben az ügykörben, ami utóbbi időszakban politikai eszközként is szolgált: az udvar és a király saját maguk állították össze az osztrák tagokból álló és osztrák jog alapján ítélező, fellebbezést nem ismerő törvényszéket, ami végső soron az ítéletek, a birtokok visszaháramlása alapján rendkívüli vagyonhoz juttatta a kincstárat. Ezzel az országgyűlésen való tárgyalás lehetősége szinte teljesen háttérbe szorult.

Összességében megállapítható, hogy a hűtlenség, mint jogintézmény összetettsége három szóval jellemezhető leginkább: közbűncselekmény, háramlási ok, politikai eszköz. Közbűncselekmény, mert az elkövető a hűtlenséget a király, a Szent Korona és végül az ország terhére követi el. A közbűncselekmény elkövetéséből és annak büntetéséből (fő- és jószágvesztés) következik a háramlási ok jelleg, mivel a jószágvesztés esetében az elkövető birtokai visszaszállnak a királyra és annak Szent Koronájára. Végül a Habsburg uralomtól kezdődően politikai eszköz is volt egyben: a delegált bíróságokon nem egy hűtlenségi per

³⁸¹ Mint korábban arra az értekezés kitért: a nádor és az országbíró is tárgyalhatott hűtlenségi perket, de a király tudta és beleegyezése nélkül nem hozhattak ítéletet.

irányult az udvar ellenfeleinek félreállítására, birtokaik megszerzésére, a kincsar jövedelmeinek növelésére. A helyzet rendezése 1723-ig váratott magára, amikor a hűtlenségi ügyeket a Királyi Kúria, azon belül a Királyi tábla, mint állandó és a Hétszemélyes Tábla, mint fellebbviteli bíróság hatáskörébe utalták.

6. AZ 1723-AS BÍRÓSÁGI REFORM ÉS HATÁSAI

6.1. Előzmények: egy „átmeneti időszak” – bírászkodás a mohácsi vész és 1723 között

1526-ot követően a királyi tanács egyre jobban elveszítette mindennemű funkcióját, elsődlegesen amiatt, mert a Habsburg uralkodók már Bécsből, nem pedig Budáról irányították az ország ügyeit, viszont az ügymenet fenntartása érdekében a fő méltóságviselőknek továbbra is Magyarországon kellett tartózkodniuk.³⁸² Ezzel szemben EMBER GYÖZŐ úgy véli, hogy a királyi tanács – amit a későbbiekben magyar tanács (*Consilium Hungaricum*) néven kezdenek emlegetni – a mohácsi vést követően sem veszített „rugalmasságából” és tagjai időről időre megjelentek a királyi udvarban, sőt Mohács után a királyi tanács az országgyűlésben is még nagyobb szerephez jutott, ami a rendiség egyfajta új érvényesülését is jelentette, ugyanakkor alkotmányjogi funkciójának megőrzése mellett a tanács valóban veszített korábbi jelentőségéből, hiszen a Habsburg uralkodó már nem támaszkodott oly mértékben a tanácsra a kormányzás terén, mint ahogyan azt a korábbi királyok tették, s helyét a kormányzásban már I. Mátyástól kezdődően fokozatosan a királyi kancellária vette át. Igaz, a Habsburg uralom alatt utóbbi szerv is elveszítette erejét, mert a Habsburg királyok túlnyomó többségben a saját hivatalszervezetükre támaszkodtak, ugyanúgy a magyar tanács kiszorítása mellett.³⁸³

Az 1536. évi országgyűlés a kaotikus állapotok közepedte gondolt az igazságszolgáltatás működtetésére is és bizonyos fontosabb ügykörökben³⁸⁴ állandó, szünet nélküli ítélkezést rendelt el.³⁸⁵ Ugyanakkor a mohácsi vést megelőzően az ország, a Királyi Kúria nagybíráinak a hatásköre mindenre kiterjedő volt, köztük hatáskörmegosztásról nem esett szó,³⁸⁶ így felmerül a kérdés, hogy mégis kik járjanak el állandó jelleggel a központi szerveknél? A király 1526 után már nem tartózkodott az országban; ez már csak azért is problémát jelentett, mert a király személyes eljárását kívánták bizonyos ügykörök, továbbá a törvények szerint külföldön, jelen esetben a császári udvarban senki nem volt köteles perben megjelenni, ezért mindenképp helyettesítésről kellett gondoskodni.³⁸⁷

³⁸² SCHILLER 1900, 178-179. p.

³⁸³ EMBER 1946, 75-76. p.

³⁸⁴ Hatalmaskodások, gyilkosság, birtokfoglalás, fellebbezések, hitbér, jegyajándék, zálog és követelések, illetve birtokperek közül a magszakadással érintettek. Ld.: VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig. I. kötet.* Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927.

³⁸⁵ R. KISS ISTVÁN: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve.* MTA, Budapest 1908. 119. p.

³⁸⁶ Állítja VINKLER I. 1927 a 120. oldalon, majd mégis ismerteti az egyes bírák joghatóságait: 123-126. p.

³⁸⁷ R. KISS 1908, 111. p.

Ezért kézenfekvő, hogy az igazságszolgáltatási főhatalom közvetett letéteményese az lett, aki a királyt az országon belül kormányzati ügyekben is helyettesítette, ami megfelel az úgynevezett nádori cikkekben tett megállapításnak, mi a rend, ha a király nem tartózkodik az országban, azaz a nádor és a királyi helytartó, illetve bizonyos esetben a személynök az, aki ezekben az esetekben eljárni köteles. 1536-ban viszont a nádor tisztsége betöltetlenül állt és Thurzó Elek egyedül volt az ország helytartója és országbírója, valamint a személyes jelenléti bíró is egyben.³⁸⁸ Látható, hogy a központi igazságszolgáltatás a király közvetlen, egyetlen emberének kezében volt, ugyanis, ha nádor nincs – már pedig nem volt -, a kancellár nem bíraskodott, a király személyes eljárása már nem létezett, egyedül a királyi helytartó, mint *primarius iudex*,³⁸⁹ méghozzá nem ideiglenes jelleggel, mint a király személyes bíraskodása, hanem állandóan:³⁹⁰ gyökeres változás a mohácsi vést megelőző időszakhoz,³⁹¹ egyúttal a bírói hatalom „megosztásához” delegálásához képest.

Az udvar törekvése, hogy a helytartót ilyen nagy bírói hatalommal ruházza fel, rendi ellenállásba ütközött, ezért az 1537. évi országgyűlésen megállapították, hogy az említett kiemelt ügyeken kívül a rendes bírák hatalmát nem kívánják megrövidíteni, amit az 1542. évi országgyűlés rendelkezései is megerősítettek, biztosították a rendes bírák „*régi gyakorlaton és törvényeken alapuló joghatóságát*”, de a király személyes joghatósága alá tartozó, valamint a rendes bíraktól fellebbezett ügyeket továbbra is a helytartó intézte, nádor híján a nádori helytartó segítségével.³⁹² Itt egyébként már erősen megnyilvánul az a fajta törvényhozói hatalommegosztás a király és a rendek között, amire a 3.4. *alfejezet utolsó bekezdése* kívánta felhívni a figyelmet.

A helyzet egy mondatban összefoglalható: „*Az udvar elérte a nádor hatalmának megosztását a királyi helytartó, főkapitány és nádori helytartó között*”.³⁹³ Ugyanakkor a helytartó bírói hatalmával „szemben” a rendek védelmezték a rendes bírák működését, miközben ismert volt, hogy a király nem vett részt a bíraskodásban. Mindez odáig vezetett, hogy hosszabb távon rendeződött az említett bírói felek egymáshoz való viszonya, kialakultak a hatáskörök és majd az 1723-as reformmal a kerületi táblák, valamint a Királyi és Hétszemélyes Táblák, mint

³⁸⁸ VINKLER I. 1927, 160. p.

³⁸⁹ BÓNIS GYÖRGY: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Sárkány Nyomda Rt., Budapest 1935. 10. p.

³⁹⁰ VINKLER I. 1927, 202. p.

³⁹¹ VINKLER I. 1927, 160-161. p.

³⁹² VINKLER I. 1927, 127-133. p.

³⁹³ VINKLER I. 1927, 135. p.

állandó bíróságok.³⁹⁴ A Királyi Tábla a 17. században fejlődik nyolcados törvényszékké, bírái pedig a nádori helytartó, az országbíró és a személynök. A Hétszemélyes Tábla pedig nádori és helytartói fellebbezési bíróság.³⁹⁵ Magát a helytartót 1574-ben már az országgyűlés ruházta fel általános joghatósággal és egyúttal megtiltotta számára a nádori és országbírói speciális joghatóság alá tartozó ügyekben történő ítélkezést.³⁹⁶

6.2. III. Károly Második dekrétuma

Tekintve, hogy a király nem tartózkodott az országban, annak hazai, személyes ítélkezése tulajdonképpen megszűnt, így a hozzátartozó fórumok is megszűntek, de legalábbis elveszítették jelentőségüket. Tovább bonyolította a helyzetet a különböző, Habsburg-elképzelés szülte fórumok bevezetése: a katonai bíraskodás kiterjesztése, a kancelláriai bíraskodás,³⁹⁷ a már említett delegált bíróságok felállítása hűtlenségi perekben, a kamarai bíraskodás, valamint az Újszerzeményi Bizottság bevezetése. A rendek válaszul a vármegyei törvényszék és a választottbíráskodás erősítésére, hatáskörbővítésére fektettek hangsúlyt.³⁹⁸ A török idők végére funkcióját veszített központi bíraskodás megújítására az 1715. évi országgyűlés igen hatékonyan bizonyult: a központosító törekvésekkel visszaállították a tradicionális magyar törvénykezési keretet, megszüntették a kancelláriai bizottsági eljárásokat, rögzítették az ítélőmesteri hatásköröket,³⁹⁹ az anyagi és eljárásjogi kérdésekre pedig egy bizottságot (*Commissio Systematica*) állítottak fel⁴⁰⁰ egy célzott, átfogó bírósági reform megteremtésére, aminek eredményeképp az 1723. évi 24-26. törvénycikkek értelmében új bírói szervezetet állítottak fel, ami egészen 1869-ig töltötte be funkcióját.⁴⁰¹

24. cikkely: A fellebbvitt ügyek felülvizsgálatára a nádorispán úr mint egyszersmind királyi helytartó mellé bírákat neveznek

³⁹⁴ VINKLER I. 1927, 139. p.

³⁹⁵ BÓNIS 1935, 13. p.

³⁹⁶ VINKLER I. 1927, 157. p.

³⁹⁷ A Habsburg elképzelések mentén a 17. századra a kancellária hatásköre az államkormányzat sokkal szélesebb területeire terjedt ki, mint a 16. században, már az igazságszolgáltatás is részben kancelláriai feladat lett. Ld.: EMBER 1946, 118. p.

³⁹⁸ MEZEY BARNA: *A bírói hatalmi ág kialakulásának kezdetei. Az 1723-as bírósági reform.* Rubicon 2019. 9-10. sz. 49. p.

³⁹⁹ MEZEY BARNA: „Törvények s törvényszékek javításának gondja” (*A felsőbbbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században*). Jogtörténeti Szemle, 2017. 1-2. sz. 11. p.

⁴⁰⁰ 1715. évi 24. törvénycikk a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500024.TV> (Letöltve: 2021. 11. 27.).

⁴⁰¹ DEGRÉ 2009, 263. p.; MEZEY, BARNA: *Ungarische Rechtsgeschichte – Europäische Rechtsgeschichte. Ausgewählte Studien.* Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 207. p.

Kegyelmesen megengedi Ő legsz. felsége, hogy az 1715. évi 24. törvénycikk értelmében, a hét férfiún kívül, a fent említett királyi hétszemélyes táblához, az ország nádorának s egyszersmind királyi helytartónak elnöksége alatt még más nyolcat, éspedig: kettőt a főpapok, kettőt a mágnások közül és végre négyet a nemesi rendből, az ország minden részeiből a mondott hét személyéhez hasonló szavazattal és fizetéssel rendeljenek, s az igazságszolgáltatásra mindnyájan egyenlő esküvel legyenek kötelezve.

1. § A nádorispánnak a helyettesítés, a törvényesen távol lévők vagy másképpen akadályozottak helyébe, épségben maradván addig, míg a királyi felség azokat a helyetteseket valóságos bírakká erősíti, vagy helyükbe másokat kinevez.

2. § Az ily bírák pedig háromnapi időközben, 100 forint büntetés terhe alatt, a törvényszék tartásakor jelen lenni tartozzanak, hacsak súlyos betegség vagy valamely törvényes akadály ki nem menti őket.

3. § Az említett módon megjelentek pedig, határozott órákban, a perlekedők kényelmére összeülni, s az elnökkel együtt legalább tizenegyen ítélet hozatala végett folyton jelen lenni tartozzanak.

4. § Az ország nádorispánja pedig bármely törvényes okból távol lévén, az eddig is megtartott szokás szerint az országbíró elnököljön.⁴⁰²

25. cikkely: A királyi ítélőtábláról s annak állandóságáról

És noha a királyi ítélőtábla Ulászló király első dekrétumának 10. cikkelye s az 1559. évi 38. cikkely s más, több ízben alkotott törvények értelmében a régibb századokban is folytonosan ülésezett:

1. § Mégis, a perlekedők s igazságra szomjúhozók nagy kárára, úgy tapasztalták, hogy azt bizonyos időkre szorították, és a bíraskodás, leginkább az idők viszontagságai miatt, meg-megszakadt.

2. § Ezért az országokat fenntartó igazságnak folytonos kiszolgáltatása végett Ő legszentségebb felsége a maga erejében és épségben megtartandó királyi ítélőtáblát (a hazai törvények rendelkezése szerint a bíraskodás teljes hatalmával) megerősíti.

3. § És megállapítják, hogy az, kivéve csupán az ünnepeket s törvényszüneteket, folytonosan együtt üljön, s a perlekedőknek, ellen nem állván némelyeknek törvényes távolléte (úgy mégis, hogy az elnökkel együtt legalább kilenc táblai bíró legyen jelen), jogot és igazságot

⁴⁰² III. Károly második dekrétuma. Ld.: MEZEY 2000, 251. p.

*szolgáltasson, és hogy ennek a királyi táblának, Ulászló 4. dekrétuma 8. cikke értelmében, a szükséges szolgálatokra alkalmazandó díjazott esküdt jegyzői legyenek.*⁴⁰³

A reform értelmében a Királyi Kúria két fórumra, a Királyi Táblára és a Hétszemélyes Táblára tagolódott. Utóbbi elnöki pozícióját a nádor (egyben helytartó) töltötte be, akit szükség esetén az országbíró vagy a tárnokmester helyettesíthetett. Ezen felül a fórum tagja volt még 5 főpap, 5 főúr és 9 nemes ülnök, akik abban az esetben voltak határozatképesek, amikor legalább 11 tag jelen volt az adott ülésen. Hatáskörét tekintve a Hétszemélyes Tábla csak és kizárólag a Királyi Táblától vagy a Tárnoki Széktől fellebbezett ügyekben járt el. A Királyi Tábla élén a személynök elnökölt, akit az alnádor vagy az alországbíró helyettesíthetett tisztségében, valamint 4 ítélmester, 2 főpap, 2 főúr, 4 királyi, 2 prímási, 9 számfeletti ülnök és egy bányauji előadó társaságában hozhatta meg döntéseit. A határozatképességhez 9 tag jelenléte volt szükséges.⁴⁰⁴

A reformot megelőzően a terminusokra osztott ítélkezés azt eredményezte, hogy a felsőbíráskodás tulajdonképpen nem működött. A reform tehát felszámolta az oktavális bíráskodást, minimalizálta a törvénykezési szüneteket és bevezette a folyamatos, állandó bíráskodást. A 24. törvénycikk a Hétszemélyes Tábla ítélmesterei számára még azt is előírta, hogy *„három napi időközben, 100 forint büntetés terhe alatt, a törvényszék tartásakor jelen lenni tartozzanak”*, ráadásul az ítélet meghozatala érdekében a folytonos jelenlét is megkövetelt volt. A Királyi Táblára még ennél is szigorúbb rendelkezések vonatkoztak, szinte mindenkor a perlekedők rendelkezésére kellett, hogy álljanak az eljáró bírók. A kerületi táblák esetében is ez a rendelkezés volt az irányadó.⁴⁰⁵ Az 1715-ben kihirdetett törvényt, ami bevezette az ítélmesterek vándorbíráskodását, szintén 1723-ban megszüntették és e hatáskörben az első fokon történő ítélkezés céljából létrehoztak négy kerületi táblát (Debrecen, Eperjes, Kőszeg, Nagyszombat), illetve a báni táblát Zágrábban amiknek az elnökét maga a király nevezte ki, az ülnökökkel egyetemben.⁴⁰⁶

A török idők, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt gyakran előfordult az ügynevezett hatáskörbitorlás: a perlekedő felek igyekeztek minél magasabb bírói fórum elé vinni ügyeiket,

⁴⁰³ III. Károly második dekrétuma. Ld.: MEZEY 2000, 251. p.

⁴⁰⁴ DEGRÉ 2009, 263. p.; MEZEY 2017, 16-17. p.; MEZEY 2019, 50. p.

⁴⁰⁵ MEZEY 2017, 12. p.

⁴⁰⁶ DEGRÉ 2009, 263-264. p.; KÁLLAY ISTVÁN: *A magyar törvénykezés a kiegyezéstől napjainkig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993. 14. p.

hogy majd a későbbiekben könnyebben tudjanak érvényt szerezni az ítéletnek, viszont ez azt eredményezte, hogy adott ügyben gyakran nem a hatáskörrel rendelkező fórum járt el. A felsőbbíráskodás kiüresedett és a helyét átvették a vármegyei törvényszékek, illetve esetenként az úriszékek. Az ítélmesterek felsőbbíráskodása szinte kizárólagossá vált és a protonotáriusok szerepe is felértékelődött és szinte minden fokon, minden ügytípusban eljárak. Mindez a korrupciónak és a visszaéléseknek is széles teret adott. Az uralkodó a társasbíráskodásban látta a magyar jogszolgáltatás orvoslásának lehetőségét, amit a magyar rendek már kevésbé láttak be és sokáig elhúzódott a javaslat országgyűlési tárgyalása.⁴⁰⁷ Az 1715. évi 28. törvénycikk végül gátat vetett az ítélmesterek és protonotáriusok kénye-kedve szerint történő ítélezésnek és több ügy tekintetében kimondta azok joghatóságának hiányát, valamint a megyék kizárólagos illetékességét, majd az 1723. évi 30. törvénycikkkel a felsőbbírási reform megteremtette a már említett kerületi táblákat.⁴⁰⁸

30. cikkely: A kerületi táblák felállításáról és az azoknál alkalmazandó személyekről

Minthogy az igazság gyorsabb és pontosabb kiszolgáltatása végett az általános és rövid törvényszékek tartása több év óta elmaradt, Ő legszentségesebb felségének királyi táblája (kivéven a törvényszünetek idejét) folyamatosan együtt ülend, s ez ülésekben az ítélmestereknek hivatalos kötelezettségük szerint az 1545. évi 34. törvénycikk értelmében, teljes számban s az 1559. évi 38. törvénycikk tartalmához képest folytonosan, kivétel nélkül jelen kell lenniük, s a helyükbe e törvény értelmében más nem helyettesíthető:

- 1. § Ezért a vidéken részükről eddig gyakorolt eljárás megszüntetésével,*
- 2. § Hogy a perlekedők az 1715. évi 28. törvénycikkben megjelölt s eddig az ítélmesteri bírói hatósághoz tartozó ügyekben az igazságszolgáltatás jótéteményétől megfosztva ne legyenek, Ő legsz. felsége jószágos akaratához és szándékához képest elrendelik, hogy az ország négy kerületében alattas ítéltáblákat állítsanak föl.*
- 3. § Melyek mindegyike, az elnökkel együtt, magyar születésű s ez országban jó birtokos és a hazai jognak szabatos ismeretével s egyenlő bíráskodási hatáskörrel felruházott, bírói esküvel kötelezedő öt személyből álland.*
- 4. § Akiktől az ítéleteket, fellebbevitel útján, a királyi ítéltáblához, innét pedig a fellebbezéseket a hétszemélyeshez kell küldeni.*
- 5. § Ezenkívül a perlekedők szóváltásainak az eddig szokott módon való toll alá vételére, felolvasására, az ítélet elkészítésére és kihirdetésére és a perek folytatólagos felszerelésére*

⁴⁰⁷ BÓNIS 1935, 111-113. p.

⁴⁰⁸ MEZEY 2017, 13-15. p.

*minden táblán szavazat nélkül még egy, a szék jegyzőinek esküjével kötelezendő esküdt jegyzőt s négy esküdtet, s ezek közül egyet kiadóul rendes díjazással, a többi esküdtet pedig segélydíjjal alkalmazhatnak, kik szintén a szék esküdt jegyzőinek esküjével kötelezendők [...].*⁴⁰⁹

A kerületi táblák állandó bírói fórumként konkrét hatáskörökkel rendelkeztek, a területileg hozzájuk tartozó vármegyék „fekvőjóságait” érintő, a nemesek elsőfokú magánjogi pereiben járhattak el. Ezzel együtt mindjárt meg is kell jegyezni, hogy az eddigi központosító törekvésekkel szemben e törvény esetében a bírói hatalom decentralizálása következett be.⁴¹⁰ A kerületi bírák jogtudó magyar nemesek lehettek, akik közül a táblaelnökök a kancellár előtt tették le esküjüket az igazságos és részlehlajástól mentes ítékezés mellett. „A hazai jognak szabatos ismerete” tehát új elvárásként mutatkozott, egyben szakmai irányba terelte a bírói tevékenységet, sőt, még a bírói javadalmazás is az állam feladatává vált,⁴¹¹ ezzel méginkább lehetővé téve a hatalmi ág elkülönülésének kezdeteit. Az elnököket, az ülnököket, valamint a jegyzőt a király nevezte ki tisztségükre: a kerületi táblák öt bíróval, négy esküdt jegyzővel, négy jurátussal, valamint egy szegények ügyvédjével működött, működését illetően pedig az összeférhetetlenségről is rendelkeztek.⁴¹² A király által történt kinevezés egyúttal azt is kifejezésre juttatta, hogy egykor az ítélmesterek, most pedig a kerületi táblák bírái általános joghatósággal rendelkeztek, a kuriális eljárást helyettesítették, azaz a király nevében jártak el. A fórum tehát öt, akadályoztatás esetén is minimum három fős tanácsban ítélezett, határozatihoz szótöbbség szükségeltetett, fellebbezést pedig a Királyi Táblához lehetett benyújtani.⁴¹³ Összességében az 1723. évi reform legfontosabb rendelkezései a korábbi visszaélések megszüntetésére és az állandó és személyes bírászkodás bevezetésére irányultak,⁴¹⁴ s az eljáró ítélezők csak a legindokoltabb esetekben menthették ki magukat kötelezettségük elvégzése alól. A Hétszemélyes Tábla esetében ez a törvényszékek idejére, míg a Királyi Tábla és a kerületi táblák esetén folyamatosan vonatkozott. Ugyanakkor a rendelkezések csak részben érték el céljukat: a folyamatos ülésezés ténylegesen nem valósult meg, a Hétszemélyes Tábla évente 40-40 napig, míg a Királyi Tábla évente négy törvényszak erejéig ülésezett.⁴¹⁵ 1848-49

⁴⁰⁹ III. Károly második dekrétuma. Ld.: MEZEY 2000, 252. p.

⁴¹⁰ VINKLER II. 1927, 4. p.

⁴¹¹ MEZEY 2019, 51. p.

⁴¹² MEZEY 2017, 18. p.

⁴¹³ VINKLER II. 1927, 40. p.

⁴¹⁴ MEZEY 2019, 51. p.

⁴¹⁵ MEZEY 2017, 12-13., 15. p.

után az Országbírói Értekezlet az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokkal még visszaállította a kerületi táblákat, de az 1868. évi 54. törvénycikk végleg megszüntette működésüket.⁴¹⁶

6.3. A Hétszemélyes és a Királyi Tábla hatáskörei

A Hétszemélyes Tábla kizárólag a Királyi Táblától vagy a Tárnoki Széktől fellebbezett ügyekben járt el, azaz joggal nevezhető a legfelső ítélkező fórum fellebbviteli bíróságának, ahonnan már a királyhoz sem lehetett fellebbezni.⁴¹⁷ Ezzel szemben a Királyi Tábla vegyesfokú törvényszéknek nevezhető, mivel fellebbviteli fórumként is szolgált a megyei és városi törvényszékek, valamint a kerületi táblák esetében, ugyanakkor a királyi kincstár pereiben, a hűtlenségi és felségsértési perekben, az ősiséget vagy a tulajdonjogot érintő hitbizományi és birtokperekben, oklevelek hitelességi és értelmezési ügyeiben valamint nagyobb hatalmaskodáskor elsőfokú bíróságként járt el. A rendelkezésekben rögzítették azokat az ügyköröket is, amiket a továbbiakban már nem lehetett a Királyi Táblához fellebbezni, úgymint: a nyilvános és közönséges gonosztevők bűnvádi ügyei, a Királyi Kúriától az elsőfokú bíróságokhoz végrehajtás céljából visszaküldött ügyek, a szintén Királyi Kúrián már tárgyalt, perújított és első fokon ismét elveszített ügyek, a tanúskodni nem akarók büntetési ügyei, valamint bizonyos esetekben a választott bírósági eljárásokban. A kerületi tábláktól fellebbezett ügyek szintén a Királyi Táblára, onnan pedig a Hétszemélyes Táblára kell vinni. Sőt, a vármegyéktől a báni táblákhoz fellebbezett ügyek további fellebbezés esetén szintén a Királyi Táblához kerültek, onnan pedig a Hétszemélyes Táblához. A felsőbbíró reform tehát egy háromfokú fellebbviteli rendszert állapított meg.⁴¹⁸

6.4. A bíraskodás és a közigazgatás elválasztása

A tradicionális magyar államszervezetben gyakran előfordult, hogy ahol közigazgatási hatalom összpontosult, az gyakran párban járt a bírói hatalom azonos területen, azonos kézben történő megjelenésével.⁴¹⁹ Magyarország rendes nagybírói: a nádor, az országbíró, a személynök, egyben királyi udvari méltóságok, nem csak bírói, hanem közigazgatási méltóságok is voltak egyaránt, résztvettek mindhárom klasszikus hatalmi ág gyakorlásában. III. Károly felsőbbíró reformja ezt az összetettséget némileg megváltoztatta: a felsőbbíró szervezetet – a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Tábla, mint állandó bírói fórumok létrehozásával –

⁴¹⁶ VINKLER II. 1927, 40. p.

⁴¹⁷ MEZEY 2019, 50. p.; STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági szervezet története a reformkorig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993. 12. p.

⁴¹⁸ MEZEY 2017, 15-16. p.; STIPTA 1993, 12. p.

⁴¹⁹ MEZEY 2019, 49. p.

leválasztotta a királyi udvar működéséről,⁴²⁰ ezzel teret adott egy tényleges, önálló bírói hatalmi ág megvalósulásának kezdeteihez, bár a nagybírák személye még némi átfedést jelentett a közigazgatással.⁴²¹ Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztásához járult hozzá a kerületi táblák létrehozása is, hiszen az ide kinevezett bírák nem „*igazodhattak közigazgatási egységhez*”,⁴²² azaz teljesen elkülönülten működtek a vármegyétől, annak tisztviselői nem lehettek.

A bíraskodás és a közigazgatás szétválasztásához járult hozzá II. József Novus Ordo Judiciarius-a is, méghozzá a kamarai szervezetről választotta le a bányabíraskodást 1784-ben. De ezzel a reformtörekvések nem álltak meg, 1785-ben felfüggesztette a hagyományos rendi törvénykezést, 1786-tal felszámolta a tárnoki és a személynöki széket, a nádori bíróságot, a báni táblákat, valamint az alispáni és szolgabírói ítélőszéket, továbbá megvonta a pallosjogot az úriszékektől. Még a szentszékek hatáskörét is korlátozta, a házassági perek többségét világi fórum elé helyezte át.⁴²³ Szintén 1786-ban 38 új elsőfokú királyi bíróság szervezését tűzte ki célul, amik átvették volna a vármegyék igazságszolgáltatási funkcióját, tisztán közigazgatási szervekké módosítva azokat.⁴²⁴ Ami az új fellebbviteli rendszert illetve, a jobbágyok elsőfokú ügyében az úriszék vagy a mezőváros bíróság lett az illetékes, a városi törvényszék a polgárok közti peres ügyekért volt felelős, a nemesek és privilegizáltak ügyei az új kerületi táblák vagy a 38 új elsőfokú királyi bíróság előtt indultak, amiknek a fellebbviteli fórumai a Királyi Tábla illetve a Hétszemélyes Tábla voltak.⁴²⁵ Mindez a rendek törekvéseinek köszönhetően nagyrészt nem valósult meg, a tradicionális alapokon nyugvó magyar bíraskodási rendszer egészen 1848-ig fennmaradt.⁴²⁶

6.5. Részösszegzés

A király 1526 után nem tartózkodott az országban, emiatt a királyi (később magyar néven is emlegetett) tanács egyre jobban elveszítette véleményező, illetve alkotmányjogi jelentőségét, a hatalommegosztásban játszott szerepét. Az igazságszolgáltatást a Habsburgok saját hivatali szervezetükre támaszkodva, központosítva kívánták megoldani: a helytartóra, mint a királyt a kormányzásban képviselő személyre szálltak rá a király nevében történő, személyét helyettesítő

⁴²⁰ MEZEY 2017, 17. p.; MEZEY 2019, 50-51. p.; STIPTA 1993, 12. p.

⁴²¹ MEZEY 2019, 51. p.

⁴²² MEZEY 2017, 18. p.

⁴²³ STIPTA 1993, 13. p.

⁴²⁴ MEZEY 2017, 18-19. p.

⁴²⁵ STIPTA 1993, 13. p. A büntetőügyekben az új elsőfokú királyi bíróságok lettek illetékesek és kétfokú fellebbezésre adtak lehetőséget.

⁴²⁶ MEZEY 2017, 18-19. p.

igazságszolgáltatási feladatok is. A rendek úgy érezték, hogy emiatt a Királyi Kúria nagybírának a hatásköre védelemre szorul, főleg, hogy a nádori tisztség betöltetlen maradt, viszont a helytartó egyszemélyben országbíró és személyes jelenléti bírói is volt egyszerre. A nagybírák hatásköreit az 1537-es és 1542-es országgyűlésen megerősítették, a helytartó pedig továbbra is a király személyes joghatósága alá tartozó ügyekben járt el. A rendek fellépése ismét jó példát szolgáltatott a törvényhozói hatalommegosztás bírói hatalommegosztásra gyakorolt hatására.

A rendszer egy ideig működőképes volt, de a 17. század végére szükségessé vált a funkcióját veszített központi igazságszolgáltatási szervezet megújítása, ezért az 1715-ös országgyűlés visszaállította a tradicionális magyar igazságszolgáltatási rendszert és felállított egy bizottságot az átfogó bírósági reform megteremtésére, ami eredményesen zárult és az 1723. évi 24-26. törvénycikkek megteremtették azt a rendszert, ami kis megszakítással egészen 1869-ig fennállt. A 18. századi felsőbbírósági reform a Királyi Kúriát a személynök vezetésével Királyi Táblára és annak fellebbviteli fórumára, a Hétszemélyes Táblára, mint állandó bírói fórumokra tagolta, és ismét a nádort, aki egyben helytartó is volt helyezte utóbbi élére, akit szükség esetén a másik két rendes nagybíró helyettesített. A reform a vidéki ítélkezése is kiterjedt: a központi szervezet „előszobájaként” felállították a kerületi táblákat, mint nemesek ügyeiben eljáró, elsőfokú bíróságokat, amiknek fellebbezési fóruma a Királyi Tábla volt. A fellebbviteli rendszer megreformálásával, illetve a korábbi központi szervek hatásköreinek megosztásával országos szinten megvalósult a hatáskörszétválasztás. Sőt, állandó bíróságok révén e fórumok működése immár teljesen elvált a király személyétől és az udvar működésétől és a nagybírák személyétől eltekintve elkezdődött a bírói hatalmi ág függetlenedése a közigazgatástól, amit a kerületi táblák működése tovább erősített. A bíraskodás és a közigazgatás további távolodására adott lehetőséget a *Novus Ordo Judiciarius* is, a bányabíróságok függetlenítésével.

Összességében az 1723-as bírósági reform gátat szabott az ítélőmesterek átláthatatlan és korrupciótól és visszaélésektől nem feltétlenül mentes ítélkezésének, erős központi bírósági szervezetet alakított ki, ráadásul állandó fórumok formájában, amik megkezdték szervezeti és némileg személyi elkülönülésüket a közigazgatástól, teret adva a bírói szakmaiság kibontakozásának, egyben az önálló hatalmi ág kialakulásának kézzelfogható, törvényi szintű kezdeteit hozta magával. Mégis, a központi bíróságokat olyan bírók (nádor, országbíró) vezették, akik a kormányzásban is érintettek voltak, azaz bár kiépült egy a közigazgatástól szerveztileg nagyjából független igazságügyi szervezet, egy olyan szervezet, amiben döntő

szerepe van a rendi hagyományoknak, de a bírók formális függetlensége még nem valósult meg. Ennek ellenére nagy eredménynek tekinthető, hogy a török és Habsburg idők alatt a bírászkodás tisztán magyar ügy maradt, leszámítva a hűtlenség és a kegyelmezés kérdésköreit: előbbit az 5. fejezetben tárgyaltak szerint az országgyűlés majd később osztrák delegált bíróságok intézték, később pedig ismét az országgyűlés a királlyal közösen, míg a kegyelmezés tisztán királyi jogkör maradt.

7. A BÍRÓI FÜGGETLENSÉG 1848-AS VONATKOZÁSAI ÉS AZ 1869. ÉVI 4. TC.

7.1. A bírósági szervezet a reformkortól az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokig

II. József halála után az 1723-as felsőbbbíróági reformnak megfelelő állapotok maradtak fenn a magyar bírósági rendszerben, ugyanakkor az uralkodó egyes törekvései mégis megvalósultak, ilyen volt például, hogy a protestáns gyülekezethez tartozók bontópereiben a világi bíróságok maradtak meg illetékes fórumként. A büntetőperekben is megmaradt a fellebbezés lehetősége.⁴²⁷ A reformkor további újdonságokat hozott magával: megsokszorozódott a statáriális bírások száma, a polgári perek terén pedig a váltóbíraskodást vezette be az 1840. évi 15. törvénycikk. Az ipari forradalom és a kereskedelem fellendülésének köszönhetően a gazdasági ügyek is megsokasodtak, amikkel immár önálló bíróságok foglalkoztak: a váltótörvényszékek elsőfokú, míg a Váltófeltörvényszék (a Királyi Kúria újonnan alapított harmadik bírósága) másodfokú ügyekben volt illetékes. Ha továbbra is fennállt a jogvita, akkor azt harmadfokon a Hétszemélyes Tábla váltó osztálya rendezte el végleg.⁴²⁸ A váltótörvényszék helyére 1841-től a Pesti Kereskedelmi Törvényszék került, a külön bányabíróságokat pedig megszüntették.⁴²⁹

Az 1848-as áprilisi törvények a tradicionális joghoz képest radikális polgári átalakulást hoztak magukkal, mégis, a bírósági szervezetet ez az átalakulás csak kis mértékben érintette. Részben, mert a 18. századi bírósági reform még épphogy, csak bevett kezdett lenni, másrészt, mert a szabadságharc kitörése miatt nem volt elegendő idő igazságügyi reformok meghozatalára. A legfelsőbb bírói fórumok esetén figyelhetők meg reformtörekvések: a Királyi Kúria bírói fórumait feloszlatták és Országos Törvényszéket, illetve Hétszemélyes Főtörvényszéket hoztak létre, ám a szabadságharc miatt tényleges ítékezés már nem történt. Az államszerkezetet illetően mégiscsak történt egy mérvadó változás: a kancellária megszűnésével a jogszolgáltatást a továbbiakban az újonnan alakult Igazságügy Minisztérium végezte.⁴³⁰ Az 1848. évi 3. törvénycikk 27. §-a pedig azt is kimondta, hogy „*A törvényes bíróságok és ítélőszékek törvényes önállóságukban s a törvény további rendeleteig eddigi szerkezetükben fentartandók.*”⁴³¹

⁴²⁷ 1791. évi 43. törvénycikk hogy a polgároknak s nem-nemeseknek a föllebbezés megengedtessek Ld.: KÁLLAY 1993, 14. p.

⁴²⁸ STIPTA 1993, 13. p.

⁴²⁹ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁴³⁰ STIPTA 1993, 13. p.

⁴³¹ Az áprilisi törvénycikkek 1848: 3. törvénycikk Független magyar felelős minisztérium alakításáról. Ld.: MEZEY 2000, 362. p.

E korszakban elvi szinten kiemelkedő fontossága van az ország közhivatalnokairól szóló 1848. évi 29. törvénycikknek, ami kimondta, hogy „*A törvény útján kívüli elmozdíthatatlanság, egyedül az igazság szolgáltatásával megbízott bírói hivatalokra szoríttatik.*”⁴³² – vagyis a bírók elmozdíthatatlanokká váltak. Az 1848. évi 11. törvénycikk megszüntette az úriszéket, az érintett ügyeket pedig súlyuk alapján a szolgabírói székhez, illetve a megyei törvényszékhez tette át. Az úrbéri viszonyokból eredő jogvitákban elviekben a Királyi Kúria hozott ítéletet, de tényleges működését már nem kezdte meg, hanem csak az 1853-as úrbéri pátenst követő 1855-ös úrbéri törvényszékek, kerületi úrbéri törvényszékek, illetve a bécsi legfőbb úrbéri törvényszék rendezte a peres ügyeket.⁴³³ Bevezették az esküdszéket is.⁴³⁴ A szabadságharc magával hozott még egy rendkívüli bírói fórumot, a vészbíróságot, illetve azok szélesen eltérő ítélkezési gyakorlatai miatt egy Országos Központi Vésztörvényszéket is létrehoztak, ahol hazaárulási ügyekben hoztak ítéletet,⁴³⁵ innen már csak a kormányzó-elnök irányítása alatt álló kegyelmi székhez lehetett fellebbezni.⁴³⁶

Az 1849-es szabadságharc leverését követően a császár november 1-jén bejelentette az igazságügy újabb reformját. A Habsburgok befejezték azt a munkát, amit majd másfél évszázaddal ezelőtt megkezdtek és véghez vitték a bíróságok teljes elválasztását a közigazgatástól: az új rendszerben létrejöttek a járásbíróságok (elsőfokú császári és királyi bíróságok), a megyei törvényszékek és a kerületi főtörvényszékek, a legfelsőbb fórum szerepét az örökös tartományok legfelsőbb bírói fóruma, az Oberster Gerichtshof (Legfőbb Törvényszék) töltötte be. A bírói apparátus államosítása mellett az ügyészséget is külön szervként szervezték meg. A rendszer egészen 1861 tavaszáig létezett, azt követően az Októberi Diploma alapján helyreállították Magyarország jogszolgáltatási önállóságát, de például az úrbéri törvényszékek rendszere megszűnt, hiszen a jobbágyfelszabadítás megtörtént.⁴³⁷

Ferenc József 1860-at követően egy levelében már kifejtette szándékát a Királyi Kúria Magyarországon történő helyreállításáról, méghozzá az országbíró elnöklete alatt,⁴³⁸ majd az Októberi Diploma által célul tűzött újabb igazságszolgáltatási rendszer kidolgozásával gróf

⁴³² Az 1848. évi 29. törvénycikk az ország közhivatalnokairól. Ld.: Wolters KluWer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800029.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> (Letöltve: 2022. 01. 23.).

⁴³³ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁴³⁴ Vö.: KÁLLAY 1993, 16. p. – Az esküdszéket a sajtó által elkövetett bűncselekmények tárgyalására hozták létre.

⁴³⁵ STIPTA 1993, 13. p.

⁴³⁶ KÁLLAY 1993, 16. p.

⁴³⁷ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁴³⁸ BÓDINÉ BELIZNAI KINGA: *Hivatás és függetlenség*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 11. p

Apponyi György országbírót bízta meg, aki 1861. január 23. és március 4. között összehívta az országbírói értekezletet,⁴³⁹ ahol a hatvan tagú, „bírákból, ügyvédekből, egyetemi tanárokból, bányászati és kereskedelmi szakértőkből és politikusokból” álló bizottság létrehozta az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat, röviden: az ITSZ-t.⁴⁴⁰ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok visszanyúltak az 1848-as áprilisi törvényekhez, visszaállította a feudális bíróságokat⁴⁴¹ és a váltótörvényszékeket, főleg magán-, büntető- és eljárásjogi szabályokat határozott meg, illetve részben megtartotta a császári pátensek és az Osztrák Polgári Törvénykönyv rendelkezéseit.⁴⁴² Az országbírói értekezlet a bíróságok szervezésével kapcsolatban megállapított javaslatai között 29. § alatt szerepel a központi bírói fórumok, azaz a Királyi Kúria bíróságainak, a Királyi Táblának mint elsőfolyamodású, és a Hétszemélyes Tábla mint fellebbezési és legfőbb bíróság helyreállítása. A Királyi Kúria tizenkét év szünetelést követően 1861. április 3-án kezdte meg működését.⁴⁴³

7.2. A bírói hatalom tényleges függetlenedése

A reformtörekvések itt nem álltak meg. Már 1867 előtt felmerült a társasbíráskodás bevezetése, mint a törvény előtti egyenlőség garanciája, az átláthatóbb bírói szervezet gondolata, valamint a bírói függetlenség is, de a bíráskodás és a közigazgatás tényleges szétválasztásának erősítése is megfogalmazódott. Horváth Boldizsár igazságügyminiszter is rámutatott, hogy „a közigazgatás egyik ágában sem érezhető annyira a reform szükségége, mint az igazságszolgáltatás terén”.⁴⁴⁴ Tehát ekkor még az igazságszolgáltatást nem önálló hatalmi ágként, hanem mint a közigazgatás egyik ága értékelték. A kérdést végül a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi 4. törvénycikk oldotta meg. 1869. április 13-án a minisztertanács ezt a törvényjavaslat-tervezetet tárgyalta meg a leggyorsabban, mindösszesen egyetlen egy kiegészítést fűzve hozzá, majd egyhangúlag elfogadta. A törvényjavaslat egy hét múlva már az országgyűlés előtt volt és nagy érdeklődés és részben ellenállás fogadta, az alsóház szótöbbsége július 10-én elfogadta, a főrendi ház július 13-án, egyetlen napig tárgyalta, a király egy nappal később szentesítette a törvényt, majd 1869. július 15-én megtörtént a kihirdetése is.⁴⁴⁵

⁴³⁹ ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁR: *Visszatérés a nemzeti alapokhoz – 160 éve ült össze az Országbírói Értekezlet.* <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/visszateres-a-nemzeti-alapokhoz-160-eve-ult-ossze-az-orszagbiroi-ertekezlet> (Letöltve: 2022. 03. 21.); BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 12. p.

⁴⁴⁰ KÁLLAY 1993, 17. p.

⁴⁴¹ RÁTH GYÖRGY: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában.* Landerer és Heckenast, Pest, 1861. 213. p.

⁴⁴² KÁLLAY 1993, 17-18. p.

⁴⁴³ BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 12-13. p.; RÁTH 1861, 213-214. p.

⁴⁴⁴ BÓDINÉ BELIZNAI 2020, 14. p.

⁴⁴⁵ MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 35-36., 47., 50. p.

A jogszabály 1. §-a értelmében a bíróság különvált a közigazgatástól és önállóan az igazságszolgáltatás szerve lett, a bíró pedig az igazságszolgáltatással megbízott államhivatalnok, így a közigazgatás és a bírászkodás egymás ügyeiben semmilyen szín alatt nem avatkozhattak bele.⁴⁴⁶ Ha pedig ezzel kapcsolatban vita merült fel, akkor e törvény 25. §-a értelmében „*A bírós közizgazgatási hatóságok közt felmerült illetőségi összegzéseik elintézésére, a törvényhozás további intézkedéseik, a ministerium hatalmaztatik.*” Ugyanakkor egy, a kezdetekre, egészen az Árpád-korig visszavezethető vonás megmaradt: a 2. § kimondta, hogy a bíróságok az ítéleteket a király nevében hozták, változatlanul tőle eredt az igazságszolgáltatási hatalom. Már csak azért is, mert a bírák kinevezését is a király végezte, illetve az igazságügy minisztert megillető bírói főfelügyeleti jog is a királytól származott. Kegyelmi jogot is változatlanul csak az uralkodó gyakorolhatott, bár a bíróknak is megvolt a lehetőségük, hogy az ítéleteken enyhítsenek.⁴⁴⁷

A bírói apparátus függetlenedése a közigazgatástól tehát megvalósult, de e mellett a bírák függetlenségét is kimondta az 1869. évi 4. törvénycikk. Ez az előbb említetteken kívül a bírák javadalmazásának forrásából tükröződött vissza leginkább, ugyanis az 5. § értelmében „*Minden bírós az állampénztárból huzza fizetését, és a törvényben meghatározott illetékek és díjakon kívül ingyen tartozik a feleknek igazságot szolgáltatni. A bírák fizetése az államköltségvetésbe vétetik fel, s a kinevezett bírónak megállapított fizetése le nem szállitható.*”⁴⁴⁸ E törvény további szakaszai a bíró személyével kapcsolatos elvárásokat részletezte, ami a függetlenség, vagy még inkább pártatlanság szempontjából kiemelendő, azok a 10-12. §-ok, amik kimondják, hogy a bíró tagja lehet törvényhatósági vagy községi képviselő testületnek, de azoktól megbízatást nem fogadhat el (10. §), nem lehet tagja továbbá politikai vagy munkás-egyletnek, illetve gyülekezetnek és nem is vehet részt azok munkájában (11. §), végül pedig a bíró nem lehet vállalati engedmény tulajdonosa vagy vállalat részvényese, kereskedelmi vagy ipartársulat elnöke, vagy bármilyen kapcsolódó tanács vagy bizottság tagja. A bíróvá válás fontos

⁴⁴⁶ STIPTA ISTVÁN: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020. 40. p. Igaz STIPTA később korabeli szerzők véleményeit ismerteti, akik véleménye szerint a közigazgatás és az igazságszolgáltatás elválasztása mégsem kellő mértékben valósult meg, mivel az csak a magán és büntetőügyekre vonatkozott. Ld.: 43-44. p.

⁴⁴⁷ KÁLLAY 1993, 18. p.

⁴⁴⁸ Az 1869. évi 4. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1869.%2520%25C3%25A9vi%2520IV.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nyici> (Letöltve: 2022. 02. 22.).

mozzanata a bírói eskü letétele (14. §) inentől kezdődően számítandó a hivatalba lépés, illetve maga a bírói illetmény is.

A bírói függetlenség egyik alaptételét a 15-16. §-ok tartalmazzák: „*A törvényesen kinevezett bíró, a törvényben meghatározott eseteken és módon kívül hivatalából el nem mozdítható.*” Illetve „*A bírót a törvényben meghatározott eseteken kívül csak saját akaratával lehet székhelyéről más bírósághoz vagy más hivatalba áttenni vagy előléptetni.*” Tehát a bíró kinevezését követően szinte érinthetetlen, csak rendkívüli, e törvényben megállapított esetekben lehet elmozdítani vagy áthelyezni. Nyugdíjazásuk a 70. életév betöltésekor vált aktuálissá, de még a nyugdíjrendszerüket is külön szakaszban határozták meg (17. §). Szintén a bírók függetlenségét erősíti e törvény 19. §-a: „*A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni. A rendesen kihirdetett törvények érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége felett egyes jogesetekben a bíró íté.*”⁴⁴⁹ Látható, hogy a bírót munkájában csak a jogszabályok kötik, de azok maximális mértékben, mégis kivételt képeztek bizonyos esetek, amikor rendeletek esetében a bíró eltérhetett a törvény betűjétől.

Az 1869. évi 4. törvény 24 §-a kimondta, hogy „*A bírói felelősségről külön törvény rendelkezik.*” A kiterjedt, szinte csak a törvények által korlátozott bírói hatalomnak a bírói felelősség megállapítása szabott gátat a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi 8. törvénycikkkel. E törvény 1. §-a értelmében „*A bírák és bírósági hivatalnokok, hivatali kötelességüknek szándékosan vagy vétkes gondatlanságból elkövetett megszegéseért felelősséggel tartoznak. Felelősséggel tartoznak a bírák és bírói hivatalnokok azon károkért is, melyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak.*” A szándékos megszegés olyan hivatali büntetteket és vétségeket foglalt magában, mint a sikkasztás, megvesztegetés, hivatali visszaélés, hatalommal történő visszaélés, hivatalos erőszak, vagy éppen zsarolás, hamisítás és a titoktartási kötelezettség megszegése. Enyhébbnek számított és fegyelmi vétségként értékelte e törvény, ha a bíró vagy a bírósági hivatalnokok a hivatali kötelességüket vétkes, de nem bűnös céllal sértették meg, jogtalan haszonszerzés vagy károkozás végett.⁴⁵⁰ Érdekesség, hogy a törvényjavaslatból végül nem emelték át a törvénybe azt a rendelkezés-tervezetet, azaz a bírói

⁴⁴⁹ Az 1869. évi 4. törvénycikk a bírói hatalom gyakorlásáról. Ld.: Wolters Kluwer: Ezer év törvényei. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86900004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1869.%2520%25C3%25A9vi%2520IV.%2520t%25C3%25B6rv%25C3%25A9nyci%25C3%25A9nyci> (Letöltve: 2022. 02. 22.).

⁴⁵⁰ KÁLLAY 1993, 19. p.

felelősséget nem terjesztették ki az esküdtekre, hiszen utóbbi kizárólag a tény felett ítélt.⁴⁵¹ A bírók és bírósági hivatalnokok felelősségre vonása a büntető törvény alapján történt, ami egyben a kinevezés elvesztését is maga után vonta, ráadásul a hivatali kötelezettségzegéssel okozott károkért az állam mellett a hivatalnokok saját vagyonukkal is feleltek.⁴⁵²

Még egy további törvény egészítette ki az 1869. évi 4. törvénycikket, ez volt a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezése és nyugdíjazása körüli eljárás szabályozásáról szóló 1871. évi 9. törvénycikk. A törvény az áthelyezést illetően – mint az elvárható is – elég szűkkörűen járt el: csak akkor történhetett meg egy bíró áthelyezése más bírósághoz, ha a törvény így rendelkezett, azaz megváltoztatta a szervezetet, illetve, ha adott bíróságon alkalmazott bírák között egyenesági vagy oldalági rokonság állt fenn, harmadíziglen. Az áthelyezés ténye ekkor sem volt automatikus, mindig az igazságügyminisztert illette meg a döntés. A nyugdíjazás kapcsán a törvény kimondta, hogy a bírák 70 éves korukban voltak nyugdíjazhatóak, ezt megelőzően kizárólag akkor, ha testi vagy szellemi fogyatékosága miatt már többet nem volt alkalmas hivatali feladatai teljesítésére, vagy ha az állását a törvény szüntette meg. Utóbb említett két törvényt a korabeli igazságügyminiszter úgy jellemezte a miniszterelnöknek, hogy e törvények „a törvénykezés fő garanciái” és „a haladás kitűnő vívmányai”.⁴⁵³

A kiegyezést követő bírósági reformoknak még egy folyománya lett, az igazságszolgáltatási rendszer újabb átalakítása: az 1868. évi 4. törvénycikk megszüntette az alispáni ítélőszékeket és a kerületi táblákat, az új ítélőszékeket pedig mind rendes bíróságnak nevezte. Elsőfokú fórumok lettek a járásbíróóságok, amik a korábbi alispáni, szolgabírói, városi bírósági és úriszéki hatásköröket foglalták magukban. A törvényszékek általában megyénként működtek és első, illetve másodfokú fórumként is szolgáltak. A királyi ítélőtáblák a vétségek és kihágások esetében harmadfokú, minden más esetben másodfokú bíróságként működtek, számukat 1890-ben emelték fel tizenegyre. A Királyi Kúria kizárólag fellebbviteli igazságszolgáltatási szervként funkcionált, méghozzá olyan ügyekben, amiket valamelyik királyi ítélőtábla már másodfokon eldöntött. Minden bíróság felügyelő szerve az Igazságügyi Minisztérium volt.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ MÁTHÉ 1982, 54-55. p.

⁴⁵² KÁLLAY 1993, 19. p.

⁴⁵³ MÁTHÉ 1982, 61-62. p.

⁴⁵⁴ KÁLLAY 1993, 20. p.

7.3. Részösszegzés

A tradicionális jog időszakát követően az 1848. évi áprilisi alkotmány egy teljesen új időszámítást teremtett volna, ha a szabadságharc és annak leverése nem szab gátat a törekvéseknek. Maguk az áprilisi törvények a bírósági szervezetet annyiban érintették, hogy eltörölték a Királyi Kúriát és helyette Országos Törvényszéket, valamint Hétszemélyes Főtörvényszéket hoztak létre, amik állandóan ülésező bírói fórumok voltak és ahol azonban a már említett szabadságharc és kimenetele miatt tényleges ítékezés nem történt. Ugyanakkor a kancellária megszűnt és az igazságügyet az újonnan alakult, független Igazságügy Minisztérium felügyelte, ráadásul az 1848. évi 3. törvénycikk kiemelte a bíróságok és ítélőszékek törvényes, önálló működésének fontosságát, továbbá a 29. törvénycikk kimondta a bírók elmozdíthatatlanságát, vagyis mégis voltak a bírói hatalom függetlenedésével kapcsolatos vívmányai az 1848-49-es rövid időszaknak.

1849 után az osztrákok megreformálták a magyar igazságügy szervezetét, megtörtént a bíróságok teljes elválasztása a közigazgatástól, életre hívták a járásbírói rendszert, a megyei törvényszékeket, a kerületi főtörvényszékeket, legfelsőbb fórumként pedig az Oberster Gerichtshof szolgált, továbbá a bírói apparátustól leválasztott külön ügyészséget szerveztek. Mindez 1861-ig fennállt, majd az Októberi Diploma visszaállította a magyar önálló jogszolgáltatást és az ITSZ javaslatot tett a központi bíraskodás fórumainak helyreállítására is, aminek következtében a Királyi Kúria 1861-ben újra a magyar igazságszolgáltatás legfelsőbb szervévé vált.

Az osztrák-magyar kiegyezést követően a bírói hatalom szervezeti és személyi függetlenedését az 1869. évi 4. törvénycikk tette lehetővé, aminek értelmében a bíróságok a közigazgatástól függetlenül alkották az igazságszolgáltatási szervezetet, a bírák javadalmazását ezután állami forrásból fedezték, újra kimondták a bírák elmozdíthatatlanságának (mind hivatalából, mind az adott bíróságtól) elvét – kivéve e törvényben szabályozott esetekben – valamint külön törvényekben szabályozták a bírák nyugdíjazását és felelősségre vonásának feltételeit. A bíróságok felügyeleti szerve az Igazságügyi Minisztérium lett. Azaz 1869-ben megtörtént a bírói működés alkotmányos feltételekkel való, szervezetszerű és elvi szétválasztása.

8. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Az értekezés arra vállalkozott, hogy bemutassa a bírói hatalom alakulását, megosztását és végül függetlenedésének folyamatát, mégpedig a történeti alkotmány alapidokumentumainak fényében, kiemelve a 13-16. századi tradicionális jogi időszakot, kezdve az 1222-es Aranybullától, egészen kitekintéssel az 1869. évi 4. törvénycikkig. A magyar történeti alkotmány két legjelentősebb eleme II. András Aranybullája, még hozzá az 1351-es megerősítésétől, illetve Werbőczy István Szent Korona-tana. Ez a két jogforrás bír a legnagyobb jelentőséggel a tradicionális magyar jog időszakában a mindenkori király és a nemesség, a rendek közötti hatalommegosztás szempontjából, nem véletlenül képezték részét a koronázási esküknek és királyi hitleveleknek több száz éven keresztül és szolgáltak alapul a Pragmatica Sanctio-nak, az 1790-91. évi törvénycikkeknek és a kiegyezési törvénynek is.

Ez a hatalommegosztás először a 11-13. századi fehérvári törvénynapokra, majd később az országos gyűlésekre vonatkozott, ahol kezdetben az uralkodó egyedül adta ki dekrétumait, később a királyi tanács jelképes, majd mindinkább valós közrehatással bíró beleegyezésével. Az országos gyűlések egyre nagyobb jelentőséggel bírtak, ahová minden nemes szabadon eljöhettek, akár személyesen, akár küldöttek útján, míg mindez odáig fejlődött, hogy a 14. századra tényleges rendi gyűlésről beszélhetünk, amiken a nemesség részvételi és beleszólási joga az 1222-es Aranybullában gyökerezett. A 15. század elejére a nemesség odáig erősödött, hogy rövid időre, I. Zsigmond fogsága alatt a királyi tanács már önállóan is gyakorolta a közhatalmat, arra hivatkozva, hogy minden nemes tagja a Szent Koronának, a főhatalom letéteménységének, így abból a királlyal együtt részesülnek, továbbá ezek alapján az ország testének tekintették magukat. Nem sokkal később pedig, a 15. század közepén lezajlott az első nemzeti királyválasztás, majd pedig e jogukat a nemesek végzéssel is megerősítették 1505-ben. Ebből, a már kimondott, de még le nem írt, ténylegesen gyakorolt rendi hatalommegosztásból a király és a rendek között született meg 1514-re a Szent Korona-tan, ami tételesen is kimondja, hogy a nemesség egyeteme tesz királlyá, a király pedig nemessé és a hatalom megoszlik e két hatalmi tényező között a törvényhozás tekintetében. Mivel pedig a nemesség a törvényhozói hatalmat valóban a királlyal együtt gyakorolta, ráhatása volt a bíróságokat, a bírói szervezetet érintő rendelkezésekre, azok kialakítására, ami végső soron a bírói hatalom megosztásába, alakításába, függetlenedésének folyamatába való beleszólást is biztosított a nemesség számára. Azaz nem csak az ügyek sokasodása miatt vont be a király további bírótársakat, hanem azért is, mert a koronaeszme, később pedig az organikus államelmélet miatt először a királyi tanács, aztán az egyes országos méltóságok erősödtek meg, a Szent Korona-tan pedig igazolta a

nemesség joggal való részvételét a törvényhozásban, a végrehajtásban, nem utolsó sorban pedig a bíráskodásban is.

Sorra véve az egyes bírói fórumok alakulását, ismét a kezdetekkor a király volt az egyetlen hatalmi tényező, a főhatalom, így a bírói hatalom forrása is, kizárólag ő ítéltetett előkelői fölött, illetve hallgatta meg panaszait és döntött pereikben az országos gyűléseken. Az ügyek sokasodásával viszont felhatalmazta nádorát, mint delegált bíróját, hogy adott esetben az udvarban helyette járjon el a vitás kérdésekben és hozzon ítéletet, kivéve fő- és jószágvesztési ügyekben. Mindemellett maga a király is ítéltetett az eléje járulók ügyében, igaz, sokszor nem közvetlenül személyesen, hanem nemesei közül delegált bírók által, de még mindig az úgynevezett személyes eljárás keretében. Természetesen a delegált bírák ezekben az esetekben is a király nevében hozták meg ítéleteiket. A 13. századra a nádor ügyei – aki ekkor már udvaron kívüli nemesek ügyében is, mint választott bíró eljár – megsokasodtak és bíráskodásának súlya vidékre tevődött át. A király ekkor udvarispánját, az országbírókat rendelte, hogy az ő nevében járjon el, mint a királyi udvar legfőbb bíróját. Mindeközben a királyi tanács befolyása és hatalma is folyamatosan növekedett, a király immár személyes eljárásakor is tanácsban, főpapokkal és nemeseivel hozta meg ítéleteit.

A 14. században az Anjouk központosítási törekvéseinek köszönhetően létrejöttek a Királyi Kúria bíróságai. Kezdetben a király különös jelenlétén személyesen járt el, de nemsokára a kancellár lett e fórumon az uralkodó helyettese. Ennek ellenére még mindig adódtak ügyek, amiket a király személyesen óhajtott tárgyalni, erre szolgált a király személyes jelenléti bírósága, amit I. Mátyás 1462-ben összevont a különös jelenléti fórummal és élére a személynököt állította. A Királyi Kúria élén a nádor és az országbíró, mint az ország legfőbb bírái álltak és e négy rendes bíró működéséből a 15. századra kialakult a Királyi Kúria két fóruma: a Királyi Tábla, mint vegyesfokú és a Hétszemélyes Tábla, mint fellebbviteli, végső fórum. De mindez mellett említést kell még tenni a tárnoki székről is, mint nagy ügyteherrel rendelkező bíróságról, ahol a tárnokmester, mint fellebbviteli fórum szolgált a királyi városok pereinek eldöntésében.

A Mohács előtti Magyar Királyságban látható, hogy nem egész négyszáz év alatt, a nemesség megerősödésével és hatalmi tényezővé válásával párhuzamosan egy egyedülálló bírói hatalmi tényezőtől (király) és egyetlen bírói fórumtól eljut odáig a központi igazságszolgáltatási szervezet, hogy négy nagy, rendes bíróról, illetve a tárnokmester ítéltetéséről esik szó,

még hozzá egy rendkívül jól szervezett központi, fellebbviteli bíraskodási rendszerben, ahol rövidebb ideig a titkoskancellár, az alkancellár és az alországbíró is nagyobb súllyal rendelkezett. Az ítélkező bírák személyét és számát tekintve megvalósul a bírói hatalom megoszlása, ráadásul hatáskörök tekintetében is.

A 15. század végére a nádori cikkek alapján a nádor emelkedett ki az ország főbb bírói méltóságai közül, még a kormányzói jogkör gyakorlója is lett, majd 1526-ot követően helytartó, azaz a végrehajtás első emberévé lépett elő az országban, majd az országgyűlési felsőtábla megalakulásával annak elnöki székét is elfoglalta. Bíraskodás, végrehajtás, törvényhozás; mindhárom hatalmi ág egy-egy jelentős tisztsége egy ember kezében összpontosult. A mohácsi vész után ez az országbíróról is hasonlóan megállapítható: 1532-től az országbíró töltötte be a helytartó tisztségét (mellette a nádori helytartó tisztsége volt betöltött), 1608-tól a nádorválasztó országgyűlést is az ő kötelessége volt összehívni, 1723-tól pedig a helytartótanács és az országgyűlés másodelnökeként végezte feladatait, miközben a Királyi Kúria és a Hétszemélyes Tábla elnöki tisztét is betöltötte. Szintén fellelhető feladatvégzésében a három hatalmi ág és azok egy személyben összefutó érintettsége.

A bírói hatalom megosztásának egyik különös példája, hogy 1495-től az országgyűlés, mint rendkívüli fórum járt el. A felhatalmazás mégsem véletlen és annak eredetét újfent a történeti alkotmány dokumentumaiban kell keresni: a már említett elv értelmében nemesség egyeteme a királlyal a Szent Korona tagjaiként osztozik a főhatalmon, mindannyian részesei ezeknek. Tehát, amikor megjelenik a „korona hűtlene”, illetve az „ország hűtlene” kifejezés, akkor aki a hűtlenség vétkébe esik, az nem csak a király és az ő Szent Koronája ellen vét, hanem a nemesség egyeteme, végső soron az egész országgal szemben. Részben ebből az okfejtésből következett az a jelenség, is, hogy az idő előrehaladtával nem csupán a felségsértés és a király személyét közvetlen érintő bűncselekmények tartoztak a hűtlenség körébe, hanem az folyamatosan bővült olyan ügyekkel, amik az ország egészének az érdekeit is érintették (pl. pénzhamisítás). A Habsburg uralom alatt az országgyűlés helyett osztrák delegált bíróságok jártak el a hűtlenségi ügyekben, sokszor nem igazságszolgáltatási, hanem haszonszerzési céllal, hogy a fő- és jószágvesztés folyamányaként a császári kincstár bevételeit növeljék, ezért erre az időszakra a bírói hatalommegosztás valós célja visszaszorult, de a reformkorban újfent a király és az országgyűlés együtt járt el a hűtlenségi ügyek kapcsán.

A 16-17. században a király általában nem tartózkodott az országban, ezért helyette a helytartó, mint a királyi akarat első számú végrehajtója és érvényesítője járt el a közvetlenül a király személyét érintő és megkívánó bírósági ügyekben is, mint bíró, amire válaszul az 1537-es és 1542-es országgyűlésen a többi rendes bíró hatáskörét a nemesség megerősítette, ami újfent jó példája a megosztott törvényhozói hatalom bírói hatalomra gyakorolt hatására, hiszen a rendek országgyűléseken elért eredményei a Habsburg központosító és helytartót kiemelő törekvéseivel szembe ment. A törekvések ellenére azonban a központi bírászkodás a 17. századra elveszített jelentőségét, a vidéki bírászkodás pedig a visszaélések melegágya lett, ezért III. Károly 1715 és 1723 között megvalósította a felsőbíróság reformját: nemcsak egy olyan szervezetet alakítottak ki, amiben továbbra is szerephez jutottak a rendi hagyományok, hanem a központi bírászkodás fórumait a királyi udvartól, a közigazgatástól elválasztották és elindították a bírói hatalom függetlenedésének folyamatát. Igaz, a bírók személye még összefonódást mutatott a közigazgatásban is betöltött tisztségek miatt.

Az 1848-as törvények nagy reformtörekvéseinek nem volt idejük a gyakorlatban is megvalósulni, de mindenképpen említésre méltó, hogy felmerült a bíróságok törvényes és önálló működése, a bírók elmozdíthatatlansága, valamint, hogy az igazságügy felügyeleti szerve kizárólag az Igazságügy Minisztérium lett volna. A modern jogelveken nyugvó igazságszolgáltatásra a kiegyezésig kellett várni, addig is 1861-ig osztrák mintára átalakították a magyar igazságszolgáltatási rendszert, majd az említett évben ismét visszaállították a tradicionális múltat idéző magyar bírósági rendszert, aminek a csúcshintézménye újra a Királyi Kúria lett.

Az osztrák-magyar kiegyezés 1869-ben és 1871-ben magával hozta a bírói hatalom mind szervezeti, mind személyi, tehát teljes függetlenedését, a bírói hatalmi ág elkülönülését. Az 1869. évi 4. törvénycikk kimondta a bíróságok közigazgatástól történő elválasztását, a bírói javadalmazást állami költségvetésből finanszírozandóvá nyilvánította, illetve kimondta a bírák elmozdíthatatlanságát, valamint kizárólagos felügyeleti szervként az Igazságügyi Minisztériumot határozta meg. Az 1871. évi 9. törvénycikk keretek közé szorította a bírák és bírósági hivatalnokok áthelyezésének lehetőségét és a nyugdíjazást a 70. életév betöltéséhez kötötte, növelve ezzel az elmozdíthatatlanság, mint függetlenségi kritérium, szilárdságát. Az 1871. évi 8. törvénycikk pedig szigorúan szabályozta a bírák felelősségre vonhatóságának eseteit és módját. E törvénycikkek hozták el a 19. század második harmadának végére a mai modern jogelvekkel átszőtt, alkotmányos feltételekkel támogatott bírói hatalmi ág

függetlenségét. Egyetlen egy dolog azonban mind a nyolc áttekintett évszázad alatt változatlan maradt: a központi bíraskodás ítéleteit mindig is a király, mint a Szent Korona és így a közvetlen bírói hatalom letéteményese nevében hozzák.

Magyarország hatályos Alaptörvénye a Nemzeti hitvallásban kifejezésre juttatja, hogy a Szent Korona a történeti alkotmány „szerves része” és rögzíti, hogy „*Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.*”⁴⁵⁵ Valamint az Alapvetés: R) cikk (3) kimondja: „*Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni*”.⁴⁵⁶ Az Alkotmánybíróság sokáig próbálta értelmezni, hogy ez vajon pontosan mit is jelenthet, illetve az értelmezés ma is tart. De annyi már biztos – és ezt az Alkotmánybíróság is kimondta –, hogy nem önmagában a történeti alkotmánnyal, hanem annak vívmányaival összhangban kell az Alaptörvény rendelkezéseit értelmezni. Azt, hogy mi tekinthető vívmánynak, magának az Alkotmánybíróságnak kell majd esetről esetre eldöntenie, mivel a vívmányok mibenlétét az Alaptörvény nem határozta meg.⁴⁵⁷ A 19. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részét képezik. E törvények teremtették meg azt a szilárd jogintézményi alapot, amelyre a modern jogállam épül.⁴⁵⁸ A bírák függetlenségével kapcsolatban két törvenycikkről is kimondta az Alkotmánybíróság, hogy vívmány: 1869. évi 4. és az 1871. évi 9. törvenycikkek. A bírói függetlenség elve, ennek elemeivel együtt, minden kétséget kizáróan vívmány, az Alkotmánybíróság ezért megállapította, hogy a bírói függetlenség és az ebből eredő elmozdíthatatlanság elve nemcsak az Alaptörvény tételes szabálya, hanem a történeti alkotmány vívmányai közé is tartozik. Így olyan értelmezési alapelv az Alaptörvény előírása alapján, amely mindenkire kötelező, és amelyet az Alaptörvény más szabályai lehetséges tartalmának feltárásakor alkalmazni kell.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Magyarország Alaptörvénye: Nemzeti Hitvallás.

⁴⁵⁶ Magyarország Alaptörvénye: Alapvetés R) cikk (3): Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.

⁴⁵⁷ VÖRÖS IMRE: *A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Közjogi Szemle 2016. 4. sz. 49. p.; HORVÁTH 2020, 115. p.

⁴⁵⁸ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességéről.

⁴⁵⁹ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat.

FÜGGELÉK

1. Delegált bírók a Váradai Jegyzék szerint:

1213

1213, Katapán egri püspök, *ex mandato regis Andreae* (sebzés, 25 márka értékű dolog elvétele)
VR 8. (378.) sz., 158.

1213, Smaragd a szolnoki vár ispánja, *a rege Andrea delegatus* (jogállás iránti per: szabadok)
VR 52. (148.) sz., 173.

1214

1214, Hejm ispán, *a rege datus*

Besenyőd falusi Kilián megperelte Pétert, Vendéget, Boroszlót, Pókát és Buntát Varsány faluból, Simon prédiúmán, hasonlóképpen Pósat Namény faluból Sebös prédiúmán pénz erőszakos elragadása miatt, midőn Hejm ispán királytól adott és Sándor voltak a bírók, poroszlók Minos és Dazló. Váradon pedig olyan egyezés történt köztük, hogy Kiliánnak adjanak ellenfelei öt márkát, és a bírót ugyanők engeszteljék, a poroszlónak és Hejm ispánnak Kilián tartozzék.

VR 72. (298.) sz., 179.

1215

1215, Hejmu ispán, *judex a rege Andrea delegatus*

Angelus [Angyal] fia Miklós megperelte János fia Ivánt tíz márka és egy emberfő erőszakos elragadása miatt. Akit miután Helmu ispán, András király által küldött bíró kikérdezett poroszlóval, név szerint Csegerrel Váradra küldött. Ahol Miklós embere, hordozva a vasat igazolódott.

VR 117. (179.) sz., 195.

1215, Sándor ispán, *judex a rege delegatus* (12 márka ügyében)

VR 139. (192.) sz., 203.

1216

1216, Smaragd ispán, „*ex praecepto regis Andreae discutines*”

Agya és Dénes ispánok megperelték Privárt jobbágyságait, akik Vodozt faluban vannak, Őst, Pázkát, Lestákot, Pétert, Csékát, Scendut, Pált, Bedurt, Schechnit, Rodust és Stanut, mondván, hogy anyjuk pénzét ellopták. Akiket, miután tagadták a dolgot, Smaragd ispán András király parancsából kikérdezve, poroszlóval, név szerint Zomlin falusi Andrással Váradra küldte őket. Ahol az előbb mondott ispánok megfutamodtak a tüzes vas törvény elől, mondván, hogy ellenfeleik igazak, és hogy nem akarták őket lopás miatt perelni. Privárt pedig és jobbágyságai a béke üdvéért és rokonságra tekintettel elengedték Agya és Dénes ispánoknak a tálió tartozást, amennyi rájuk esnék.

VR 154. (234.) sz., 208.

1216, Ézsau ugocsai ispán „*ex praecepto regis discutines*”

Béltek falusi Pál megperelte az összes batári flandriaiakat fivére, Benedek megöléséért. Ezért, miután az előbb mondott flandriaiak nem tagadtak, hanem azt mondták, hogy rablás közben ölték meg, miután Ézsau ugocsai ispán a király parancsából kikérdezte, Váradra küldte tüzes vas ítéletre, ahol Pál hordozván a vasat, igazolódott.

VR 163. (243.) sz., 212.

1217

1217, Neucha [Neuka] bihari ispán, „*ex praecepto [...] discutines*”

Az Úr megtestesülésétől az ezerkétszáztizethetedik esztendőben, amikor a legdicőségesebb király, András uralkodott, Simon váradi püspök volt, Gyula a nádorispán, Neucha bihari ispán, Anián olvasókanonok és jegyző, bihariak a Székelyszász századkerületből és közülük kiváltképpen Ebey falusi Tenkeu megperelték bizonyos szabad embert, név szerint Deust [Istent] mondván, hogy társuk. Deus pedig azt mondta, hogy teljesen szabad. Ezért, miután Neucha bihari ispán a király parancsából kikérdezte őket, a bihari jobbágyságok, tudniillik Lukács hadnagy, Péter, Biba, Tegegu és mások válaszát kérte. Akik amikor azt mondták, hogy az előbb említett Deus maga is várnépbeli, esküjüket rendelte erről, mivel ezek esküdni nem mertek, a várbeleiket elmarasztalta, és az előbb mondott Deust szabadnak nyilvánította, és János ispánnal

a király poroszlójával az előbb mondott vár jobbágyainak jelenlétében szabadságát nekünk jelentette.

VR 165. (208.) sz., 213.

1219

1219, Gyula ispán, Rátót fivére „*vicarius iudex regis*”

Borsod vár népei, tudniillik Móric, Petur, Chyul Oym faluból és Márton hadnagy Sanctus [Szentés] száznagy, Péter várnagy és mindenki más megperelték Cykircet és fivéreit, tudniillik Nemeltet, Pétert, Pált és Eleket, hogy közjük valók, de ezek tagadták, ellenben azt mondták, hogy a lovasok, tudniillik a király vitézeinek nemzetségéből valók, és odahoztak bizonyosakat nemzetségükből, tudniillik Pethet és Siciát Baga faluból. Akik miután ugyanúgy állhatatosan erősítették, Gyula ispán, Rátold fivére, a király bírójának helyettese úgy ítélte, hogy a két hozottnak embere Váradon hordozza a vasat, melléjük adván poroszlónak Damján falusi Kristófot. Mikor pedig Váradra mentek, az előbb mondott várnépek és várjobbágyok meghátráltak a tüzes vas ítélettől, beismervén, azt mondták magukról, hogy vétkesek, és a váradi káptalan előtt megegyeztek, hogy két ekényi földet visszaadnak nekik Oym faluban mindenütt határokkal körüljelölve.

VR 194. (79.) sz., 224.

1219, Illés ispán *rex commisit*

A békési jobbágyok, tudniillik Sungut, Bot, Bus, Chysce, Pál, Nefaut, Dionis, Tamás, Péter, Orocha, Vivor, Bochyur, Illés és Usud, továbbá a várnépek közül kivett jobbágyok, tudniillik Reche, Banus, Ambus és Tycus és azután az összes várnép, tudniillik Mogug, Ega, Usud Pous és mindenki mások András királynál panaszt emeltek Sab és Sycund ellen mondván, hogy törvénytelen jobbágyok és a nép javainak harácsolói és elszegényítői, és három ember halálának okozói. A fent mondott király pedig Illésnek ispánjuknak hagyta meg, hogy kikérdezze őket, aki a várnépek kárát összeszámlálva és úgy találta, hogy háromszáz márkában karosították őket, poroszlóval, név szerint Egneg falusi Andrással Váradra küldte őket, ahol az előbb mondott várnépek embere, név szerint Pous, hordozva a vasat, Sab és Sycund ellen igazolódott.

VR 210. (42.) sz., 230.

1219, Tibacijus ispán *judex a rege delegato* (20 márka ügyében – egyezés)

VR 178. (62.) sz., 218.

1219, Bacio ispán *judex a rege delegato* (20 márka ügyében – egyezség)

VR 222. (9.) sz., 236.

1219, Demeter mester „*praecepto regis discutines*” (erőszakos földfoglalás)

VR 224. (11.) sz., 237.

1219, Márton ispán „*praecepto regis eos discutines*” (az alperes Lula esküvel igazolja, hogy nem erőszakos birtokfoglaló)

VR 229. (110.) sz., 239.

1219, Márton ispán „*praecepto regis discutines*” (az alperes Leonárd esküvel igazolja, hogy nem erőszakos birtokfoglaló)

VR 230. (111.) sz., 239.

1220

1220, Demeter mester, „*vice regis judex*”

Vztras Tubul testvére Hongun faluból megperelte Sasvár vár jobbágyságait, tudniillik Szoboszlót, Vtesát, Bogdánt, Chequeleut, Polonkot és a Daróc falusi várnépeket, tudniillik Kraznetet, Coetant, Visatát és másokat prédiumának feldúlása, tudniillik becsérték szerint húsz ezüstmárka kár miatt, amikor Demeter mester volt a bíró, a király helyettes bírója, poroszló Kalatha nembeli Adorján Szili faluból. Akiket, miután Várábra rendelt tüzes vas bizonyításra, előbb mondott Vztras embere hordozva a vasat, igazolódott.

VR 243. (124.) sz. 244.

Megjegyzés: 1220-ból két királyi méltóságsort tartalmazó királyi levél ismert. Az egyikben szerepel Gyula, Rátót testvére, királyi udvarispán, és Demeter *senescalus* (udvarmester, asztalnokmester) vasvári ispán. A másikban pedig csak Demeter asztalnokmester vasvári ispán, aki az előzővel azonos. Minden bizonnyal Demeter mester *vice regis judex* ezzel a Demeter asztalnokmesterrel azonos. (CD III/1. 285., ÁÚO XI. 157.) Tehát a *vice regis judex* nem az „országbíró”, a királyi udvar ispánját jelöli.

1220, Demeter mester „*praecepto regis discutines*”

A király Székely falusi lovászai, tudniillik Teka, Tóbiás megperelték a király tárnokait ugyanebből a faluból, tudniillik Totát és Tamást mondván, hogy jöttmentek. Kiket, miután Demeter mester a király parancsából kihallgatott, poroszlójával Edelény falusi Mártonnal Váradra tüzes vas próbára menesztett, ahol az előbb mondott lovászok megegyeztek, hogy a tárnokoknak adják annak a földnek a felét, a határokat megjelölve, és közösen engesztelik a bírót, a poroszlónak pedig csak a tárnokok fizetik részét.

VR 268. (18.) sz. 253.

1220, Mika bihari ispán, *judex ab Andrea rege delegato*

Kál falusi Medue megperelte Szob falusi Sándort, ennek három serviensével együtt, továbbá Legert, Vitalist Gyroltot Libic faluból atyjának, Farkasnak megölése miatt Mika bihari ispán, tudniillik András király által küldött bíró előtt. Akiket a bíró poroszlóval, név orosz falusi szerint Kiliánnal tüzes vas ítéletre, Váradra küldött. Ahol a király és az előbb megnevezett bíró engedélyét kérve megbékéltek és a békét kölcsönösen esküvel erősítették meg [...].

VR 274. (23.) sz., 255.

1221

1221, Simon szatmári ispán *judex a rege delegatus*

A Vada falusi szatmári várnépek megperelték Iose fia András ispán feleségét és fiait, tudniillik Simont és Mihályt mondván, hogy András ispán részükből hét eke földet foglalt el és ahhoz a tizenöt eke földjéhez csatolt, amit András király adott neki. Az előbb említett úrnő és fiai azt felelték, hogy a rész vétel jogán őket illeti, mivel András ispán szülei vették egykor Gyuna fia Kozmától. Ezért Detmár, Simon egykori vajda most pedig szatmári ispán udvarispánja ura a király által küldött bíró meghagyásából poroszlóval, név szerint Petus falusi Péterrel a vitás feleket Váradra küldte tüzes vas törvényre, ahol az előbb megnevezett várnépek, tudniillik Csépán, Tamás és Kusa a vár jobbágyának, Péternek a jelenlétében [...] megfutamodtak a tüze vas törvénytől [...]

VR 287. (102.) sz., 261.

*1221, Benedek bán, *judex a rege delegatus* (javak dúlása) Borsod megye

VR 291. (47.) sz., 262.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Abaúj megye

VR 292. (48.) sz., 263.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Abaúj megye

VR 293. (49.) sz., 264.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 294. (212.) sz., 264.

1221, Bánk ispán (rablás, rablógyilkosság) Szabolcs megye

VR 295. (213.) sz., 265.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 296. (214.) sz., 265.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 297. (215.) sz., 265.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 298. (216.) sz., 266.

1221, Bánk ispán (lopás) Borsod megye

VR 299. (217.) sz., 266.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 300. (218.) sz., 266.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 301. (219.) sz., 267.

1221, Bánk és Benedek ispánok (lopás) Szabolcs megye

VR 302. (220.) sz., 267.

1221, Bánk ispán (lopás) Borsod megye

VR 303. (221.) sz., 267.

1221, Bánk ispán (lopás) Szabolcs megye

VR 304. (222.) sz., 268.

1221, Bánk ispán (lopás) Heves (?) megye

VR 305. (223.) sz., 268.

1221, Bánk ispán (lopás) Borsod (?) megye

VR 306. (224.) sz., 268.

A sorozat (*-tól) delegált bírók eljárása, tipikusan bűncselekmények ügyében. Benedek az első ügyben delegált bíróként tűnik fel, aki minden bizonnal azonos a többi ügyben eljáró Benedek ispánnal. Bánk, nem más, mint Bár-Kalán nembeli Bánk, akit ebben az évben királyi oklevelek a királyi udvar ispánja, fehérvári ispánként (HO VI. 12., ÁÚO XI. 161., CD III/1. 324., CD III/1. 322.), illetve (csak) fehérvári ispánként (HO VII. 8.) jelölnek.

**1221, Tiborc, Gyula, Illés ispánok, „*auctoritate regis*”

Amikor András király elrendelte, hogy a szétszóródott várnépeket gyűjtsék össze, a bihariak jobbágyaikkal, tudniillik Lukáccsal, Pállal, Fitával és másokkal megperelték a tdani (tordai) egyház bizonyos elválaszthatatlan jobbágyságait, tudniillik Bellust, Fibet és Boguant Apáti faluból mondván, hogy bihari várnépek. Az apát pedig a fent mondott egyházból és Velk, ennek az egyháznak a kegyura, Péterrel, Velk rokonával azt mondták, hogy a tordai apátság elválaszthatatlan jobbágyságai. Akiket Tiborc, Gyula és Illés ispánok, a király hatalmával ítélkezvén az effajta ügyekben, az említett apát és az előbb mondott kegyúr eskütételére (rendeltek) az előbb mondott rokonával együtt. Akik, miután elmentek ezeknek poroszlója, Rusd nembeli Domonkos előtt megesküdtek Szent László király sírjára, és így bizonyították, hogy az előbb megnevezett jobbágyságok jog szerint az előbb említett egyházéi.

VR 272. 315. (366.) sz., 272.

**1221, Tiborc, Gyula, Illés ispánok, „*a [...] rege in parochia Bichoriensi delegati*”

[...] az Úr megtestesülésének ezerkétszázhuszonegyedik esztendejében, amikor András király elrendelte, hogy a váraknak bárki által erőszakkal elfoglalt földjeit a váraknak visszahelyeztette Tiborc, Gyula és Illés ispánokkal, az előbb mondott király által Bihar megyébe kiküldöttekkel az Oroszi és a Kolond és a Gyánté falusiak e vár jobbágyságainak, tudniillik Lukács hadnagy, Tegegu, Pál és mások segítségével megperelték Bocion fiat, tudniillik Györgyöt, Kiliánt és sok másokat, mondván, hogy a vár hozzájuk tartozó földjét jogellenesen foglalták el. Ezek pedig azt felelték, hogy e föld nekik öröklött földjük és ezt megyebeliek bizonyosságával bizonyítják. Az előbb megnevezett bírók azt mondták, hogy ezért mindkét felet poroszlóval, név szerint pulosi Andrással Váradra küldték tüzes vas bizonyításra, ahol három napi böjt után, amikor a vasat kellett volna hordozni, az előbb mondott felperesek megegyeztek ellenfeleikkel, hogy a megjegyzett földet nekik adják.

VR 317. (368.) sz., 273.

1221, Tamás egri püspök, Simon, Pósa, Móric ispánok, „*vice regis iudices*”

Orbán ispán fia Scorcomer megperelte Sándor fia Mikát, és azonkívül bizonyos Miskolc nembeleieket, tudniillik Mihályt, Csépánt, Orbodint és másokat e nemből mondván, hogy szekereiket megrohanták, kettőt szervienseik közül megöltek, és harminc márkára becsült dolgaikat elragadták. Ezek pedig magukat ártatlannak vallva, tamás egri püspök, Simon és Pósa is, valamint Móric ispánok a király helyettesül állított bírói mindkét felet Váradra küldték tüzes vas bizonyításra, ahol az előbb említett Scorcomer embere hordozva a vast uráért, megégetődött.

VR 322. (373.) sz., 275.

1222

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Hevesben ítélik, csak delegált lehet (lótolvajlás)

VR 324. (36.) sz., 276.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Szabolcsban ítélik, csak delegált lehet (rablás)

VR 325. (37.) sz., 276.

1222, Oguz ispán, „*judex delegatus a rege*”

Sumuracus pozsonyi ispán a király által küldött bíró, tudniillik Okuz ispán előtt tizennyolc Csút falusi emberrel pereskedett tizenöt márka iránt. Akiket Okuz ispán ítélvén Szentmiklós falusi Tolna poroszlóval Váradra küldött tüzes vasra, ahol előbb mondott Sumuracus embere, név szerint Zakeus hordozva a vasat, igazolódott.

VR 327. (228.) sz., 276.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Borsodban ítélik, csak delegált lehet (jogállás iránt)

VR 328. (229.) sz., 277.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélik, csak delegált lehet (lopás)

VR 329. (230.) sz., 278.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélik, csak delegált lehet (15 márka kár két ember megölése)

VR 330. (231.) sz., 278.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélik, csak delegált lehet (lopás)

VR 331. (201.) sz., 279.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Abaújvár megyében ítélik, csak delegált lehet (lopás)

VR 332. (202.) sz., 279.

1222, Bánk bodrogi ispán, mivel Szabolcs megyében ítélik, csak delegált lehet (lopás)

VR 334. (204.) sz., 280.

1222, Tamás egri püspök, Salamon bán „*rex delegavit*”

A borsodi várnépek sokasága és e vár bizonyos jobbágysai, tudniillik Péter és Kálmán András királynál tiltakoztak ispánjuk, Demeter ellen mondván, hogy igazságtalan ítéletekkel és illetéktelen kivetésekkel terhelte őket. Előbb mondott ispán pedig tagadta ezt, mi több hozzátette, hogy ezek néki sok kárt és jogtalanságot okoztak, és ezt állította minden más jobbágy, úgy a kivettek, mint a szent király szabadjai és negyven ember a várnépek közül. Ekként a megjegyzett király ügyük eldöntésére Tamás egri érseket és Salamon bánt küldte. Akik mindkét fél szavait gondosan megvizsgálva Demeter ispán eskütétele felől határoztak, hogy eskütétellel bizonyítsa, hogy népét semmiben nem terhelte, sőt, ellenkezőleg, e népek neki okoztak kárt és sérelmet. Ekként, amikor Demeter ispán kész volt esküdni, megjegyzett ellenfelei magukba szálltak, nem merték őt megesketni, és az ügy poroszlója, név szerint Arka falusi Bas előtt beismerték vétkeességüket, és megállapodtak, hogy ispánjuk kárát megtérítik. Az ispán pedig kérésünkre (*sic!*) engedett nekik, hogy csak két és fél márkát fizessenek neki az egészkárból. A nevezett két jobbágy tömlöcbe is tartozzék vonulni ugyanitt, ameddig az ispánnak tetszik, hogy maradjanak.

VR 341. (248.) sz., 283.

1222, Dezső püspök, *a rege Andrea delegatus*

Az aradi várnépek, tudniillik Mátyás és Soroudam megperelték Dezső püspök, András király által küldött bíró előtt Miklós főesperes, csanádi kanonokot mondván, hogy Földjüket, név szerint Bassarágot erőszakkal elfoglalta. Ő pedig azt felelte, hogy e földet vétel címén birtokolja, mondván, hogy bizonyos szabad embertől, név szerint Ugrin fia Kelementől vette.
[...]

VR 342. (249.) sz., 283.

1229

1229, Sebestyén kolozsi ispán *judex a rege Bele delegatus* (Béla ifjabb király) (földfoglalás)

VR 369. (358.) sz., 296.

IRODALOMJEGYZÉK

Okleveles források

ÁKOKJ = SZENTPÉTERY IMRE, BORSA IVÁN (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* I. 1001-1270, II. (1255) 1270-1301: 1. füzet 1255-1272, 2-3. füzet 1272-1290, 4. füzet 1290-1301. Budapest, 1923, 1943, 1961, 1987.

ÁKOKJ II. 1. 2123. sz., 118.

ÁKOKJ II. 2-3. 3329. sz., 341.

ÁKOKJ II. 2-3. 3408. sz., 369.

ÁKOKJ II. 2-3. 3411. sz., 369.

ÁKOKJ II. 2-3. 3412. sz., 370.

ÁKOKJ II. 2-3. 3528. sz., 404.

AO = NAGY IMRE (szerk.): *Anjou-kori okmánytár I-VI*. MTA, Budapest 1878-1891.

AO. II. 39.

AÚO = WENZEL GUSZTÁV (szerk.): *Árpádkori Új Okmánytár*. MTA mb. Eggenberger Ferdinánd M. Akadémiai Könyvtár, Pest 1860-1874.

AÚO VI. 264.

AÚO VI. 466.,

AÚO VI. 545.,

AÚO VI. 550.

AÚO VI. 567.

AÚO VII. 458.

AÚO VIII. 225.

AÚO XI. 108.

AÚO XI. 211.

CD = GEORGIUS FEJÉR (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-X.*, Budae, 1829-1844.

CD III/1. 100.

CD IV/1. 21.

CD V/3. 407. (Az oklevél helyes dátuma: ÁKOKJ II. 2-3. 3405. sz., 368.)

CD VIII/1. 223.

CD VIII/4. 57.
CD IX/1. 50.
CD IX/1. 168. (1343.)
CD IX/1. 768.
CD X/6. 128.

CSÁKY = BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Oklevéltár a Csáky család történetéhez I.*
Stephaneum Nyomda Rt, Budapest 1919.

CSÁKY I. 85.

DRH = DÖRY, FRANCICUS (coll.), BONIS, GEORGIUS, BÁCSKAI, VERA (comment.): *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

DRH 1301-1457, 84.

HO = IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – PÁUR IVÁN – ET. AL. (szerk.): *Hazai okmánytár I-VIII.*
Győr: 1865-1873, Budapest: 1876-1891.

HO IV. 53.

HO VI. 196.

HO VI. 351.

HOKL = NAGY IMRE – DEÁK FARKAS – NAGY GYULA (szerk.): *Hazai oklevéltár 1234-1536.*
Knoll Károly akad. könyvtáros Bizománya, Budapest 1879.

HOKL 29.

HOKL 101.

MA = ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS (ed.): *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana.* Scheitlin & Zollikofer, Sangalli 1849.

MA 339.

MA 403.

MA 426.

MA 529.

MES = KNAUZ, FERDINANDUS, BEDEK, LUDOVICUS (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-III*. Strigonii 1874, 1882, 1924.

MES I. 473.

MES II. 271-272.

MES III. 129.

SO = NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története*. Oklevéltár. Kiadja Sopron vármegye közönsége, nyomtattatott Litfass Károly Könyvnyomdájában, Sopron 1889, 1891.

SO I. 176.

SO I. 367.

VR = Váradi Regestrum = *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Kiadja Karácsonyi János és Borovszky Samu, Budapest 1903.

VR 8. (378.) sz., 158.

VR 52. (148.) sz., 173.

VR 66. (162.) sz., 177.

VR 72. (298.) sz., 179.

VR 117. (179.) sz., 195.

VR 133. (282.) sz. 200.

VR 139. (192.) sz., 203.

VR 154. (234.) sz., 208.

VR 163. (243.) sz., 212.

VR 165. (208.) sz., 213.

VR 178. (62.) sz., 218.

VR 194. (79.) sz., 224.

VR 198. (83.) sz., 225.

VR 210. (42.) sz., 230.

VR 222. (9.) sz., 236.

VR 224. (11.) sz., 237.

VR 229. (110.) sz., 239.

VR 230. (111.) sz., 239.

VR 243. (124.) sz. 244.

VR 259. (116.) sz. 249.

VR 268. (18.) sz. 253.

VR 272. 315. (366.) sz., 272.
VR 274. (23.) sz., 255.
VR 287. (102.) sz., 261.
VR 291. (47.) sz., 262.
VR 292. (48.) sz., 263.
VR 293. (49.) sz., 264.
VR 294. (212.) sz., 264.
VR 295. (213.) sz., 265.
VR 296. (214.) sz., 265.
VR 297. (215.) sz., 265.
VR 298. (216.) sz., 266.
VR 299. (217.) sz., 266.
VR 300. (218.) sz., 266.
VR 301. (219.) sz., 267.
VR 302. (220.) sz., 267.
VR 303. (221.) sz., 267.
VR 304. (222.) sz., 268.
VR 305. (223.) sz., 268.
VR 306. (224.) sz., 268.
VR 310. (361.) sz., 269.
VR 316. (367.) sz., 272.
VR 317. (368.) sz., 273.
VR 322. (373.) sz., 275.
VR 324. (36.) sz., 276.
VR 325. (37.) sz., 276.
VR 327. (228.) sz., 276.
VR 328. (229.) sz., 277.
VR 329. (230.) sz., 278.
VR 330. (231.) sz., 278.
VR 331. (201.) sz., 279.
VR 332. (202.) sz., 279.
VR 334. (204.) sz., 280.
VR 341. (248.) sz., 283.
VR 342. (249.) sz., 283.

- VR 356. (345.) sz., 289
- VR 357. (346.) sz., 290.
- VR 358. (347.) sz., 291.
- VR 366. (354.) sz., 294
- VR 367. (356) sz. 295.
- VR 369. (358.) sz., 296.
- VR 377. (130.) sz., 301.
- VR 378. (130.) sz., 301.

ZICHY = NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ (szerk.): *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára I-II.* Pest 1871, 1872.

- ZICHY II. 459.
- ZICHY IV. 213.

Jogforrások, törvények, törvénycikkek

Szent István intelmei Imre herceghez, III. A főpapoknak kijáró tiszteletről.

Szent László 3. tulajdonított dekrétumának első része. 3. A nádorispánról.

III. László 3. törvénycikke.

II. András úgynevezett papi bullája.

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 1. A székesfehérvári törvénynapokról

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 2. A serviensek személyének és birtokainak védelméről.

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 4. A serviensek örökléséről.

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 5. A megyei igazságszolgáltatásról.

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 8. A nádor bírói joghatóságáról.

II. András első dekrétuma: Az Aranybulla. 9. Az udvarbíróról.

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. 18. A serviensek királytól az ifjabb királyhoz való átmeneteléről.

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. Az Aranybulla záradéka (első szakasz).

II. András első dekrétuma 1222: Aranybulla. Az Aranybulla záradékának második szakasza.

III. András első dekrétuma 1291: 25. Országos gyűlések évenkénti megtartásáról.

IV. Béla és fiainak dekrétuma 1267: 5. A nemesektől foglalt földek visszaadásáról.

I. Mátyás dekrétuma 1462.

I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma.

I. Mátyás dekrétuma – Az ún. nádori cikkek. 9. A nádor bírói méltóságáról.

Hármaskönyv, WERBŐCZY ISTVÁN: Magyar, és Erdély Országának törvény-könyve (Tripartitum). Kalotsa 1773.

WERBŐCZY HK. I. 13.

WERBŐCZY HK. I. 14.

WERBŐCZY HK. I. 16.

WERBŐCZY HK. I. 17.

WERBŐCZY HK. II. 57.

WERBŐCZY HK. II. 66.

WERBŐCZY HK. II. 75.

WERBŐCZY HK. II. R. 3.

1526. évi 26. törvénycikk Werbőczy István és Zobi Mihály hűtlenek ellen a levelesítő parancs kiadandó.

Négyeskönyv interpolált változata: NK. Iv. 1573. (III. rész VIII. cím IX, X., XI., XII. cikkely).

1687. évi 2. törvénycikk: A mostani császári és királyi szent felség fenséges finemü örököseinek elsőszülötteit Magyarország s az ahhoz csatolt részek természetes és örökös királyainak nyilvánítják.

1715. évi 24. törvénycikk a törvények javításáról s törvényszékek tartásáról.

1715. évi 28. törvénycikk ama ügyek felszámolása, melyek az ítélőmesterek biráskodása alá s illetőségéhez tartoznak s nem tartoznak.

III. Károly Második dekrétuma, 24. cikkely: A fellebbvitt ügyek felülvizsgálatára nádorispán úr mint egyszersmind királyi helytartó mellé bírákat neveznek.

III. Károly Második dekrétuma, 25. cikkely: A királyi ítélőtábláról s annak állandóságáról.

III. Károly Második Dekrétuma, 30. cikkely: A kerületi táblák felállításáról és az azoknál alkalmazandó személyekről.

1723. évi 9. törvénycikk, 12. § hűtlenségi bünt magukban foglaló esetek.

1790/91. évi 10. törvénycikk Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről.

1790/91. évi 12. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról.

1791. évi 43. törvénycikk hogy a polgároknak s nem-nemeseknek a fölebbezés megengedtesék.

1840. évi 15. törvénycikk a váltó-törvénykönyv behozatik.

1848. évi 3. törvénycikk független magyar felelős ministerium alakításáról.

1848. évi 11. törvénycikk azon ügyekről, mellyek eddig a földesúri hatóságok által intéztettek.

1848. évi 29. törvénycikk az ország közhivatalnokairól.

1867. évi 12. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról.

1867. évi 14. törvénycikk azon arányról, mely szerint a magyar korona országai az 1867. évi 12. törvénycikkben a sanctio pragmatica folytán közöseknek ismert államügyek terheit ezentúl viselik.

1867. évi 15. törvénycikk az államadósságok után a magyar korona országai által vállalandó évi járulékról.

1867. évi 16. törvénycikk a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről.

Az 1869. évi 4. törvénycikk a birói hatalom gyakorlásáról.

33/2012. (VII. 17.) AB határozat a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességéről.

Magyarország Alaptörvénye: Nemzeti Hitvallás.

Magyarország Alaptörvénye: Alapvetés R) cikk (3).

Monográfiák, Könyvrészek

- BÁLINT 1912 = BÁLINT ERNŐ: *A királyi trón betöltésének módja Magyarországon*. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest 1912.
- BARTONIEK 1987² = BARTONIEK EMMA: *A magyar királykoronázások története*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987².
- BÉLI 1995 = BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig*. (Institutiones Iuris). Janus Pannonius Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1995.
- BÉLI 1996 = BÉLI GÁBOR: *A magyar bírósági szervezet és perjogtörténete*. Igazságügyi Minisztérium, Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996.
- BÉLI 1999 = BÉLI GÁBOR: *Magyar Jogtörténet: A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999.
- BÉLI 2000 = BÉLI GÁBOR: *Árpádkori törvényeink*. JURA 2000. 1-2. sz.
- BÉLI 2008 = BÉLI GÁBOR: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351*. Dialóg Campus – PTE ÁJK, Pécs 2008.
- BÉLI 2014 = BÉLI GÁBOR: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Publikon Kiadó, Pécs 2014.
- BERTÉNYI 1976 = BERTÉNYI IVÁN: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
- BÓDINÉ BELIZNAI 2020 = BÓDINÉ BELIZNAI KINGA: *Hivatás és függetlenség*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- BÓNIS 1935 = BÓNIS GYÖRGY: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)*. Sárkány Nyomda Rt., Budapest 1935.
- BÓNIS 1943 = BÓNIS GYÖRGY: *Magyar jogtörténet I*. Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár 1943.
- BÓNIS 1971 = BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.
- BÓNIS 2003 = BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1996 = BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Igazságügyi Minisztérium és Magyar Jogászegylet, Zalaegerszeg 1996.

- BORE CZKY 1904 = BORE CZKY ELEMÉR: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig.* Különlenyomat a „Magyar Jogász-Ujság” 1905. évi folyamából. Országos Központi Községi Nyomda Részv.-Társ., Budapest 1904.
- CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 1995 = CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995.
- DEGRÉ 2009 = DEGRÉ ALAJOS (Béli Gábor szerk.): *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Publikon Kiadó, Pécs 2009.
- ECKHART 1941 = ECKHART FERENC: *A szentkorona-eszme története.* MTA, Budapest 1941.
- ECKHART 2000 = ECKHART FERENC: *Magyar alkotmány és jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- EMBER 1946 = EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története. Mohácstól a török kiűzéséig.* Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest 1946.
- ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 1998 = ENGEL PÁL – KRISTÓ GYULA – KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301-1526.* Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- ENGEL 2001 = ENGEL PÁL: *Szent István birodalma.* MTA História, Budapest 2001.
- FAZEKAS – GEBEI – PÁLOSFALVI 2020 = FAZEKAS ISTVÁN – GEBEI SÁNDOR – PÁLOSFALVI TAMÁS: *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban.* Országház Könyvkiadó, Budapest 2020.
- FRAKNÓI 1863 = FRAKNÓI VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése.* Pfeife B. Ferdinánd, Pest 1863.
- FRAKNÓI 1884 = FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján.* Szent István Társulat, Budapest 1884.
- FRAKNÓI 2005² = FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyválasztások története.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő 2005².
- FÜGEDI 1986 = FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok (Nemzet és emlékezet).* Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986.
- GERICS 1987 = GERICS JÓZSEF: *A korai rendiség Európában és Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1987.
- GONDA, NIEDERHAUSER 1987 = GONDA IMRE, NIEDERHAUSER EMIL: *A Habsburgok.* Gondolat Kiadó, Budapest 1987.

- HAJNIK 1899 = HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád-és a vegyes-házi királyok alatt*. MTA, Budapest 1899.
- HOLUB 1929 = HOLUB JÓZSEF: *Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története*. Dunántúl egyetemi Nyomdája, Pécs, 1929.
- HOLUB 1944 = HOLUB JÓZSEF: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata. Első kötet. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., Pécs 1944.
- HÓMAN, SZEKFÜ V. 1936 = HÓMAN BÁLINT, SZEKFÜ GYULA: *Magyar történet V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936.*
- HÓMAN, SZEKFÜ VI. 1936 = HÓMAN BÁLINT – SZEKFÜ GYULA: *Magyar történet VI. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1936.*
- HORVÁTH 1898 = HORVÁTH LAJOS: *Az 1722/23 I. II., III. Törvényczikkek által elfogadott pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban*. Franklin Társulat, Budapest 1898.
- MÁLYUSZ 1984 = MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest 1984.
- MÁTHÉ 1982 = MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982.
- MEZEY 1995 = MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest 1995.
- MEZEY 1998 = MEZEY BARNA: *A magyar állam- és jogtörténet forrásai*. Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- MEZEY 1999 = MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar országgyűlés történetének képeskönyve*. Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- MEZEY 2000 = MEZEY BARNA (szerk.): *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- MEZEY 2020 = MEZEY, BARNA: *Ungarische Rechtsgeschichte – Europäische Rechtsgeschichte. Ausgewählte Studien*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- MOLNÁR 1927 = MOLNÁR KÁLMÁN: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Dunántúl Egyetemi Nyomdája, Pécs 1927.

- NYERS 1934 = NYERS LAJOS: *A nádor birói és oklevéladó működése a XIV. században (1307-1386)*. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat, Kecskemét 1934.
- PAULER 1899 = PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. Első kötet. Atheneum Irod. és Nyomdai R. Társulat, Budapest 1899.
- R. KISS 1908 = R. KISS ISTVÁN: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549-1551. évi leveles könyve*. MTA, Budapest 1908.
- RADY 2015 = RADY, MARYN: *Customary Law in Hungary. Courts, Texts and the Tripartitum*. Oxford University Press, Oxford 2015.
- RÁTH 1861 = RÁTH GYÖRGY: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Landerer és Heckenast, Pest, 1861.
- SCHILLER 1900 = SCHILLER BÓDOG: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Noseda Tivadar magyar királyi egyetemi könyvtárus, Budapest 1900.
- STIPTA 2020 = STIPTA ISTVÁN: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- SZEKFŰ 1917 = SZEKFŰ GYULA: *A magyar állam életrajza*. Dick Manó kiadása, Budapest 1917.
- SZOIKA 1944 = SZOIKA KAMILL: *A földesúri bírászkodás az Árpádkori Magyarországon*. Egyetemi Nyomda, Budapest 1944.
- SZÖCS 2014 = SZÖCS TIBOR: *A nádori intézmény korai története 1000-1342*. MTA, Budapest 2014.
- SZÜCS 2002 = SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- TIMON 1904 = TIMON ÁKOS (SCHILLER, FELIX): *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte: mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*. Puttkammer und Mühlbrecht Buchhandlung für Staats- und Rechtswissenschaft, Berlin 1904.
- TIMON 1907 = TIMON ÁKOS: *A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újság Vállalata, Budapest 1907.
- TIMON 1918 = TIMON ÁKOS: *Magyar Alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1918.
- TÓTH 1943 = TÓTH ZOLTÁN: *„Történetkutatásunk mai állása” körül (A Szent Korona eredetkérdéséhez)*. Ranschburg Gusztáv, Budapest 1943.

VÁCZY 1930 = VÁCZY PÉTER: *A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI-XII. században.* Ludvig-Janovits Nyomda, Miskolc 1930.

VERES 1968 = VERES MIKLÓS: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526-1849.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.

VINKLER I. 1927 = VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig. I. kötet.* Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927.

VINKLER II. 1927 = VINKLER JÁNOS: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi véstől 1848-ig. II. kötet.* Dunántúli Egyetemi Nyomda, Pécs 1927.

Tanulmányok

BALSAI 1993 = BALSAI ISTVÁN: *Előszó.* In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon.* HG & Társa Kiadó, Budapest 1993.

BÉLI 2017A = BÉLI GÁBOR: *A középkori bíró működésének törvényessége.* In: (Vízkelety Mariann főszerk., Csorba Katalin, Fazekasné Varga Viktória, Gellén Márton, Juhász Hajnalka, Pályi Mária Márta szerk.): *5 éves az Alaptörvény: Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből.* Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest 2017.

BÉLI 2017B = BÉLI GÁBOR: *A középkori magyar jog forrásai Bónis György munkásságában.* In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvére)* Iurisperitus Kiadó, Szeged 2017.

BÉLI 2011 = BÉLI GÁBOR: *A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig.* In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról.* Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2011.

BÉLI 2015 = BÉLI GÁBOR: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai.* In: (Máthé Gábor szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása – NK Iv. 1573.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest 2015.

BÉLI 2018A = BÉLI GÁBOR: *A Quadripartitum közjogi megoldásai.* In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia.* ELTE, Budapest, 2018.

BÉLI 2018B = BÉLI GÁBOR: *A római szentszék befolyása az Árpád-kori jogalkotására (Megjegyzések a korai dekrétumokhoz).* In: (Béli Gábor, Kis Kelemen Bence, Mohay

- Ágoston, Szalayné Sándor Erzsébet szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából. Studia Europaea, Pécs 2018.
- BÉLI 2019 = BÉLI GÁBOR: *I. Mátyás 1486. évi nagyobb dekrétuma*. In: (Peres Zsuzsanna, Révész T. Mihály szerk.): *I. Mátyás és az igazságszolgáltatás: Az Országos Bírósági Hivatal tudományos konferenciája*. Országos Bírósági Hivatal, Dürer Nyomda Kft., Budapest 2019.
- BÉLI 2017E = BÉLI GÁBOR: *Organe der Machtausübung*. In: (Máthé Gábor szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017.
- BÉLI 2017C = BÉLI, GÁBOR: *Die Basisinstitut des Privatrechts*. In: (Máthé, Gábor Herausg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest 2017.
- BIRÓ 2017 = BIRÓ ZSÓFIA: *A fiúsítás gyakorlata a Hármaskönyvig*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum*. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged 2017.
- CSÓKA 1974 = CSÓKA J. LAJOS: *Az első magyar törvénykönyv keletkezéstörténete*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok III. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1974*.
- DEGRÉ 2004 = DEGRÉ ALAJOS: *Adatok a magyar bírói függetlenség múltjához*. In: (Mezey Barna szerk.): *Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok (Millenniumi magyar történelem)*. Osiris Kiadó, Budapest 2004.
- GERICS 1966 = GERICS JÓZSEF: *A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez*. In: (Csizmadia Andor szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966*.
- HORVÁTH 2020 = HORVÁTH ATTILA: *A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója*. In: (Karácsony András szerk.): *Szuverenitáskérdések, elméletek, történetek*. Gondolat Kiadó, Budapest 2020.
- ILLÉS 1931 = ILLÉS JÓZSEF: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. In: *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből IV. 2.* MTA, Budapest, 1931.
- KÁLLAY 1993 = KÁLLAY ISTVÁN: *A magyar törvénykezés a kiegyezéstől napjainkig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993.

- LÁSZLÓ 2014 = LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban*. In: (Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 7. PTE ÁJK, Pécs 2014.
- LÁSZLÓ 2017A = LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség intézménye a Hármaskönyvben*. In: (Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2017A.
- LÁSZLÓ 2017B = LÁSZLÓ BALÁZS: *Birtok, hatalom, jog: a korona birtokjoga az Árpád-korban*. In: (Homoki-Nagy Mária szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis: forum: publicationes doctorandorum iuridicorum*. SZTE ÁJK, Szeged 2017.
- LÁSZLÓ 2016 = LÁSZLÓ BALÁZS: *Gertrúd királyné merénylőinek büntetése a ius regium rendszerében*. In: (Ádám Antal szerk.): *PhD tanulmányok 14. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája*, Pécs 2016.
- MÁTHÉ 2014 = MÁTHÉ GÁBOR: *A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben*. In: (Máthé Gábor szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Nemzeti Közszoigálati Egyetem, Budapest 2014.
- MÁTHÉ 2018 = MÁTHÉ GÁBOR: *Deák Ferenc közjogi dogmatikai remeke*. In: (Máthé Gábor, Menyhárd Attila, Mezey Barna szerk.): *A kettős monarchia*. ELTE ÁJK, Budapest 2018.
- PÉTER 2003 = PÉTER, LÁSZLÓ: *The primacy of consuetudo in Hungarian Law*. In: (Rady, Martyn ed.): *Custom and law in Central Europe*. University of Cambridge, Cambridge 2003.
- SOLYMOSI 1984 = SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Hospes kiváltság 1275-ből*. In: (Kredics László szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai* 3, Veszprém 1984.
- STIPTA 1993 = STIPTA ISTVÁN: *A magyar bírósági szervezet története a reformkorig*. In: (Dercsényi Balázs szerk.): *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest 1993.
- IFJ. SZENTPÉTERY 1934 = IFJ. SZENTPÉTERY IMRE: *A tárnoki ítélőszék kialakulása*. In: (Domanovszky Sándor – Hajnal István – Mályusz Elemér szerk.): *Századok. Pótfüzet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1934.
- SZÜCS 1984 = SZÜCS JENŐ: *Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához*. In: (H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc szerk.): *Társadalom- és*

művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.

TÓTH 2000 = TÓTH ENDRE: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: (Font Márta, Kajtár István szerk.): *A magyar államiság első ezer éve*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2000.

Szakcikkek

BARNA 2017 = BARNA ATTILA: *Rendes és rendkívüli bíróságok a hűtlenségi perek perjogi szabályozásában és ítékezésében a középkori Magyar Királyság felosztásáig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1-2. sz.

BÉLI 2017D = BÉLI GÁBOR: *A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig*. Jogtörténeti Szemle 2017. 1-2. sz.

BÉLI 2000 = BÉLI GÁBOR: *Árpádkori törvényeink*. JURA 2000. 1-2. sz.

BÉLI 2013 = BÉLI GÁBOR: *Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között*. Jogtörténeti Szemle 2013. 1. sz.

BÉLI 2020 = BÉLI GÁBOR: *Közönséges gonosztevők elleni eljárás a nádor és más bírók közgyűlésén*. Jogtörténeti Szemle 2020. 4. sz.

BERTÉNYI 1979 = BERTÉNYI IVÁN: *Főbb magyar méltóságviselők a középkorban. A nádor, az országbíró és a tárnokmester*. História 1979. 1. sz.

BÓNIS 1969 = BÓNIS GYÖRGY: *A személynök és bírótársai a Jagellók korában*. Századok 1969. 1. sz.

BÖLÖNY 1980 = BÖLÖNY JÓZSEF: *Országzászlósok az újkorban*. História 1980. 2. sz.

HOMOKI-NAGY 2019 = HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Hűtlenség, felségsértés, felségárulás*. Rubicon 2019. 9-10. sz.

LACZLAVIK 2015 = LACZLAVIK GYÖRGY: *A központi bíraskodás szervezetének vázlata a Magyar Királyságban a 16. század első felében*. Jogtörténeti Szemle 2015. 2. sz.

LÁSZLÓ 2020 = LÁSZLÓ BALÁZS: *Kemény fia Lőrinc és a királyi jog*. Jogtörténeti Szemle, 2020. 4. sz.

MEZEY 2017 = MEZEY BARNA: „Törvények s törvényszékek javításának gondja” (*A felsőbbirászkodás szervezetének átalakítása a 18. században*). Jogtörténeti Szemle, 2017. 1-2. sz.

MEZEY 2019 = MEZEY BARNA: *A bírói hatalmi ág kialakulásának kezdetei. Az 1723-as bírósági reform*. Rubicon 2019. 9-10. sz.

PITI 2006 = PITI FERENC: *Az 1342. évi nádorváltás*. Századok 2006. 1. sz.

RADY 2014 = RADY, MARTYN: *Hungary and the golden bull of 1222*. Banatica, 24 (II) 2014.

SZÖCS 2016 = SZÖCS TIBOR: *Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében*. Történelmi szemle 2016. 2. sz.

VÖRÖS 2016 = VÖRÖS IMRE: *A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. Közjogi Szemle 2016. 4. sz.

Jegyzetek

BÉLI 2016 = BÉLI GÁBOR: *Magyar alkotmány- és jogtörténet jegyzet, 1. félév*. Béli Gábor, Pécs 2016.

Internetes források

ARCANUM: *Deák Ferenc emlékezete. Gondolatok 1833-1875*. 1865. 188. p.
<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Deak-deak-ferenc-munkai-8751/deak-ferenc-emlekezete-4F5B/gondolatok-18331873-4F5D/1865-50A0/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfRGVha184NzUxII19LCAicXVlcnkioiAiQWxrb3RtXHUwMGUxbnl1bmsgdFxlMDBmNnJ0XHUwMGU5bmVsbWkgYWxrb3RtXHUwMGUxbnkifQ> (Letöltve: 2022. 04. 11.)

BERTÉNYI 1996 = BERTÉNYI IVÁN: *A magyar királyi udvar tisztségviselői a középkorban*. Rubicon 1996. 1-2. sz.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_magyar_kiralyi_udvar_tisztsegviseloi_a_kozepkorban (Letöltve: 2020. 02. 11.)

GERGELY 1996 = GERGELY ANDRÁS: *Az 1867-es kiegyezés*. Rubicon 1996. 1-2. sz.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_1867_es_kiegyezes (Letöltve: 2018. 06. 19.)

HARMAT 2015 = HARMAT ÁRPÁD PÉTER: *A kiegyezés és előzményei, a neoabszolutizmus kora (1850-1867)*. 2015. <http://tortenelemcikkek.hu/node/127> (Letöltve: 2018. 06. 24.).

MAGYARORSZÁG BÍRÓSÁGAI: *Tudta-e? Mit takar a visszaűzés, mint perorvoslat?* <https://birosag.hu/hirek/kategoria/tudomanykultura/tudta-e-mit-takar-visszaues-mint-perorvoslat> (Letöltve: 2021. 08. 06.)

MAGYARORSZÁG BÍRÓSÁGAI: *Werbőczy István, a névadó.* <https://birosag.hu/werboczy-osztondij-program/werboczy-istvan-nevado> (Letöltve: 2021. 08. 21.)

NAGY – VÉGHELY – NAGY 1890 = NAGY IMRE – VÉGHELY DEZSŐ – NAGY GYULA (szerk.): *Zala vármegye története. Oklevéltár. Második kötet 1364-1498. Zala Vármegye Közönsége, Budapest, 1890. 280-290. p.* https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_sk_1890_vmegye_tortenete_2/?pg=288&layout=s (Letöltve: 2022. 04. 10.)

ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁR: *Visszatérés a nemzeti alapokhoz – 160 éve ült össze az Országbírói Értekezlet.* <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/visszateres-a-nemzeti-alapokhoz-160-eve-ult-ossze-az-orszagbiroi-ertekezlet> (Letöltve: 2022. 03. 21.)

SZALAY JÓZSEF, BARÓTI LAJOS: *A magyar nemzet története I-IV. kötet.* <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szalaybaroti-a-magyar-nemzet-tortenete-9A24/magyarorszag-a-vegyes-hazakbol-szarmazott-kiralyok-koraban-8F7/i-az-anjouk-kora-8FF/4-iv-maria-13821387-ii-vagy-kis-karoly-13851386-AD9/> (Letöltve: 2018. 06. 23.).

TARJÁN M. TAMÁS: *1351. december 11. Nagy Lajos király kihirdeti az ősiség törvényét.* RubiconOnline. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1351_december_11_nagy_lajos_kiraly_kihirdeti_az_osiseg_torvenyet/ (Letöltve: 2018. 06. 24.).

TÓTH-PÉTER 2017 = TÓTH-PÉTER VERONIKA: *Az 1867-ig vezető út: koronázás és kiegyezés Esztergom vármegyében.* ArchívNet 2017. 4. sz. (ArchívNet: Magyar Nemzeti Levéltár: XX. századi történeti források) <http://www.archivnet.hu/az-1867-ig-vezeto-ut-koronazas-es-kiegyezes-esztergom-varmegyeben> (Letöltve: 2018. 06. 25.).